

VERHANDELING

OVER DE

KLIERZIEKTE.

DE

GEAARDHEID, ONDERKENNING

EN

GENEZING

DER

KLIERZIEKTE;

DOOR

C. W. HUFELAND.

NAAR DE DERDE EN VERMEERDERDE UITGAVE VERTAALD,

DOOR

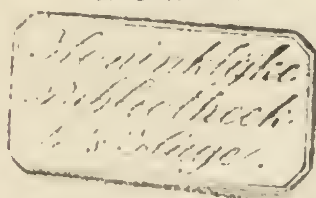
HEND. SIM. HIJMANS, M. D.

Praktiserend Geneesheer te ROTTERDAM.

TE ROTTERDAM, BIJ

J. HENDRIKSEN.

1826.

WELLCOME
LIBRARY

DEN WELEDEL GEBOREN

EN

HOOGGELEERDEN HEER

Dr. C. W. HUFELAND;

KONINKLIJK-PRUISSISCHEN STAATSRAAD, RIDDER VAN DEN ROODEN ADELAAR VAN DE TWEEDE KLASSE, LIJFARTS VAN ZIJNE MAJESTEIT DEN KONING VAN PRUISSEN, EERSTE GENEESHEER VAN DE CHARITÉ, LID VAN DE ACADEMIE DER WETENSCHAPPEN TE BERLIJN,

ENZ. ENZ. ENZ.

MIJNEN GROOTEN, ONVERGETELIJKEN

LEERMEESTER,

WORDT DEZE VERTALING, MET EENE

BIJZONDERE ONDERSCHEIDING EN DEN DIEPSTEN

EERBIED, OPGEDRAGEN,

DOOR

DEN *VERTALER.*

VOORREDE

VAN DEN

VERTALER.

De volgende vertaling van een werk over de klierziekte, ontstaan door eene, door de Keizerlijke en Koninklijke Academie van Natuuronderzoekers uitgeschrevene, prijsvraag, welke in 1797 het eerst het licht zag, behoort, buiten kijf, tot de voortreffelijkste geschriften, welke wij over deze ziekte bezitten. Mij, dien het geluk te beurt viel onder het getal van de scholieren diens grooten mans te mogen behooren, voegt het gewis niet, veel prijzenswaardigs van hetzelve te zeggen; men leze het navolgende werk, en velle dan een oordeel. Hetzelve heeft nu reeds eene derde uitgave ondergaan, en men veroorlove mij hier slechts de woorden van den grooten schrijver, in de voorrede voor de derde uitgave geplaatst, mede te deelen:

« Het is een bijzonder gevoel, na eene

« *tusschenpozing van meer dan twintig jaren,* « *met zijn toenmalig ik voor het publiek te* « *verschijnen. Men is zelf niet meer dezelfde* « *en ook het publiek is hetzelfde niet meer.* « *Het is een ware spiegel, waarin men zich* « *en de wereld beschouwt, en eene zeer leer-* « *zame, nogtans minder of meer gevaarlijke* « *onderneming.*

« *Hoe veel is er sedert dien tijd in en bui-* « *ten ons veranderd! — Welke omwentelingen* « *en gedaanteverwisselingen heeft inzonder-* « *heid de geneeskunde ondergaan!*

« *Toen ik dit boek schreef, was de genees-* « *kundige wereld verdeeld in* humoraal-patholo- « gen, *zenuw*-pathologen *en de pas ontstane la-* « *tere scheikundige* pathologen, *en juist dit* « *boek was, gelijk als mijne* pathogenia, *be-* « *stemd, de verscheidene beschouwingen onder* « *éene beschouwing, namelijk:* de éénheid des « levens *te vereenigen. Van* Brown *en deszelfs* « *stelsel was toen in Duitschland niet de rede.* « *Nu volgde de omwenteling door het* Browniaan- « sche *stelsel. Vervolgens de gewigtige invloed* « *van de natuurlijke wijsbegeerte. — En toch, hoe* « *veel werd er in dien tijd niet omgeworpen en* « *veranderd, maar ook hoe veel niet ontdekt* « *in de scheikunde, de geheele wetenschappen* « *der natuurkunde, de geneesmiddelleer en me-* « *thode's?*

« *Maar juist bij zulk eene gelegenheid ont-*
« *waart men eerst regt en heugelijk het onder-*
« *scheid tusschen de natuur en de school, en dat*
« *het slechts menschelijke stellingen zijn, welke*
« *afwisselen; terwijl de natuur daarentegen en*
« *hare waarheid steeds onveranderd blijven. Ik*
« *heb het mij, van den vroegsten tijd, tot eene*
« *wet gemaakt, mijne boeken, en bij gevolg*
« *ook het navolgende, uit de natuur te ontlee-*
« *nen, geenszins aan de natuur op te dringen,*
« *of, om mij duidelijker uit te drukken, geens-*
« *zins in den zin en ter eere van een stelsel,*
« *maar in den zin en ter eere van de natuur*
« *en de waarheid te schrijven. Hierin is nu*
« *de oorzaak gelegen, dat ik, wat het wezen-*
« *lijke aangaat, in de hoofdbeschouwing, niets*
« *te veranderen gehad heb. Ik heb, wat meer*
« *is, met vreugde gezien, dat juist, dat stre-*
« *ven, hetwelk mij toen bezielde, om de kunst*
« *aan de natuur nader te brengen, en alles*
« *onder het gezigtspunt van het leven te be-*
« *vatten, thans wederom algemeen gewaardeerd*
« *is geworden. — Zoo mag ik nu de hoop voe-*
« *den, dat dit boek nog even zoo nuttig zijn*
« *zal als toen.*"

Ieder geneesheer, welke dezen moeijelijken en steilen weg der waarheid de voorkeur geeft, boven zulke hypothesen, *welke hoe schoon en voldoende in de studeerkamer, lijnregt met den gang der natuur in tegenspraak staan,*

zal volgaarne de practische resultaten *over zulk eene gewigtige ziekte, door eenen, in de practijk rijp gewordenen, wijdberoemden man, medegedeeld, naar verdiensten waarderen, en, tot heil van het menschdom, in dien geest, in uitoefening trachten te brengen.*

Mogen mijne ambtgenooten met mij, bij de lezing van dit, inderdaad, meesterlijk beantwoorde vraagstuk, dat genoegen smaken, hetwelk ik bij deszelfs vertolking zoo rijkelijk genoot.

Rotterdam,
22 Maart.
1826.

H. S. Hijmans,
Med. Doct.

I N H O U D.

TWEEDE AFDEELING.

DERDE AFDEELING.

EERSTE HOOFDSTUK.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Alvorens wij ons met het onderhavige onderwerp onledig houden, dienen wij de volgende begrippen nader te bepalen en vast te stellen:

Vooreerst: lette men op het onderscheid, dat er tusschen *vergrootte klieren* en *klierziekte* bestaat. Beide begrippen zijn verschillende, en derzelver verwisseling geeft aanleiding tot menigvuldige verwarringen en dwalingen. Onder *scrofula* verstaat men eenen klierknobbel of eene verharding; en zij beteekent derhalve slechts eene plaatselijke aandoening, van eenen bepaalden vorm, in het kliergestel huisvestende; *klierziekte*, of *scrofulosis* daarentegen, wordt eene algemeene ziekte en *diathesis* van het watervatenstelsel genoemd, waarvan de gezwollene klieren, als gevolgziekte kunnen aangezien worden. *Scrofula* staat derhalve in betrekking tot *scrofulosis* als werking tot oorzaak; deze kan aanwezig zijn zonder gene, en ook daartegen omgekeerd. Er kan iemand door andere

ziekten *symptomatische* kliergezwellen, bijgevolg, *scrofulae* hebben, zonder door de klierziekte aangedaan te zijn, even als men klierziekte, in zekere graden en wijzigingen, kan hebben, zonder aan gezwollene klieren onderhevig te zijn.

Ten tweeden: verwissele men de *scrofulae verae, idiopathicae* geenszins met de *scrofulae symptomaticae, spuriae.* Iedere gezwollene klier is geenszins eene ware *scrofula*, naardien zij door vele ziekten van het *lymphatische* stelsel, b. v. alle *miasmatische* aandoeningen, pokken, mazelen, scharlakenkoorts, *syphilis*, ja, door vele andere, als prikkelingen bij het tijdperk der uitbotting van de tanden, kan voortgebragt worden. Uitwendige oorzaken, als wonden, huidprikkels en ontstekingen, b. v. spaanschevliegenpleisters, etterdragten kunnen, wat meer is, zoodanige ziekten te weeg brengen. Wij zien immers door zuiver werktuigelijke oorzaken, door de drukking van onbeduidende gezwellen of verhardingen op de watervaten, dezelfde ziekten ontstaan.

Dezelve zijn nogtans slechts verschijnselen en gelijktijdige werkingen van eene andere ziekte, met welke zij opkomen en verdwijnen, klimmen en vallen, en zij kunnen dus, te regt, *symptomatische, sympathische*, onechte ziekten, genoemd worden. Geheel anders nogtans is het met de ware *scrofulae* gelegen. *Het is alleen in het watervatenstelsel* en *deszelfs ziekte zelf, dat dezelve huisvesten;* en *derzelver aanwezigheid, toeneming en vermindering*, is *met den zieken toestand*

van dit stelsel wezenlijk verbonden, slechts van deze en geenszins van eene andere ziekte afhankelijk, en ook derzelver genezing wordt slechts door genezing van het watervatenstelsel bewerkstelligd. De genezing der eerste nogtans geschiedt door de genezing dier ziekte, welker gevolgen zij geworden zijn.

Teregt noemen wij dezelve derhalve *scrofulae idiopathicae.*

Geheel anders is het echter met de *secundaire* of *deutropathische scrofulae*, of dezulke gelegen, die als gevolgen van eene andere ziekte, zelfs na opgeruimd te zijn, terug blijven, en die men derhalve niet, als met *symptomatische* gelijkstaande, kan aanzien. Bijaldien namelijk eene *symptomatische* aandoening, langen tijd, aanhoudt, kan dezelve eindelijk in het watervatenstelsel van dit deel, zulk eene aanmerkelijke stoornis, ja, zelfs eene ontaarding, te weeg brengen, dat de laatste, na de opruiming van de oorzaak, die in het algemeene gestel huisvestte, nogtans blijft voortduren, en nu als eene ziekte van het gestel zelfstandig wordt en, bij gevolg, het *idiopathisch* karakter aanneemt.

EERSTE AFDEELING.

OVER DE GEAARDHEID EN NAASTE OORZAAK VAN DE KLIERZIEKTE, DERZELVER BEGIN EN DE ONTWIKKELING DER KLIERACHTIGE SCHERPTE.

De gevoelens nopens de wezenlijke of naaste oorzaak van de klierziekte, loopen nog steeds verre uit één. Sommigen houden dezelve slechts voor eene ziekte van de vochten, voor eene zure, scherpe of veranderde hoedanigheid van de *lympha*, of voor eene verstopping van het watervatenstelsel. Anderen, daarentegen, zoeken de naaste oorzaak slechts in de vaste deelen, en, wel is waar, in de watervaten.

De oorzaak van deze verscheidenheid van gevoelens ligt nogtans, deels in de menigvuldige, hoogst zonderlinge gedaanten, waaronder deze ziekte zich voordoet; deels in de onderscheidene ziektekundige stelsels, (het is reeds voldoende, wanneer ik slechts van de *humoraal- pathologie*, *zenuw- pathologie* en nieuwe *chemische pathologie* gewaag,) waardoor, bij zoodanige nasporingen, niet alleen het oogpunt, maar ook de wijze van verklaring, naar den aard, hoedanig zich ieder geneesheer deze ziekte tracht voor te stellen en te verklaren, eene andere rigting aannemen.

Intusschen ware het wenschelijk, dat men er zich op toelegde, desaangaande meer over een te stemmen; want, buiten kijf, gelijk dit zoo vaak in de geneeskunde plaats vindt, de oorzaak van deze verscheidenheid ligt geenszins in de zaak zelve, maar slechts in de wijze van voorstelling, waarin verstandige en verdraagzame geneesheeren zekerlijk spoedig zouden overeenkomen. Men kan verzekerd zijn, dat dit onderwerp geenszins tot de vooronderstellingen behoort, en voor den beoefenenden geneesheer van groote waardij is, naardien er, mijns bedunkens, tot eene naauwkeurige kennis van eene ziekte, veel aan gelegen ligt, de naaste oorzaak behoorlijk te bepalen; slechts dan eerst kent men de geaardheid en het wezen der ziekte; dan eerst zijn wij in het bezit van den sleutel, ter verklaring van de gewigtigste verschijnselen; slechts dan eerst, eindelijk, hebben wij de bron, waaruit de juiste aanwijzingen ter genezing kunnen afgeleid worden.

Men veroorlove mij derhalve aan dit onderzoek hier de eerste plaats in te ruimen, en hetzelve breedvoerig te beschouwen. Ik zal eerst de aanleiding gevende gelegenheids- en hervoortbrengende oorzaken van de klierziekte onderzoeken, omdat hierdoor het meeste licht over de naaste oorzaak verspreid wordt; daarna mij tot de naaste oorzaak zelve, en het verband dier oorzaak met de ontwikkeling van klierachtige scherpte, trachten te bepalen.

EERSTE HOOFDSTUK.

BESCHOUWING VAN HET LIJMPHATISCHE STELSEL, ALS EENE INLEIDING IN DE PATHOGENIE VAN DE KLIERZIEKTE.

De klierziekte is eene ziekte van het watervaten stelsel. Wij dienen derhalve noodzakelijk juiste begrippen van de bewerktuiging, van de krachten en werking van dit stelsel, en, inzonderheid, van alle invloeden en oorzaken te hebben, die invloed daarop uitoefenen, om de oorzaken, het wezenlijke, en de gevolgen der klierziekte behoorlijk teherkennen en naar waarheid te beoordeelen. Immers, zoodra wij gereedelijk toestemmen, dat de ontdekking en naauwkeurige bepaling van dit stelsel, als eene van de grootste aanwinsten in de geneeskunde moet beschouwd worden. waardoor zoowel de ziekte- als geneeskunde, in vele opzigten, eene geheel nieuwe gedaante gekregen heeft, dan moeten wij ook aannemen, dat de verbeterde kennis en genezing van de klierziekte, inzonderheid aan deze kennis, en, bijgevolg, aan de ontleedkunde, buitengewoon veel te danken heeft.

Ik ben derhalve van gevoelen, dat er geen grondig onderzoek en geene juiste nasporing van deze ziekte kan bestaan, zonder de hoofdbegrippen uit de geaard- en gesteldheid van het watervatenstelsel te putten en af te leiden, en men veroorlove mij dus, eenen blik op de zeer gewigtige verrigting

van dit stelsel te werpen, en zulks als eene inleiding, of den sleutel tot de navolgende verhandeling aan te zien, Ik heb het reeds zoo dikwerf geopperd, dat men hetzelve vaak te eenzijdig, en deszelfs verrigting al te beperkt beschouwd heeft; ja, dat menig een den eenzijdigen naam: « opslorpend stelsel", voor oogen hebbende, aan verder niets dan aan *opslorping* gedacht heeft; daar wij hetzelve, wat meer is, te regt het *assimilerende*, *purificerende*, en *nutritive* stelsel kunnen noemen.

Dit stelsel wordt, in den ruimsten zin, uit drie klassen van *organen* zamengesteld.

Vooreerst: uit *opslorpende vaten* zelve, die in groote menigte voorhanden zijn, (door sommige ontleedkundigen, als met bloedvaten strookende, beschouwd) eenen verschillenden middellijn hebben, doorschijnende, met kleppen voorzien zijn, en uit alle in- en uitwendige oppervlakten, uit alle holten, tusschenruimten van het celwijsweefsel, beencelletjes en uiteinden der vaten, hunnen oorsprong nemen. Zij zijn derhalve door het geheele ligchaam verspreid, en, inzonderheid, bevinden zij zich in den *ductus thoracicus*, ofschoon dezelve onmiddellijk in de bloedvaten uitloopen.

De ontleedkundigen onderscheiden intusschen de melkvaten van de eigenlijke watervaten; deze onderscheiding is echter voor den beoefenenden geneesheer van geene waardij, naardien deze slechts op verscheidenheid van de stof, die daarin vervat is, berust, en, wat meer is, beide vaten tot één en hetzelfde stelsel behooren.

Ten tweeden: uit den *ductus thoracicus*, het voornaamste vereenigingspunt van dit stelsel.

Ten derden: uit *talrijke klieren*, (de zoogenoemde *lymphatische*) die uit zamenvoeging van water- en bloedvaten en zenuwen bestaan, den loop der watervaten overal afbreken, en meestal in het *mesenterium*, de dijen en liezen, den hals en de okselholte gevonden worden.

Deze vaten en klieren zijn echter, geenszins, zoo als men wel eens aannam, niet alleen werkzaam door doode krachten, maar dezelve bezitten eene buitengewone *levenskracht*, prikkelbaarheid (*irritabiliteit*) en gevoeligheid (*sensibiliteit*) of zenuwkracht. De zenuwen immers, die overal in de klieren verspreid zijn, mitsgaders de groote invloed der verrigtingen van de zenuwen op dit stelsel, en, omgekeerd, de groote invloed van dit stelsel op de zenuwen, bevestigen zulks genoegzaam. Men dient derhalve, bij de bepaling der kracht van dit stelsel, deels de doode kracht, (de eenvoudige *contractiliteit*, spanning, of den *tonus* van hetzelve) deels den graad van de levenskracht, en de ziekten waaraan dezelve in andere stelsels onderworpen is, als b. v. opgewektheid (*erethismus*) kramp, stuiptrekkende bewegingen, verzwakking en verlamming, vermeerderde of verminderde vatbaarheid voor prikkels, niet minder op dit stelsel toetepassen, en, bij de verklaring van deszelfs ziektekundige verschijnselen, in aanmerking te doen komen.

Wat nu eindelijk de bepaling en verrigting van dit stelsel betreft, dezelve bestaan.

Vooreerst: *in opslorping.*

Hetzelve vormt de hoofdpoort, waardoor alles wat in het bloed gebragt wordt, en een bestanddeel van ons zal uitmaken, moet doorgaan — alleenlijk datgene uitgezonderd, hetwelk zich in de longen, onmiddellijk uit den dampkring, met het bloed vereenigt.

De opslorping geschiedt: op velerlei wijze:

1. *De opslorping in het spijskanaal.* Het geheele kanaal van den mond tot den endeldarm is vol met zulke opslorpende openingen; bij gevolg gaat daardoor, al wat voedsel mag genoemd worden, in ons over.

2. *De opslorping van de huid en de longen.* In deze beide *organen* bevinden zich talrijke vaten van dien aard. Door dezelve gaat alles, wat de huid uit den dampkring, en veel, wat de long uit denzelven opslorpt, in ons over.

3. *De opslorping van de inwendige holten.* Door haar wordt de telkens uitwasemende damp wederom opgeslorpt, en ophoopingen van water gekeerd.

4. *De opslorping uit de kleinste uiteinden van de vaten en tusschenruimten van het celwijsweefsel.* Onder deze rangschikken wij de opslorping uit alle ingewanden, afscheidings-*organen*, spieren enz.

Inzonderheid echter is het de laatste, welker bedoeling van veelvuldigen aard is.

a) Zij slorpt de overvloedige *lympha* op, en

voegt dezelve aan het bloed toe; zij regelt derhalve de verrigtingen der voeding.

b) Zij neemt het onnutte en bedorvene op, opdat hetzelve spoedig uitgescheiden worde. Inzonderheid zijn het de opslorpende vaten in de afscheidings-*organen*, de lever en de nieren, die aan andere *organen* toevoeren, wat in deze niet kan afgescheiden worden. De opslorping van de gal in de geelzucht, van de melk in de borsten, toonen zulks genoegzaam aan. Ja het komt mij zeer waarschijnlijk voor, dat te dien behoeve een onmiddellijk verband van deze vaten tusschen de verschillende *organen*, waardoor de vochten van het eene tot het andere gebragt worden, zonder eerst met het bloed vermengd te worden, als b. v. bij de *diabetes*, plaats vindt.

c) Ziekte- en andere stoffen opteslorpen en voort te leiden, als het ware de *ziektekundige opslorping*, zoo als wij zulks duidelijk bij den etter waarnemen. De meeste stofverplaatsingen schijnen op die wijze plaats te grijpen, van daar dan dat dezelve zich naar de klieren begeven; dat wil zeggen: de door de opslorpende vaten opgenomene ziektestof, wordt in de klieren opgehouden en veroorzaakt krampachtige beklemmingen en verstoppingen.

Ten tweeden: *in assimilatie en bereiding der sappen.*

Het watervatenstelsel is niet alleen aan te zien

als de ingangspoort voor alle bestanddeelen van ons ligchaam, is geenszins de lijdende oorzaak van den overgang in het bloed, maar ook de hoofdgrond van derzelver *assimilatie* en *animalisatie*. Hierin immers ligt de hoofdgrond van de talrijke klieren, de menigte zenuwen, de *specifieke* levenskracht van dit stelsel, en, in dit opzigt, behoort hetzelve tot de gewigtigste afscheidings-*organen* van ons ligchaam. De in ons opgenomene bestanddeelen moeten hier de vreemdsoortige eigenschappen verliezen, en steeds meer het kenmerk van de dierlijkheid aannemen. Zij moeten hier, uit de doode scheikundige wereld, de eerste schreden in de bewerktuigde en levendige doen, om alsdan te gemakkelijker in zuiver bloed te kunnen veranderd worden.

Hierdoor nu verkrijgt het watervatenstelsel eene hoofdplaats onder die *organen*, welke de gewigtigheid en hoedanigheid van ons geheel bepalen.

Hieruit blijkt intusschen, welken buitengewonen invloed dit stelsel op alle verrigtingen en op de gesteldheid der krachten, als stof, en hoe gewigtig inzonderheid gebreken van hetzelve, op de geheele huishouding moet uitoefenen, — Ik zal slechts aan het volgende herinneren:

1. De *bloedbereiding* (*sanguificatie*) hangt voornamelijk daarvan af, en gebreken van het opslorpende stelsel, kunnen alleen reeds *dyscrasien*, slechten zamenhang van het bloed en scherpte ten gevolge hebben.

2. De *voeding* (*nutritie*) wordt op eene dubbele wijze door hetzelve bepaald. Eensdeels, om-

dat hetzelve alles, wat ons voeden zal, opneemt, en aan hetzelve den eersten graad van dierlijkheid verleent; anderdeels, omdat hetzelve de bovenmatige ophooping van *lympha* te keer gaat, en het bedorvene en onnutte wegneemt. Er kunnen derhalve, door gebreken van dit stelsel, vermagering, *atrophie*, maar ook bovenmatige vergrooting van enkele deelen, sponsachtige uitzetting, *sereuse* en *lymphatische* uitstortingen, *physcone* (woekering van stof) en vetzucht te weeg gebragt worden. Niet minder wordt eene gebrekkige ophooping van dit of geen bestanddeel in een deel, b. v. van beenstof, van *phosphorzuur* in de beenderen, daaruit geboren.

3. De *zuivering van ons ligchaam*, niet alleen door toevoer, maar ook door afleiding van het bedorvene en schadelijke. Dus kan bijgevolg de grond der scherpten van menigerlei aard, prikkeling der vaste deelen, teringen, geelzucht, huidziekten, waterzucht enz. daarin gelegen zijn.

4. Het *evenwigt van den bloedsomloop*. Door gebreken van dit stelsel, ontstaan zoowel bloedophoopingen als verstoppingen.

5. De *ontwikkeling*, dezelve is, buitenkijf, van het watervatenstelsel afhankelijk. Bij iederen trap der ontwikkeling ontwaren wij verschijnselen eener hoogere werkzaamheid van dit stelsel, dikwerf opzwellingen der klieren (gewoonlijk groeiknobbels genaamd) spanningen, pijnlijke aandoeningen, ligte ontstekingen; ja, dikwerf zien wij in hetzelve beduidende ziekten te voorschijn komen of ook wel verdwijnen.

Uit het bovenstaande volgen nu ook de stoffen die in dit stelsel vervat zijn, en die men, al te onbepaald, onder den naam van *lympha* begrijpt. Dezelve bestaan namelijk in:

1. De door het darmkanaal toegevoerde groote voedseldeelen.

2. De uit den dampkring opgeslorpte fijnste bestanddeelen.

3. De overvloedige en onnutte deelen van onze huishouding, welke wederom opgeslorpt geworden zijn, waaronder dikwerf ziekestoffen behooren.

Op deze daarin vervatte stoffen moeten wij inzonderheid letten, bijaldien wij van de gebrekkige gesteldheid van dit stelsel, en over de oorzaken, met juistheid willen oordeelen. Men begaat vaak eenen misslag, wanneer men bij de verklaring van de ziekten van een stelsel, slechts op de vaten en derzelver krachten let, en de *contenta*, welke toch maar al te zeer den toestand van het stelsel bepalen, daarover vergeet. Te voren, in de tijden der ziektekunde, die slechts op de vochten gebouwd was, (*humoral-pathologie*) had men slechts daarop zijne oplettendheid gevestigd, en zulks was verkeerdelijk gehandeld De stellingen van de latere ziektekunde op de zenuwen geschraagd, (*nerven-pathologie*) gaan dezelve met stilzwijgen voorbij, en letten slechts op de eerste; en dit is even zoo gebrekkig. Slechts in een behoorlijk verband van beide punten, is eene volkomene kennis van het geheel gelegen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

VERWIJDERDE OORZAKEN VAN DE KLIERZIEKTE.

Ik ga nu *tot de nasporing van de verwijderde oorzaken der klierziekte* over. De gebrekkige toestand van het watervatenstelsel, kan zoowel door afwijkingen van de vaste deelen en krachten, als ook door gebreken van de vochten, die daarin vervat zijn, als van den *chylus* en de *lympha*, te weeg gebragt worden. Men kan, mijns bedunkens, al de oorzaken die tot de klierziekte aanleiding geven, in drie klassen verdeelen.

1. In zoodanige, welke den *tonus* en de levenskracht van de vezelen in het algemeen, maar inzonderheid van het watervatenstelsel, aanmerkelijk verminderen en verslappen kunnen.

2. In zoodanige, die de *irritabiliteit* en *sensibiliteit* van het watervatenstelsel in een tegennatuurlijken toestand van prikkel verplaatsen of verslappen kunnen, en bijgevolg, de gewigtige afscheidingen van dit stelsel eenen veranderden vorm doen aannemen.

3. In zoodanige; welke de stof tot eenen slechten *chylus* of eene *lympha* opleveren, als de ongepaste voedsels en de lucht — want beide dragen stof daartoe bij — wijders de afwijkingen in de verrigtingen der opslorping zelve, namelijk in de spijsvertering, longen en huid.

Nu zullen wij tot de oorzaken in het bijzonder, van welke wij, bij ondervinding, weten dat zij de klierziekte kunnen voortbrengen, overgaan. Dezelve zullen, naar de gewone wijze van onderscheiding, nogtans met eenige bepaling, in voorbeschikkende en aanleiding gevende oorzaken verdeeld worden. Onder dezulke, welke in de onderhavige ziekte *voorbeschikkende* genoemd worden, verstaan wij niet slechts diegene, welke de vatbaarheid tot de ziekte voortbrengen, maar ook de meeste van hen, kunnen, na lang en sterk genoeg bestaan te hebben, de ziekte zelve, en, wel is waar, niet slechts den aanleg, maar ook de werkelijk losgebarsten klierziekte, voortbrengen; zij kunnen derhalve, met meer regt, als *grondoorzaken* beschouwd worden. Daartegen verstaan wij onder aanleidinggevende, niet alleen dezulke, welke steeds aanwezig moeten zijn, zal de ziekte ten voorschijn komen, maar zij zullen slechts den overgang van het eerste in het oog loopende tijdperk (van den aanleg tot de klierziekte) tot het tweede, de reeds bestaande klierziekte, bevorderen en kunnen derhalve ook eerder opwekkende of *exciterende* genoemd worden.

I. *De voorbeschikkende- en grondoorzaken.*

1. Erfelijkheid.

Ouders, welke aan deze ziekte onderhevig zijn, brengen kinderen voort, die eenen aanleg tot klierziekte hebben, ja, bij welke vaak deze ziekte zeer vroeg ten voorschijn komt. Men heeft zulks willen

in twijfel trekken, maar de ondervinding pleit, helaas! maar al te zeer voor dezen overgang.

Ik ken niet slechts enkele gevallen van dien aard, maar zelfs geheele *scrofuleuse* huisgezinnen, bij welke deze ziekte sedert 2 en 3 geslachten steeds heeft blijven heerschen, en van de ouders niet slechts op één, maar op zes en acht kinderen is overgegaan. In die landen, waar deze ziekte algemeen is, b. v. in Engeland, is men dusdanig daarvan overtuigd, dat zelfs bij de keuze van eene echtgenoot, wel degelijk daarop gelet wordt, of zij aan deze ziekte onderhevig is of niet. Intusschen moet deze erfelijkheid geene verwondering baren, daar deze ziekte, oorspronkelijk als eene ziekte van het algemeene ligchaamsgestel, zoo wel van de vezelen als van de krachten, zoodanig, door de voortteling kan medegedeeld worden, zoo als de aanleg tot den steen, door erfelijk medegedeelde zwakte van de nieren, kan ontstaan, ja, wat meer is, een kind kan niet alleen den aanleg, maar zelf de klierziekte zelve mede ter wereld brengen.

Wij kunnen daarvan de volgende bewijzen bijbrengen:

a. De zoo vreeselijke en vaak dadelijk in de eerste dagen ten voorschijn komende, *ophthalmia neonatorum* welke, naar mijn inzien, zeer dikwerf van *scrofuleusen* aard is.

b. Kwade uitslagen, verzweringen, loopende ooren, welke dikwerf na de geboorte ontstaan en die men dikwerf voor klierachtige voortbrengselen moet houden. Ik ken een voorbeeld, dat een kind de-

zelve ter wereld bragt en dezelve gedurende het geheele leven gehouden heeft. Welligt moeten wij den door OSIANDER waargenomen *pemphigus neonatorum* hieronder rangschikken.

c. Verhardingen der klier- en waterachtige gezwellen ontstaan dikwerf terstond na de geboorte, en zijn van eene klierachtige geaardheid.

d. Zelfs de *spina bifida* kan ter wereld gebragt worden, en is vaak van eene *scrofuleuse* natuur.

e. De zoo kwaadaardige, eerst in *Frankrijk*, en ook nu in *Engeland* en *Duitschland* (1) waargenomene, *verharding van het celwijsweefsel*, eigenlijk slechts eene ziekte van pasgeboren kinderen, welke in eene bijzondere ontaarding van het *celwijsweefsel* van de huid, inzonderheid van den onderbuik, bestaat. Ik beschouw dezelve als eene *scrofuleuse* ziekte, die, eensdeels door de, aan de klieren zoo eigenaardige, verdikking, anderdeels door die omstandigheid bevestigd wordt, dat zij eerst sedert den tijd dat wij de *scrofuleuse* ziekten meerder waarnemen, en juist in die landen waar dezelve het meest voorkomt, is ten voorschijn gekomen. Nog niet lang geleden, heeft een geneesheer, bij een kind, dat drie maanden oud was, de longen en het darmscheil vol verharde klierknobbels, waargenomen.

Hieruit volgt echter geenszins, dat de nakome-

(1) Ook in onze landen zijn er, in den laatsten tijd, gevallen van dien aard voorgekomen.

VERT.

ling van *scrofuleuse* ouders altoos de werkelijke klierziekte moet overerven. Hij kan den aanleg daartoe hebben, en denzelven nogtans door goede levenskracht, door wel bestierde opvoeding en andere toevallige omstandigheden, te boven komen. —

II. *Geslacht en ouderdom.*

De ondervinding leert, dat de kindsche ouderdom en het vrouwelijke geslacht het meest tot deze ziekte voorbeschiktheid hebben. Zulks zal ons duidelijk genoeg voorkomen, wanneer wij slechts bedenken, dat beide eenen hoogeren graad van verslapping en vatbaarheid voor prikkels bezitten.

III. *Zwakte van de ouders.*

Niet minder heeft mij de ondervinding doen zien, dat niets zoo ligtelijk, reeds bij het ontstaan, aan de kinderen den aanleg tot klierziekte kan mededeelen, dan een zwakke toestand van de ouders, inzonderheid, van hunne voorttelende kracht. — Het zijn derhalve meestal de gevolgen van zelfsbesmetting of *venericke* buitensporigheden, die hiertoe behooren. Allen, die eerst, na de verspilling van hunne beste krachten, en zich, nadat zij de grootste helft van hun leven aan verkwisting van allerlei aard hebben opgeofferd, in den echtelijken staat begeven, worden, naar mijne waarnemingen, meestal door *scrofuleuse* nakomelingen gevolgd. Hieruit gaat nu genoegzaam voort, dat zij, die

eene buitensporige leefwijze en *venerieke* ziekten der ouders, als verwijderde oorzaken van de klierziekte bij kinderen beschouwen, te regt, zulks vooronder- steld hebben. Men beschouwe nogtans niet steeds het *venerieke* vergift, maar de buitensporigheid, en de zoowel daarmede als met de ziekte zelve in verband staande kracht der voortteling, als de oorzaak; en ik zou schier, met zekerheid, kunnen zeggen, dat zelfbesmetting nog meer invloed daarop uitoefent. Men moet inderdaad met open oogen niet willen zien, zoo men dezen zamenhang in de dagelijksche ondervinding over het hoofd ziet. Kinderen, van zulke ouders, zijn bedeeld met eenen aanleg tot deze ziekte, hunne bewerktuiging verkrijgt het karakter van verslapping en zwakte, waaraan het watervaten- en klierstelsel veel aandeel neemt.

Hetzelfde heb ik ook waargenomen bij die ouders, waar inzonderheid de vader, bij de voortteling van het kind, reeds eenen hoogen ouderdom bereikt heeft. Gewoonlijk ziet men daar kinderen met eenen klierachtigen aanleg, welke zich, op die wijze, gemakkelijk laat verklaren.

IV. *Venerieke ziekten van de ouders.*

Mijne ondervinding heeft mij geleerd, dat de klierziekte vaak als niets anders, dan als een voortbrengsel van de *syphilis* in het tweede geslacht, als eene, door de voortteling overgebragte en herschapene, *syphilis* — eene *lues larvata* — kan

aangezien worden. Ik heb zoo dikwerf kinderen van *syphilitieke* ouders zien geboren worden, die terstond bij de geboorte, of wel spoedig daarna, alle teekenen van klierziekte hadden; de klierziekte is eerst sedert de aanwezigheid van de *lues*, eene algemeenere ziekte geworden, en nu nog ziet men haar het meest in die streken, waar de *venerieke* ziekten hun verblijf houden. Immers de genezing van dezelve stemt daarmede overeen; geen middel oefent zulk eenen invloed op haar uit, dan het kwikzilver.

Daarbij komt echter nog, dat eene ziekte, die, als de *syphilis*, in het watervatenstelsel gevestigd is, en daarin eene bijzondere *specifieke* ontaarding, zelfs met eene eigenaardige kracht van hervoortbrenging verbonden, te weeg brengt, juist aan dit stelsel van het wordende schepsel eenen zieken en zwakken toestand moet mededeelen, die als de grondoorzaak van de klierziekte moet aangezien worden. Wij kunnen derhalve, zonder dus eenen wezenlijk onmiddelijken overgang van het *venerieke* smet tot de eerste schepping en vorming van den kiem te moeten aannemen, op eene *dijnamische* wijze, zulk eenen ziektekundigen invloed van de *venerieke* vergifting op de bewerktuiging van de vrucht, als mogelijk, ja, als noodzakelijk, vooronderstellen.

V. *Slechte, niet te verteren en grove voedsels, in het eerste tijdperk van den kinderlijken leeftijd.*

Onder den naam grof, *crude*, versta ik al het voed-

sel, dat moeijelijk kan *geassimileerd* en in onze natuur herschapen worden, waardoor dan ook in onze vochten steeds iets vreemdsoortigs en grofs gebragt wordt.

Onder dit gebrekkige en klierziekte voortbrengende voedsel rangschik ik het volgende:

1. *De kunstmatige voeding van den zuigeling zonder de borst van de moeder.*

Gewis, de ergste zonde tegen de natuur, de grootste schending van hare regten, en den onnatuurlijksten toestand, waarin men het kind kan verplaatsen. Immers genoeg, dat dezelve door de droevige noodzakelijkheid vereischt wordt. Ik heb bijna altoos waargenomen, dat zulke kinderen meer of minder aanleg tot de klierziekte bekwamen, en wel op de volgende wijze:

a. De natuur heeft bepaald, dat ons eerste voedsel in geene doode, maar levende, in geene dierenmelk, maar volkomen *geanimaliseerde* menschelijke melk zoude bestaan. Ik vind een zeer groot verschil, inzonderheid voor het kind, de melk onmiddellijk uit de borst van de moeder, of nadat dezelve reeds gedurende eenigen tijd het levendige ligchaam heeft verlaten, of wat meer is, reeds gekookt is geworden, te genieten. Immers de melk bezit eene buitengewone *vitaliteit* — waarschijnlijk heeft zij, na het zaad en de gal, de grootste onder al de, uit het bloed afgescheidene, sappen. Wij kunnen ons daarvan genoegzaam overtuigen,

wanneer wij slechts op de bliksemsnelle werking der gemoedsaandoeningen op de melk en de gal, die 'n niets anders bestaat, dan in eenen veranderden invloed van de levenskracht op deze afscheidingen, en eene, daardoor oogenblikkelijk veranderde, menging en verbinding van hunne bestanddeelen, onze oplettendheid vestigen. De aan- of afwezigheid van de *vitaliteit* maakt een even zoo wezenlijk onderscheid bij de melk, als b. v. bij het zaad, omdat het bij de voortteling wel in aanmerking komt, of hetzelve onmiddellijk uit een levendig ligchaam in en ander overgaat, of eerst nadat hetzelve langen ijd van het ligchaam is afgescheiden geweest. Door le aanwezige *vitaliteit* in dezelve, verkrijgt de melk hoofdzakelijk de innige menging en zamenhang van hare bestanddeelen, verkrijgt zij meer gelijksoortigheid met het kind, wordt zij gemakkelijk e verteren, en bezit eenen veel hoogeren graad an versterkende en verkwikkende kracht. Men let- e slechts eens daarop, met welke graagte het kind e borst van de moeder neemt, met welk zigtbaar evoel van zaligheid hetzelve zuigt, hoe hetzelve aarvan in den zoetsten slaap valt, en hoe zigtbaar tzelve daardoor aankomt. Daarentegen is de nstmatige voeding van de nog zoo zorgvuldig gemde en versche dierlijke melk nooit van deze ldadige werking vergezeld, en de kinderen blij- het eerste jaar daardoor steeds sukkelende, kkelijk en kwijnende.

oe komt het toch, dat een zwakke teringachtige r, wiens spijsverterende kracht reeds zoo zeer

verzwakt is, de melk, die hij onmiddellijk uit eene geit of ezelin zuigt, of ten minste daarna nog warm drinkt, zoo voortreffelijk verdraagt, terwijl hem daarentegen dezelfde melk, één uur later genoten, angst, maagpijn enz. veroorzaakt? — Dit in het oog loopende onderscheid is in het karakter der aanwezige *vitaliteit* gelegen (2). Zoodra als deze voor de scheiding van het levendige verloren geraakt, dan wordt de *specifieke* innige menging en

(2) Men veroorlove mij deze uitdrukking te bezigen. Ik ben overtuigd, (zie: *Ideen über Pathogenie* (in het Holl. vert. 1824), dat er geen deel van ons ligchaam, zoo lang dit levendig is, het mag nu vast of vloeibaar zijn, zonder aandeel van levenskracht kan bestaan, en bij gevolg, moeten ook het bloed en zijne afscheidingen, (zoo lang dezelve nog geene *excreta* zijn) als levendig voorondersteld worden. Men geloove nogtans niet altijd, dat levenskracht in bewegingskracht bestaat, en herinnere zich, dat er zoo wel levendige als doode beenderen, levendige als doode planten bestaan. *Vitaliteit* moet in scheikundig opzigt, als eene bijzondere, maar hoogere *temperatuur*, ten opzigte van vloeistoffen aangezien worden, waardoor even zoo wel verbindingen en verwantschappen veranderd worden, als de warmte door onderscheidene *temperatuur* eene verandering ondergaat.

Dit schreef ik, vóór 25 jaren, met eene zekere schuiverigheid, ofschoon ik daarvan in gemoede overtuigd was, omdat toen nog niemand van levendige vochten, ja zelfs van levendig bloed, iets wilde hooren. Wat hebben sedert dien tijd de gevoelens eenen anderen keer genomen! Met genoegen zie ik dat thans dit gevoelen algemeen wordt aangenomen, en dat het begrip van leven tot zijne ware algemeene en hoogheid is verheven geworden.

verbinding der bestanddeelen, welke het *organische* karakter van de stof uitmaakt, opgeheven. De zuiver scheikundige wetten en verwantschappen van de doode natuur beginnen vervolgens te *predomineren*, en de melk wordt ontbonden.

Welke andere bedoelingen heeft de natuur toch bij het zuigen, dan het kind, dat zoo lang een werkelijk gedeelte van de moeder was, nog eenigen tijd in een dierlijk verband met haar te houden, en aan hetzelve inzonderheid eenen *chylus* te doen toekomen, die, door voorafgegane menging met het bloed in het ligchaam van de moeder, dien graad van *animalisatie* gekregen heeft, welke het zwakke ligchaam van het kind daaraan nog niet kon verleenen? Tot dat einde is dus juist die *animaliteit* noodig, en geven wij het kind melk, die van het levendige is afgescheiden geweest, dan kan dezelve nooit dien graad bereiken en zal zij steeds als iets vreemdsoortigs in hetzelve werken.

b. Men houdt niet in het oog, dat de dieren, van welke wij gewoonlijk de melk gebruiken, slechts van gras en kruiden leven, en hunne melk derhalve meer van het *vegetabilisch* karakter heeft, dan de melk van den mensch, door wien beide voedselsoorten, vereenigd, genuttigd worden. Door de eerste ontstaat er meer neiging tot zuur, niet alleen in het darmkanaal, maar ook in den *chylus* zelven, meer prikkel, verstopping en al de werkingen van zuur, van waar wij echter nader zullen gewagen.

c. Het zuigen, daarentegen, maakt hier een groot onderscheid; hetzelve is voor de spijsvertering van

het kind veel bevorderlijker. De werking van het zuigen des voedsels bestaat namelijk daarin, dat hetzelve in *den* mond reeds inniger met het speeksel vermengd wordt, en hetzelve, bijgevolg, reeds daardoor eene zekere *assimilatie* ondergaat, waardoor hetzelve gemakkelijker te verteren en gelijksoortiger wordt.

Deze voordeelen gaan echter verloren, wanneer men de kinderen hun voedsel uit lepels of glazen laat drinken; ja zelfs, bij volwassenen, nemen wij dezelfde omstandigheid waar. Menschen met zwakke magen verdragen om die reden, vloeibare voedsels, soepen, enz. veel minder dan vaste; want dat de warmte van de soepen de eenige oorzaak daarvan zou zijn, zoo als men vaak gelooft, is daarom reeds ongegrond, omdat ook het koud genomene vocht zeer spoedig dezelfde warmte in de maag verkrijgt.

d. Men voege nog daarbij de wanorde, die bij kunstmatige voeding schier niet kan vermeden worden, het dan eens te warm, dan te koud, nu eens te oud en reeds half ontbondene voedsel; — inzonderheid de melk van verschillende voorwerpen, eene zeer nadeelige omstandigheid, omdat iedere haar bijzonder, eigenaardig karakter heeft. Ik gewaag niet eens, dat zulk een dier ziek kan zijn, zonder dat men het weet, waardoor de melk schadelijke hoedanigheden krijgt. — Eindelijk, daar zulke melk het kind nooit in dien graad verzadigt en voedt, is men genoodzaakt het schreijen door

ander vaster voedsel te beletten, immers eene nieuwe bron van kwalen.

Uit dit alles vloeit nu genoegzaam voort, dat de kunstmatige voeding, als eene hoofdbron van slechten *chylus* en van de klierziekte te beschouwen is. En mogten de omstandigheden intusschen niet anders toelaten, dan zou ik ten minste raden, de melk van eene geit, onmiddelijk of ten minste terstond na het melken, nog warm en zuigend te laten drinken (3). Of waarom heeft men niet eens ezelinnenmelk beproefd, die het meest met de menschelijke melk overeenkomt, en zelfs voor de zwakste maag van eenen teringachtigen te verteren is. Bij zulk eene voeding is echter nog noodig dun vleeschnat en eijeren, in water geroerd, daarbij te laten gebruiken, om het zware, *vegetabilische* karakter van de dierlijke melk te verbeteren.

2. Alle *grove*, *zware*, *ongegiste meelkost*, (*meelpap*) *peulvruchten*, *aardappelen*, *in groote hoeveelheid gebruikt.*

Al het meel, dat niet door gisting en bakken gemakkelijker te verteren wordt, veroorzaakt eenen taaijen, slijmachtigen, niet wel te *assimileren chylus*, en brengt alzoo ligtelijk eenen beletten doorgang door de fijne melkvaten en opstopping voort. Hieronder rangschik ik ook het al te vroege en bovenmatige genot van aardappelen. Ik heb overal, waar dezelve onder den kinderkost gerekend worden, zeer dikwerf klierziekte waargenomen.

(3) Zie. ZWIERLEIN, *die Ziege, als beste und wohlfeilste Saugamme.*

3. *Voedselsoorten, die te waterachtig zijn, veel plantenkost, en dezulke, die gebrek aan voedsel hebben en krachteloos zijn.* Zij worden eensdeels door verzwakking anderdeels door ontwikkeling van zuur nadeelig.

4. *De afschuwelijke gewoonte, de kinderen geestige dranken (brandewijn, genever) te laten drinken.*

5. *De gewoonte, de kinderen in de eerste jaren al te veel voedsel onder elkander te geven*, en hen alles te laten gebruiken, wat den volwassenen goed en lekker smaakt. Dit bederft de spijsvertering en heeft eenen slechten *chylus* ten gevolge.

6. Zelfs het *te veel* moeten wij hier nog eens aanraken. De gewoonte, de kinderen, in weerwil van alle verstandige tegenstreving, vol te stoppen, veroorzaakt de slechtste spijsvertering, en kan tot klierziekte aanleiding geven.

Al hetgene, waarvan wij zoo even gewaagden, vinden wij vereenigd in de *onechtelijke voortteling* en wij kunnen te regt deze als de vruchtbaarste moeder van de klierziekte aanzien. Gebrek aan moederlijke oppassing, aan moederlijk zog, armoedige kunstmatige voeding, overvoering, onreinheid, voorafgegane buitensporigheid en *syphilis* vereenigen zich hier te zamen, om op de, op die wijze, in de wereld gebragte nakomelingen, terstond den stempel van deze ziekte te drukken. Naar mijne ondervinding te oordeelen, heb ik nog nooit een

onecht kind, zonder klierziekte, ten minste zonder aanleg tot deze ziekte, waargenomen.

VI. *Ongezonde lucht.*

Dezelve behoort tot de voornaamste en veelvuldige oorzaken van deze ziekte.

De volgende lucht is het, welke het spoedigst klierziekte voortbrengt:

1. Eene vochtige, waterkoude en lichtlooze lucht; van hier dan, dat men in de verblijven met lage verdiepingen of in kelders, inzonderheid, die naar den noordelijken kant gelegen zijn, steeds de meeste klierzieken aantreft; als ook aan de zeekust, en in naauwe dalen, waar geen zonlicht indringt. Hierin is het ook gelegen, dat de klierziekte meer als eene ziekte van het noorden dan van het zuiden kan aangezien worden, en in de *tropische* en *solarische* streken zeer zeldzaam voorkomt. Om die reden heerscht zij zoo veelvuldig aan de zeekusten, inzonderheid in *Engeland*, en is zij steeds aanwezig bij kinderen, die in vochtige kelders opgroeijen. Op dezelfde wijze werken de bergstreken met hunne vochtige valeijen en koude trekwinden. — Het *kropgezwel*, eene zich meer tot een enkel deel bepalende *scrophula*, berust klaarblijkelijk op zulk eenen *klimatischen* invloed, en is in alle bergstreken eene *endemische* ziekte, tot welke de inspanning bij het beklimmen der bergen, overeenkomstig met die van de vrouwen bij de barensnood, (waardoor, zoo als men weet, zeer dikwerf *krop-*

gezwellen ontstaan) en het bergachtige water veel kan bijdragen. Ja, het *cretinismus*, dien ik als den hoogsten graad van klierziekte aanzie, waarbij de geheele mensch, en zelfs zijne hoogere ziels-*organen*, eene *scrophula* worden, behoort slechts in de diepe valleijen van *Tijrol* en het *Walliser* land te huis, en is klaarblijkelijk slechts het voortbrengsel van eene vochtige, koude, aan het levengevende zonlicht gebrek hebbende, bovenmatig met kolzuur voorziene, misschien nog op onbekende wijze scheikundig bedorvene lucht.

De invloed van het licht en in het bijzonder van den zonneschijn op het leven, op de bedorvenheid van de lucht, en op het ontstaan van de klierziekte, is, mijns bedunkens, te weinig in aanmerking genomen geworden. Immers zonder licht bestaat er geen hooger ontwikkeld, volkomen leven. Slechts het licht is het, dat de levenskracht ontwikkelt. Gebrek aan licht verhindert zelfs de ontwikkeling van het zaad, en iedere plant wordt bleek en kwijnt bij gebrek aan licht. Het watervatenstelsel is de eigenlijke plant in de dierlijke huishouding, die zich met millioenen wortels in de buitenwereld vasthecht, en uit dezelve voedsel- en levensstof opslorpt — het groeibare *vegetative* stelsel. Is het nu juist niet datgene, hetwelk het eerst, overeenkomstig de plant, dezelfde nadeelige gevolgen daardoor moet ondergaan, en zich, in zijn inwendig leven, krachteloos en ontaard moet voordoen? — Van daar dan ook, dat deze ziekte in de *solarische* landen zoo weinig voorkomt.

2. Zeer veranderlijke, spoedig afwisselende lucht; uit dien hoofde zien wij vele klierzieken in bergachtige streken.

3. Ingesloten koolzure en met dergelijke stoffen gezwangerde lucht. Door haar zien wij in de woningen van de armen, van de handwerkers en fabrijkanten, waar de lucht door de aanwezigheid van al te veel menschen een zeker eigendommelijk bederf ondergaat, zoo vele menschen aan klierziekte lijden. Deze lucht, die ik eene *geanimaliseerde* lucht noem, bezit een dubbel karakter: eensdeels stellig bederf, overlading met dierlijke bedorvene, voor het leven onvatbare stoffen; anderdeels een ontkennend karakter, namelijk gebrek aan de tot het leven zoo noodige leven verwekkende stoffen, van het *pabulum vitae atmosphaericum*. In die reden is nu ook het groote onderscheid, dat ten opzigte van het aanwezen van de klierziekte tusschen de steden en het land plaats grijpt, gelegen. Hoe grooter en volkrijker de stad, hoe naauwer de straten en hooger de huizen, hoe meer de menschen boven elkander, niet naast ekander wonen, des te algemeener zal ook de klierziekte zijn. (4)

(4) De *animalisatie* is een geheel eigendommelijk bederf van de lucht, dat nog geenszins door de gewone scheikundige verklaring, namelijk, eene vermindering van zuurstof, en bovenmatig gedeelte kool- en stikstof, genoegzaam verklaard is geworden. Want hieronder moeten nog gerangschikt worden, de *specifieke* uitwasemingen en bedorvene stoffen, welke als voortbrengselen van het hoo-

Schier ongeloofelijk is het nogtans, welken grooten invloed de toestand van de lucht op de klierziekte uitoefent. Zulks ontstaat eensdeels door de verhindering van de afscheiding der huid, en gevolg van de zuivering van het geheele ligchaam, (inzonderheid kunnen wij dit op de vochtige en waterkoude lucht toepassen), anderdeels, omdat daardoor het geheel aan *tonus* verliest; en eindelijk omdat daarin het leven en de nieuwe kracht van de *lympha*, door de opslorping van de huid, uit den dampkring verhinderd wordt.

VII. *Al wat het darmkanaal verslapt en de kracht van de spijsvertering verzwakt.*

Hiertoe behooren inzonderheid de volgende oorzaken van de klierziekte.

ger levens-*proces* zelf moeten beschouwd worden, en nog het karakter van het afgestorvene leven dragen, en geheel eigenaardig eenen doodelijken invloed op het leven uitoefenen; dusdanig, dat uit hen alleen, bij eene hoogere levensontwikkeling, het *typhus*-smet kan voortkomen. Het komt mij intusschen zeer waarschijnlijk voor, dat de *animalisatie* in de lucht, op die wijze, iets voortbrengt, dat met blaauwzuur overeenkomende, haar medegedeeld wordt, en daardoor deze hoogst neerdrukkende, ja, verlammende werkingen, flaauwten, krampen, beroerten, voor het zenuwgestel na zich sleept, immers louter verschijnselen, die wij bij ingeslotene talrijke vergaderingen bij zenuwzwakke menschen zoo dikwerf waarnemen, ja, die in de zwarte holte den vreeselijk spoedigen algemeenen dood veroorzaken.

1. De gewoonte van de kinderen reeds zeer vroeg aan het gebruik van koffij en thee, in het algemeen aan het ruime genot van alle heete dranken te gewennen.

2. De al te veelvuldige herhaling van het gebruik van de *gastrische* methode; al te vaak gebezigde braak- purgeer en oplossende middelen; want dikwerf is de oorzaak wel daarin gelegen. Immers, door de ongelukkige gewoonte, deze middelen bij aanhoudendheid te gebruiken, wordt de *tonus* van het darmkanaal buitengewoon verzwakt, en, heeft zulks eens plaats gevonden, dan is tevens tot de zwakte van het melkvatenstelsel en der klieren, mitsgaders tot het ontstaan van eenen slecht *geassimileerden* ruwen *chylus* en tot de klierziekte, de grondslag gelegd.

3. Ziekten, welke dit gestel voornamelijk aantasten en verzwakken: als langdurige *gastrische* en slijmkoortsen, en vooral de kinkhoest, die zeer dikwerf van klierziekte gevolgd wordt.

VIII. *Het zuur in de eerste wegen.*

Ik ben volkomen overtuigd, dat deze ziektetoestand als eene zeer gewigtige oorzaak van de klierziekte kan aangezien worden, en, om die reden, de grootste oplettendheid vereischt. Zoodra men bij een kind dikwerf zuur in de eerste wegen waarneemt, kunnen wij als een onvermijdelijk gevolg vooronderstellen, dat de *chylus* slecht *geassimileerd* wordt, er een zeker iets van zulk eene

eigenschap aanneemt. Het opslorpende stelsel wordt vervolgens door dezen gezuurden *chylus* meer geprikkeld, hier en daar, krampachtig bijeen getrokken en verstopt. Men zal derhalve gewoonlijk waarnemen dat kinderen, die langen tijd aan zuur geleden hebben, ook aan klierziekte beginnen te lijden, en men ziet hieruit, dat de ware zuurbrekende middelen de voortreffelijkste zijn, om de klierziekte te keeren en aan hare oorzaken de kracht te benemen.

IX. *Wormen en wormslijm.*

Zij brengen dikwerf klierziekte voort, en, wel is waar, op eene dubbele wijze; eensdeels door de den slechten, slijmachtigen en scherpen *chylus*, die daardoor ontstaat, en anderdeels zelfs door de prikkelingen en kramptoestanden, welke de wormen in het stelsel van de spijsvertering verbreiden. De ondervinding leert slechts al te dikwerf, dat de klierziekte en wormen elkander steeds vergezellen.

X. *Misbruik van het* opium *en andere* narkotieke *middelen in den kinderlijken ouderdom, en onvolkomene* crisis.

Zoo zeer ik, gelijk ik elders reeds gezegd heb, een vriend en vereerder van opiaten ben, wanneer dezelve op den behoorlijken tijd en ter regter plaatse gebezigd worden, geloof ik nogtans, dat voor kinderen niets verderfelijker kan zijn, dan een al te vaak en sterk gebruik derzelve, en dat, behalve

vele andere nadeelige gevolgen voor de zenuw- en zielskracht, ook de aanleg tot klierziekte daardoor kan opgewekt worden. Zulks kan op de volgende wijzen plaats hebben:

1. Daardoor, dat de kracht van de spijsvertering en de prikkelbaarheid van het darmkanaal al te zeer verzwakt wordt, en alzoo eene slechte *chylificatie* ten gevolge heeft. Er wordt vervolgens aan het opslorpende stelsel een zeker *torpor* medegedeeld en deszelfs kracht verminderd. De gevolgen daarvan geven zich daarna, door eenen slechten *chylus*, eene gebrekkige beweging in de melkvaten en klieren, en slechte afscheidingen, te kennen. Niet alleen de al te groote, maar ook de al te geringe graad van prikkelbaarheid worden hier nadeelig.

2. Om dat daardoor al te ligt onvolkomene scheidingen, (*crisis*) te weeg gebragt worden; trouwens, eene omstandigheid, waarop ik, in den tegenwoordigen tijd, waar men zoo veel van heulsap gebruik maakt, zoo ernstig wilde oplettend maken, en die op de gewigtigste beginselen van de ziektekunde gegrondvest is. Men zal, immers, om het even welk der eerstgenoemde stelsels van de ziektekunde men aankleeft, gereedelijk toestemmen, dat de begrippen van *crisis* en *coctio* in ziekten, diep in de dierlijke huishouding gegrondvest zijn, en geenszins op drogredenen berusten. Het wezen van de ziekte bestaat, namelijk, in de levendige terugwerking op den ziekteprikkel, en het gelukkige gevolg hangt geheel af van de behoorlijke evenredigheid tusschen terugwerking en prikkel. (Men neme dit woord in

den ruimsten zin, niet slechts in de stof; want ook in de krachten kan de prikkel gelegen zijn). Zoo als nu bij *alle* bewerkingen van de natuur, wordt ook hier geenszins slechts *intensive*, maar *extensive* werking vereischt, om dien prikkel op te heffen; dat is: er is eene zekere hoeveelheid en duurzaamheid van bearbeiding van de ziektestof noodig, die zich naar de geaardheid en den graad van dezelve moet rigten, zal hij volkomen overwonnen, uitgestooten, of vernield worden. Er bestaan derhalve vele tijdperken in ziekten, waar de terugwerking deze hoogte bereikt heeft of niet, of, — om mij naar mijne beschouwing van de zaak uit te drukken, er bestaan tijdperken der *cruditeit*, *coctie* en *crisis* in ziekten, en, bij gevolg, is deze leer van de *temporibus* in ziekten, (volgens de gevoelens van de geneesheeren der oudheid) in het geheel niet ongegrond, of voor den beoefenenden geneesheer onbelangrijk. Slechts door de volkomene, voleindigde en geregelde terugwerking wordt eene volkomene *crisis*, dat is, een volkomen hersteld evenwigt, hetwelk door den prikkel opgeheven was, tot stand gebragt. Men kan intusschen deze terugwerking wegnemen of ten minste verzwakken, bij voorbeeld, juist door *opium* en *narkotieke* middelen, zonder daardoor de oorzaak van dezelve, den prikkel namelijk, opgeheven te hebben. De verschijnselen houden, wel is waar, op, of nemen een ander *schema* aan, maar deziekteprikkel blijft, en men heeft, indedaad, niets gedaan, dan dat men zich van het beste middel ter gelukkige bearbeiding, namelijk,

van de terugwerking der natuurkracht zelve, beroofd heeft. Zulke gevoelens heb ik nu nopens onvolkomene *crisis*; de terugwerking van de natuur houdt op, of zij neemt eenen anderen vorm aan, en de ziekteprikkel blijft bestaan. Door zulk eene onvolkomene *crisis* wordt nogtans eene kortstondige ziekte in eene slepende, eene algemeene in eene plaatselijke, eene spoedig te genezene in eene moeijelijk te verdrijvene of wel ongeneselijke ziekte herschapen; en, wat meer is, er kan ligtelijk eene ziektestof of een prikkel in het watervaten- of kliergestel daardoor geboren worden. — Deze onvolkomene *crisis* is het juist, welke men bij kinderen, alwaar de terugwerking op zichzelve reeds minder krachtdadig plaats heeft, maar al te spoedig door te vroeg toegediende *opiaten* kan opwekken, en op die wijze, kan men ligtelijk begrijpen, hoe, door deze middelen, *scrofulae* of stofverplaatsing (*metastasis*) of gedaante verandering (*metaschematismus*) van kortstondige en andere stoffelijke ziekten ontstaan kunnen.

Veelvuldige, door mij gedane waarnemingen, hebben mij het bovenstaande bevestigd, en ik ben verzekerd, wanneer men zich de moeite gaf daar op meer te letten, dat men zekerlijk meermalen zien zoude, dat bij kinderen, bij welke men de terugwerking door *opiaten* al te zeer onderdrukt heeft, zeer ligtelijk *scrofulae* ten voorschijn treden.

XI. *Al te veel zitten en geene genoegzame beweging.*

Hierin is eene voorname oorzaak van den hoogsten graad van verslapping en klierziekte bij kinderen gelegen. Aan alle kinderen is de drift tot beweging ingeschapen, en zij is voor hen even zoo noodzakelijk als eten en drinken. Stelt men zich nu eene opvoedingswijze voor, welker voorname kunst daarin bestaat, de kinderen aan het zitten te gewennen, dat is: hen van die kinderlijke geaardheid te berooven, dan zal men ligtelijk inzien, dat deze methode, deze ongelukkige en onnatuurlijke gewoonte, als de bron van talrijke kwalen, en, behalve andere zenuwziekten, als krommingen van den ruggegraat, enz. van de klierziekte moet beschouwd worden. De ondervinding bevestigt het voorenstaande maar al te zeer, en toont ons dat kinderen, die den geheelen dag in de lucht rondspringen, zelden klierziekte krijgen.

XII. *Onzuiverheid, verwaarloosde zorg voor de huid.*

Hier onder rangschik ik de onreine lucht, het weinig wasschen en baden van de kinderen, en slechte verschooning. Hieruit kan de klierziekte op de volgende wijze ontstaan.

Eensdeels, omdat daardoor vele bedorvene en reeds afgescheidene deelen wederom opgeslorpt worden, en, bij gevolg, het watervatenstelsel met bedor-

vene scherpe deelen opgevuld wordt. Anderdeels, omdat daardoor de gewigtige verrigting van afscheiding en opslorping van de huid verhinderd en het watervatenstelsel hierdoor van eenen gewigtigen toegang beroofd wordt. Eindelijk, omdat door zulke verwaarloozing van de huid, de geheele *tonus* en hare levenskracht, in den vroegsten leeftijd onderdrukt en verzwakt wordt. Deze plaatselijke verzwakking sleept de ergste gevolgen voor het geheele ligchaam, en, inzonderheid, voor het watervatenstelsel naar zich.

Deze oorzaak van de klierziekte beschouw ik zoo gewigtig, en de ondervinding bevestigt zulks, dat ik volkomen overtuigd ben, dat de zoo nog toenemende verbreiding van deze ziekte, in den laatsten tijd, voornamelijk daarvan afhangt, dat het baden en wasschen van de kinderen uit het gebruik geraakt is, en ik mag gerustelijk beweren, dat door deze oorzaken zamen genomen, namelijk, eenen slechten leefregel, eene vochtige lucht, onzuiverheid en zittende leefwijze, het gezondste kind de klierziekte kan krijgen.

XIII. *Het broeijen van de kinderen.*

De gewoonte, de kinderen al zeer vroeg in warme vederbedden met warmeflesschen te dompelen, en hen altijd in eene warme lucht te houden, veroorzaakt eene zweetende huid, eene hevige verslapping van den geheelen *tonus*, gepaard met ziekelijk vermeerderde prikkelbaarheid, en zij is het, die, zoo

als de ondervinding leert, op die wijze de klierziekte ten voorschijn brengt.

XIV. *Al te vroege inspanning van de zielsvermogens.*

Ik geloof deze gewoonte, teregt, onder de oorzaken van de klierziekte te mogen rangschikken. De tijd van de kindschheid is voor de ontwikkeling van het ligchaam, en niet voor die van den geest bepaald. Het ligchaam moet eerst eenen zekeren graad van kracht en vastheid verkregen hebben, alvorens men de ziel kan inspannen. Wordt nu deze orde omgekeerd, dan wordt dit aandeel van levens- en zenuwkracht, hetwelk nu voor de zoo belangrijke verrigting van den wasdom en de ligchamelijke ontwikkeling bepaald was, aan deze, en, inzonderheid, aan de, het meest daarmede in verband staande, watervaten en klierstelsels onttrokken; deze organen worden, bij gevolg, buitengewoon verzwakt, hunne afscheidingen gestoord en derzelver voortbrengselen ziekelijk, De *lympha* verkrijgt eene bedorvene, slecht zamenhangende, scherpe of zwakke hoedanigheid; de voeding wordt te keer gegaan, en wij zien zoowel den wasdom als den aanleg tot klierziekte daardoor ten voorschijn komen. Dit gebrek ontstaat intusschen des te eerder, daar de klierachtige gestelheid des ligchaams, de al te vroege zielskracht begunstigt, en deze zelfs onder de karakteristiekste kenteekenen kan gerangschikt worden. Men ziet alsdan met genoegen de

schranderheid van zulk een buitengewoon kind, tracht dezen gelukkigen aanleg (die toch reeds als ziekte moet aangezien worden, en welken men moest trachten te keeren) zoo veel mogelijk te bevorderen, en, door opwekking, oefening van geest en onderwijs, een regt wangedrocht van geleerdheid te vormen; en, helaas! zulks heeft juist die werking, dat de aanleg tot klierziekte, die misschien door eene tegenovergestelde, meer voor het ligchaam werkzame opvoeding was te verbeteren geweest, nu volkomen gegrondvest en ontwikkeld wordt.

XV. *De te vroege opgewektheid van de teeldeelen, zelfsbesmetting.*

Ik weet zeker dat dezelve vaak als den grond van klierziekte kan aangezien worden. Zij heeft, als de even afgehandelde oorzaak, door verzwakking en afleiding van de levenskracht, zulke nadeelige gevolgen.

XVI. *Langdurige, treurige gemoedsbewegingen.*

Kommer, vrees, tijrannieke opvoeding, schrik, nijd en wangunst verzwakken de levenskracht, onderhouden eenen krampachtigen toestand in de vaten, en kunnen even zoo goed, als dezelve kanker en knoestgezwellen te weeg brengen, klierziekte ten gevolge hebben. Ik ben overtuigd geworden, dat eene verkeerde, nederdrukkende, door vrees en

schrik werkende opvoeding, — inzonderheid, zoo als gewoonlijk, met eene zittende leefwijze verbonden — tot klierziekte aanleiding geeft.

XVII. *De zoo onberedeneerd gebezigde koude en verhardende methode bij de opvoeding van de kinderen.*

Zoo wel als het al te warm houden kan ook de tegenovergestelde weg tot klierziekte leiden. In het tijdperk waarin men, op dringende aanbeveling van Engelsche geneesheeren, alleenlijk krachten kan krijgen in ijskoude baden, ijskoude lucht en ongeevenredigd deksel van het ligchaam, en men het teedere ligchaam van het kind op zulk eene vreemdsoortige en tegennatuurlijke wijze behandelde, gebeurde het niet zelden, dat kinderen, door zulke hevig versterkende middelen, in klierachtige ziekten vervielen. En, kan zulks wel verwondering baren, wanneer wij eens nagaan, welke verschrikkelijke prikkeling daardoor veroorzaakt wordt, en welke zamentrekking, vernaauwing en krampachtige bewegingen in de fijnste deelen van het watervaten en klierstelsel daardoor ontstaan moeten, die noodzakelijk van verstopping moeten vergezeld gaande? Gode zij dank, dat men dit vooroordeel nu heeft laten varen.

II. *Opwekkende of gelegenheids-oorzaken.*

1. De voortgaande ontwikkeling van het *organismus.*

Wij hebben hier boven reeds gezien, dat de ont-

wikkeling, wasdom, volmaking en vorming van het *organismus* voornamelijk door de watervaten en het klierstelsel verrigt worden. Wij nemen intusschen zekere tijdperken waar, waarin deze verrigtingen met meer kracht voortgezet, en het watervatenstelsel in grootere prikkelbaar- en werkdadigheid schijnt verplaatst te worden

Zulke tijdperken worden met den naam van *ontwikkelingstijdperken* bestempeld, en het aandeel van het watervatenstelsel wordt duidelijk kenbaar door de opzwellingen van klieren, welke men wasdom noemt, en die met de voleindigde ontwikkeling wederom verdwijnen. Daar nu de stof of de aanleg tot de klierziekte ook in dit gestel ligt, kan men immers ligtelijk inzien, dat deze natuurlijk hoogere prikkeling van hetzelve, den ziekelijken aanleg vergrooten, de onopgemerkte rustende kiem van de klierziekte opwekken moet, en, op die wijze, de gelegenheidsoorzaak kan worden. Wij zien derhalve, dat vaak met het eerste tijdperk der uitbotting van de tanden, door dezen snellen wasdom in het zesde of zevende jaar, en den tijd van de huwbaarheid, plotselings klieren te voorschijn komen, die men te voren niet had opgemerkt; niet als waren zij daardoor ontstaan, maar slechts opgewekt geworden.

Hierin is het nu gelegen, dat juist deze tijdperken, de vergroeijingen en krommingen van den ruggegraat, die zoo vaak als klierachtige stofverplaatsingen kunnen aangezien worden, begunstigen, en dat in den tijd der huwbaarheid en van den snellen wasdom, het gevaar van knobbelachtige longtering den hoogsten graad bereikt heeft.

Zoo zeer echter deze aanleg tot klierziekte door deze natuurlijke prikkeling van het watervatenstelsel kan opgewekt worden, kan dezelve nogtans, alhoewel slechts in sommige gevallen, wederom overwonnen en vernietigd worden, en deze tijdperken de plaats van *crisis* vertreden, waardoor de reeds kenbare ziekte wederom verdwijnt.

II. *Het jaargetijde.*

De *lente* kan, naar mijne ondervinding, als het krachtigste ontwikkelingsmiddel van de klierziekte aangezien worden. Immers, waar de geheele natuur van een nieuw leven als doordrongen wordt; waar, door de teragkeerende warmte, de geheele planten- en dierenwereld eene zekere gisting ondergaat, neemt ook het menschelijk ligchaam zigtbaar aan deze omwentelingen deel. De zenuwen bekomen nieuwe krachten — welke zich, bij voorbeeld: in de voortteelingszenuwen zeer duidelijk ten toon spreiden — men neemt in de vochten nieuwe, ongewone, sterkere, vaak koortsige bewegingen waar; menige verborgene en onwerkzame ziekteoorzaak wordt opgewekt en werkzaam, en, inzonderheid, is het het watervaten- en klierstelsel, waarin nieuwe prikkeling en grootere kracht verspreid wordt; het nieuwe natuurlijke leven brengt een ander ziektekundig leven voort. Juist daarom is de lente een zoo belangrijk tijdperk voor vele ziektekundige geslachten, ontwikkelingen en vormveranderingen. Juist hierin is het gelegen, dat klierachtige gestellen dit tijdperk zoo

naauwkeurig gewaar worden. Dikwerf heb ik hier het begin van de ziekte zien ontstaan, en, bij hen, welke reeds besmet waren met deze ziekte, werden de klieropzwellingen, uitslagen en andere verschijnselen van deze ziekte erger. Zelfs bij hen, die langen tijd reeds niets meer van deze ziekte gewaar werden, kwamen nogtans nu wederom verschijnselen ten voorschijn.

Bij sommigen brengt ook de zomerhitte, inzonderheid, met vochtigheid verbonden, dergelijke verschijnselen voort.

III. *Werktuigelijke schokken, als: een slag, val, wonden, verbrandingen, enz.*

Alle deze uitwendige oorzaken hebben dikwerf de verborgene klierziekte doen uitbreken, deels door verzwakking, deels door de prikkeling, die zij te weeg bragten. Hamilton en Weber hebben voorbeelden daarvan aangehaald.

IV. *Ziekteprikkels.*

Zij zijn het, welke de rijkste klasse van aanleiding gevende oorzaken tot klierziekte vormen.

Alle ziekten, welke het watervatenstelsel sterk aandoen en prikkelen, of het stelsel van de spijsvertering zeer verzwakken en prikkelen, kunnen bij kinderen, welke eenen aanleg tot klierziekte hebben, het sein tot derzelver komst geven, bij voorbeeld: *gastrische* koortsen, afwisselende koortsen, kinkhoest.

Maar hoofdzakelijk *zijn* het onvolkomene *crises*, stofverplaatsingen van die ziekten op het watervaten- en klierstelsel, die dezelve voortbrengen. Het komt er intusschen slechts daarop aan, of reeds de ware aanleg tot klierziekte (natuurlijke zwakte van het watervatenstelsel) aanwezig is, dan niet. In het eerste geval zullen er *scrofulae idiopathicae*, in het laatste slechts *symptomaticae* ten voorschijn komen.

Wijders behooren hier die ziekten, welke, door hunne geaardheid, in onvolkomene *crises* uitgaan, *de pokken*, *mazelen*, *scharlakenkoorts*; deze verplaatsen zich vaak op het klierstelsel, en dikwerf zien wij dan de ware klierziekte ten voorschijn treden.

Zelfs de koepokken, in weerwil dat deze zulk eenen geringen indruk op het bloed en het zenuwgestel maken, dat dezelve gewoonlijk van geene koorts vergezeld worden, kunnen nogtans, bij voorwerpen die eenen zekeren aanleg tot klierziekte hebben, dezelve opwekken en den verborgenen aanleg tot werkzaamheid aanzetten. Er blijven alsdan, na derzelver afloop, huidsuitslagen, klierknobbels enz. terug, welke verkeerdelijk voor gevolgziekten van de koepokken worden aangezien. Wij vinden echter hierin een duidelijk bewijs, hoe sterk deze besmetting in het watervatenstelsel indringt, in hetwelke en in de huid zij toch eigenlijk de merkwaardige verandering te weeg brengt, welke de vatbaarheid voor het poksmet uitdooft.

Wijders die ziekte, welke inzonderheid in het

watervatenstelsel schijnt gevestigd te zijn, namelijk: de *venusziekte*.

Eindelijk kunnen ook de, door slecht gepaste middelen gestoorde, *crises* en verkeerdelijk behandelde ziekten hieronder gerangschikt worden. Men beschuldigt vaak de middelen, maar, helaas! de oorzaak van hunne nadeelige uitwerking ligt vaak in de handen, welke dezelve niet goed gebezigd hebben. Zoo zeker het is, dat door gestoorde *crises* stofverplaatsingen, en, door deze, *scrofulae* kunnen teweeg gebragt worden, met even die zekerheid kunnen wij vooronderstellen, dat de eenige oorzaak van deze onvolkomene *crises*, en, bij gevolg ook van de klierziekte, slechts in de onberedeneerde handelwijze van die geneesheeren gelegen is, welke dikwerf tot verzwakkende middelen overgaan, waar juist de natuur gebrek heeft aan kracht om terug te werken; of dan eens versterkende middelen bezigen, waar reeds te groote terugwerking aanwezig of nog te veel ziektestof voorhanden is, welke nu opgestopt wordt. Of men ondersteunt de natuur niet genoegzaam ten tijde van den *crisis*, of te vroeg, alvorens nog koking ten voorschijn komt. Immers, alle krachtige middelen kunnen, op zulk eene ongepaste wijze gebezigd, zulk eene uitwerking hebben; maar inzonderheid kan het verkeerde gebruik van den kinabast, het heulsap, van de koude en het kwikzilver, (inzonderheid bij de pokken) van de, al te vaak gebezigde, ontlastingwekkende middelen, welke iedere *critische* drift in de oppervlakte vernietigen, en het gebruik der zamentrekkende en geestige middelen, tot stofverplaatsingen en klierziekte aanleiding geven

DERDE HOOFDSTUK.

OVER DE NAASTE EN WEZENLIJKE OORZAAK VAN DE KLIERZIEKTE EN VAN DE KLIERACHTIGE SCHERPTE, DIE DAARUIT VOORKOMT.

Ik geloof, dat wij, door de tot nu toe voorgedragene verwijderde oorzaken van de klierziekte, in staat gesteld zijn, de naaste oorzaak van dezelve met meer juistheid te bepalen. De naaste en wezenlijke oorzaak van de ware klierziekte is, naar mijn gevoelen: *Een hooge graad van atonie en zwakte van het watervatenstelsel, verbonden met eene ziekelijke, verhoogde en specifieke prikkelbaarheid van hetzelve en eene bijzondere, eigenaardige scherpte van de* lympha.

Deze bepaling bevat, mijns bedunkens, alles, wat tot verklaring van het ontstaan en de verschijnselen van die ziekte noodig is. Ik zal nu de enkele stellingen van dezelve doorloopen, naauwkeuriger ophelderen en bewijzen.

I. *De oorspronkelijke zitplaats van de naaste oorzaak zijn de vaste, geenszins de vloeibare deelen.*

De volgende redenen doen mij zulks beweren:

1. Eene ziekte, die overgeerfd kan worden, moet eene ziekte zijn, van welke de oorsprong in

de vorming en ligchaamsgesteldheid te zoeken is, dat is zij moet van de vaste deelen en krachten afhankelijk zijn.

2. Eene ziekte, die door groote zwakte van de ouders op de kinderen kan overgaan, moet wezenlijk in den *tonus* en de kracht van de vaste deelen gegrondvest zijn.

3. Zij ontstaat meestal, of door verzwakkende magten, als: warmte, verzwakkende opvoeding, zittende leefwijze, enz. of door prikkelende oorzaken; bij gevolg, steeds door invloed op de vaste deelen.

4. Zelfs zijn de oorzaken, waardoor dezelve verschijnt of opgewekt wordt, van eenen prikkelenden aard.

II. *Het ware gebrek van de vaste deelen, hetwelk als de naaste oorzaak van de klierziekte aan te zien is, bestaat: in eenen hoogen graad van* atonie *en zwakte van het watervatenstelsel, verbonden met eene ziekelijk verhoogde, eigenaardige prikkelbaarheid van hetzelve.*

Men dient noodzakelijk op beide eigenschappen te letten, om de verschijnselen voldoende te kunnen verklaren; en juist in het verband van beide schijnt mij het karakteristieke van de klierziekte te liggen. Verhoogde prikkelbaarheid alleen bepaald het begrip nog niet, want anders moest iedere prikkeling van dit stelsel klierziekte ten gevolge hebben; wij

zien dat zulks, bij venerieke en andere prikkels van dien aard, bijaldien zich specifieke scherpten op het watervatenstelsel plaatsen, niet het geval is. Hierdoor ontstaan slechts *scrofulae symptomaticae*; maar tot het wezenlijke begrip van de ware klierziekte behoort de prikkelbaarheid van de zwakte, of, als gevolg van de zwakte, of, ten minste, op zwakte gegrondvest — bij gevolg, een specifieke toestand van het gestel.

De volgende verschijnselen kenmerken de aanwezigheid van verslapping, *atonie*, of enkele zwakte:

1. De ziekte ontstaat door ouders, welke buitengewoon verzwakt zijn.

2. Zij valt meestal in dien ouderdom en doet inzonderheid dat geslacht aan, welke zich door verslapping het meest kenschetst, namelijk: vrouwen en kinderen.

3. Zij ontstaat meestal door verzwakkende en verslappende oorzaken.

4. De geheele *habitus* van een klierziekig voorwerp kenmerkt zich door slapheid en sponsachtige opgezetheid.

5. Prikkeling en verhoogde prikkelbaarheid van dit stelsel alleen brengt nog geene ware klierziekte te weeg. Scherpten, wonden en zweren kunnen, wel is waar, het watervatenstelsel dusdanig prikkelen dat er opzwellingen van de klieren, klierknobbels, ontstaan; dit zijn echter slechts *symptomatische* of *consensuele*, bij gevolg, *scrofulae spuriae*. Bijaldien niet reeds deze zwakte en slapheid van het gestel voorhanden is, zal de ware klierziekte nooit ten

voorschijn komen. Is zulks echter het geval, of verschijnt zij naderhand, dan kunnen deze prikkelingen als opwekkende middelen van de klierziekte aangezien worden.

6. De buitengewone gunstige uitwerking van versterkende middelen en den versterkenden leefregel. Deze kunnen de ziekte opruimen, en zonder dezelve zal men ten minste den aanleg tot klierziekte nooit kunnen uitroeijen.

Dat er nogtans verhoogde, en, wat meer is, specifiek gewijzigde prikkelbaarheid voorhanden is, kunnen wij daaruit opmaken:

a. Vele oorzaken, inzonderheid de opwekkende, zijn van dien aard, dat dezelve door prikkeling werken, en de verschijnselen van de prikkelbaarheid kunnen vermeerderen en wijzigen, bij voorbeeld, ziekteprikkels, schokken, tijdperken der ontwikkeling, verkoudheid, enz.

b. Onverwachts bijkomende, ja bloote werktuigelijke prikkels, kunnen, bijaldien dezelve op het watervatenstelsel werken, en deszelfs prikkelbaarheid verhoogen, naar het uiterlijk voorkomen, klierziekige toevallen te weeg brengen, bij voorbeeld, fontanellen, de werking van *miasmata*,

c. De meeste in het oogloopende verschijnselen van de ziekte kunnen als de gevolgen van onze verhoogde prikkelbaarheid aangezien worden.

d. Men kan door middelen, die den prikkel of de prikkelbaarheid verminderen, de toevallen van de klierziekte zeer goed opruimen, in weerwil men den aanleg tot deze ziekte daardoor niet opheffen kan.

III. *De verwijderde oorzaken, welke dezen gebrekkigen toestand van het watervatenstelsel (de naaste oorzaak van de klierziekte) te weeg brengen, kunnen even zoo wel in de vloeibare als in de vaste deelen gelegen zijn.*

Ik geloof dat men bij de verklaring van de klierziekte het minst daarop let. Daar men vooronderstelt, en wel teregt moet aannemen, dat de naaste oorzaak in het watervatenstelsel, bij gevolg, in de vaste deelen gegrond is, gelooft men, dat de aanleiding gevende oorzaken slechts in de vaste deelen gelegen zijn, en ziet de gebreken en den gewigtigen invloed van de vloeibare deelen, welke niet minder dien zwakken en opgewekten toestand van dit stelsel voortbrengen, daardoor over het hoofd.

Zullen wij echter met juistheid over een gestel oordeelen, dan dienen wij even zoo wel op de *contenta* als op de *contimentia* te letten; want zoo wel als de oorzaak van de hoedanigheid der vochten in de hoedanigheid der vaste deelen kan gelegen zijn, en gewoonlijk daarin huisvest, even zoo wel kan toch ook de geschapenheid van de vaten, door de vochten die zij vervatten, bepaald worden. Zulks moet inzonderheid bij een stelsel, hetwelk deszelfs *contenta* onmiddelijk van buiten of ten minste uit de eerste bron ontvangt, dus nog gedeeltelijk ruwe onbewerkte bestanddeelen opneemt, die eerst hier verwerkt moeten worden, plaats grijpen.

Men veroorlove mij, iets over den aard en de

wijze waardoor de sappen den toestand van het stelsel waarin zij zich bewegen, en dus van het *lymphatische* stelsel, bepalen, nader te gewagen. Daar het tot de hoedanigheden van de nu zoo algemeen aangenomene zenuw-*pathologie* behoort, de sappen geheel over het hoofd te zien, zal dit betoog geenszins overbodig zijn.

1. Zij bepalen den *tonus* en graad der vastheid van de vaste deelen in het algemeen, en, inzonderheid, van het watervatenstelsel. De zamenklevings-kracht (*Cohaesionskraft*) of eenvoudige spankracht — de grondoorzaak van den *tonus* in het algemeen — wordt zekerlijk door de onderscheidene bouwstoffen en bestanddeelen, die wij in ons opnemen, bepaald, en het *vehiculum* van deze bouwstoffen zijn de vochten.

2. De vochten werken als prikkel op de vaten. Het behoort tot de algemeenste wetten der natuur van de dierlijke huishouding, dat elk vatenstelsel, door den prikkel der vochten, die hetzelve vervat, werkzaam worde en blijve. Men gewaagt echter steeds van de prikkelbaarheid, als oorzaak van die bewegingen, en vergeet, dat deze krachten slechts met het vermogen tot beweging begaafd zijn. Het is echter niet genoeg dat het menschelijk ligchaam, zal het deze kracht ten toon spreiden, met het vermogen voorzien is om prikkels op te nemen en daarop terug te werken, maar er wordt nog een prikkel vereischt, die hetzelve tot werkdadigheid aanzet. Immers, zonder eene daarbij komende *causa motrix*, zonder eenen prikkel, zouden deze krachten steeds in rust blijven. Zonder prikkel bestaat

geene terugwerking, geene zamentrekking. Zulks is zoo zeker, dat zelfs het hart, hetwelk toch den hoogsten graad van prikkelbaarheid bevat, oogenblikkelijk aan het rusten gaat, zoodra er geen bloed meer indringt (1).

De vochten kunnen derhalve als de natuurlijke, voortdurende prikkels voor de vaten, vaste deelen en de gewigtigste verrigtingen van het ligchaam aangezien worden, weshalve wij derzelver waarde, in ziektekundig opzigt, geenszins uit het oog moeten verliezen. Ieder *fluidum* bezit derhalve juist dien specifieken prikkel, welken de eigenaardige prikkelbaarheid van deszelfs vaten vereischt, of met andere woorden, er vindt eene bepaalde evenredigheid tusschen de specifieke prikkelbaarheid van het *continentis* en de specifiek prikkelende kracht van het *contenti* plaats. Het bloed is de gepaste prikkel voor het bloedstelsel, de gal voor het leverstelsel, de *lympha* voor het watervatenstelsel.

Ja, naar mijne overtuiging, veronderstel ik met alle zekerheid, dat ook de vochten, zoo lang dezelve bestanddeelen van het leven uitmaken, als met leven begaafd, moeten geacht worden, en het kenmerk van *vitaliteit* dragen, zullen zij volkomen aan hunne bestemming voldoen.

Hieruit vloeit nu de hoogst gewigtige invloed van de vochten op de vaste deelen en het krachtbetoon van de *organen* voort. Hunne meerder of min-

(1) Zie: *Mijne grondbeginselen van eene algemeene natuurkunde van den mensch. Dord.* 1820. *pag.* 26, *enz.*

VERT.

der prikkelende hoedanigheid bepaalt wel degelijk den graad van de beweging en kracht der vaten, en alzoo de volkomen- of onvolkomenheid van het geheele stelsel en zijne verrigtingen. Een niet al te prikkelend bloed veroorzaakt eenen tragen omloop; eene niet te prikkelende *lympha* veroorzaakt eene trage, onvolkomene beweging van dezelve, verstoppingen en stremmingen van haren loop. Is dezelve, daarentegen, al te prikkelend, dan zal zij de terugwerking en trillingen van het gestel al te zeer vermeerderen en ongeregelde bewegingen, zamentrekkingen, krampachtige vernaauwingen te weeg brengen. Houden wij nu wijders in het oog, dat de afscheiding als de werking van de specifieke prikkelbaarheid te beschouwen is, (hiervan ben ik volkomen overtuigd) dan zal de verschillende toestand van de vochten zelve daarin eene wezenlijke verandering veroorzaken.

3. De vochten vormen eenen tegenstand, werken als last op de vaten en hunne bewegingskracht. De kracht van de vaten is, voor een zekere hoeveelheid van de, te bewegen, vochten berekend, en elke verandering van deze betrekking moet noodzakelijk eenen invloed op de terugwerking van de vaten uitoefenen. De hoeveelheid van de vochten, hunne digtheid en taaiheid kunnen dusdanig toenemen, dat eindelijk de kracht van de vaten ondermijnd en wezenlijke zwakte daardoor te weeg gebragt wordt.

Dit is nu een voldoende bewijs, dat de vochten den toestand van de vaste deelen, en, niet slechts

van de doode, maar ook van hunne levendige krachten, kunnen bepalen. Op even dezelfde wijze kan nu ook de *lympha* de oorzaak van eenen gebrekkigen toestand van het *lymphatische* stelsel worden. Nu is echter de vraag, waarin bestaan wel de gebreken van de *lympha*, die zulks veroorzaken kunnen, en hoe ontstaan dezelve?

De gebreken van de *lympha* en van den *chylus*, welke tot den *scrofuleusen* toestand van het gestel aanleiding kunnen geven, zijn:

1. Eene te trage, slijmachtige, digte hoedanigheid. Hierdoor wordt de noodige prikkel onderdrukt, het stelsel verslapt, de prikkelbaarheid verminderd en al te zeer gelegenheid tot verstoppingen *ex atonia et lentore* gegeven.

2. Eene al te waterachtige hoedanigheid, gebrek aan zamenkleving, voedingsstof, dierlijk gelei, warmtestof, — een al te *vegatabilisch* karakter. — Hierdoor ontstaat eene vermindering van den natuurlijken prikkel, welke de *lympha* moet hebben, dus zwakke terugwerking van het gestel, *torpor* van de levenskracht, en ook verstopping, ophooping, enz.

3. Eene al te prikkelende hoedanigheid; daardoor veel zuur of overvloed van wrange of zoutachtige, loogachtige of voor ontsteking vatbare bestanddeelen; zelfs de *crude*, niet genoegzaam *geassimileerde* toestand van het voedsel, kan zulks ten gevolge hebben. Hierdoor ontstaat een al te opgewekte toestand van het ligchaam; de bewegingen, afscheidingen en verrigtingen van hetzelve worden gestoord en ongeregeld; er volgen verstoppingen

door kramp en vernaauwing, scherpte en de geheele klierziekte komt ten voorschijn.

4. Zelfs een te groote overlading van het ligchaam met *lympha* (bovenmatige voeding, *polychymie*.

De aard en wijze, waardoor de *lympha* zulk een *primair* bederf kan ondergaan, zonder dit eerst van de vaten over te nemen, is verschillend.

1. De hoedanigheid en bestanddeelen van de voedsels. Natuurlijk bestaat de *chylus* meestal uit datgene hetwelk wij genieten; er kan derhalve in denzelven niets vervat zijn, dan hetgene in de voedselsoorten en bijgemengde sappen van de spijsvertering opgenomen was.

2. De spijsvertering zelve en de bereiding van den *chylus*. De toestand van de spijsvertering bepaalt inzonderheid de meerdere of mindere *assimilatie* van denzelven, waarvan de bovengenoemde krachten al te zeer afhankelijk zijn.

3. De geschapenheid van de lucht, waaruit wij zeer vele en juist de fijnste, geestigste bestanddeelen in ons opnemen.

4. De toestand van de huid; of zij open of gesloten, zuiver of onzuiver is, of de uitwaseming, welke noodig is, zal de met ons in aanraking komende lucht opgeslorpt worden, behoorlijk plaats vindt. Niet minder de gesteldheid van de longen.

4. De gesteldheid van de afscheidingen, van de verrigting der voeding, van den gezonden of zieken toestand der *massa*. Daar het opslorpende stelsel niet slechts de nieuwe, maar ook de oude, onnut-

te, overvloedige en bedorvene deelen in zich opneemt, kan de *lympha* in het geheele ligchaam door een ander ziekelijk deel of een gebrekkig afscheidings-organaan aangedaan worden, zonder dat er zich het minste gebrek in het watervatenstelsel vertoont, zoo als zulks, bij voorbeeld, in de geelzucht, waar dit stelsel klaarblijkelijk de voornaamste zitplaats en *vehiculum* van de ziekte is, het geval is.

IV *Deze gebrekkige toestand van het watervastelsel sleept een specifiek bederf van de* lympha (*de zoogenaamde klierziekigescherpte of het kliervergift*) *naar zich.*

Nu kom ik op het voornaamste punt; en op datgene hetwelk de maatschappij tot het hoofdonderwerp van het onderzoek had opgegeven, namelijk, tot de gewigtige vraag: Waarin bestaat nu wel eigenlijk het kliervergift, hoe ontstaat hetzelve, hoe vertoont zich hetzelve? Ik zal van ieder in het bijzonder handelen.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE AARD EN WIJZE, HOE DE KLIERSCHERPTE ONTSTAAT.

Alvorens ik zulks in het bijzonder onderzoek, veroorlove men mij, het begrip van scherpte en derzelver ontstaan, volgens mijne grondstellingen, te bepalen en te ontwikkelen.

Het schijnt, als of de *zenuw-pathologie* deze begrippen geheel en al wilde verbannen, en evenwel zijn dezelve zoo gewigtig ter verklaring van onderscheidene ziektekundige verschijnselen, zoo onmisbaar ter geneeskundige beoordeeling, zoo *consequent*, bijaldien men slechts aan geene woorden wil hechten.

Natuurlijk zal men het begrip van scherpte geenszins naar scheikundige en werktuigelijke wetten moeten bepalen, maar volgens de grondregelen van de levenskracht en den prikkel, zal hetzelve voor het onderhavige onderzoek van eenig nut zijn en vruchten daarvoor opleveren.

Bijaldien wij derhalve te regt moeten vooronderstellen, dat ieder vocht van ons ligchaam den graad en aard van opwekkende kracht zal bezitten, welken het ligchaam noodig heeft, dan kan deze hoedanigheid zoo wel te zwak als ook te sterk zijn, en dien laatsten toestand, *waarin het vocht eene sterkere of andere prikkelende kracht* bezit, dan natuur-

lijk is, bestempel ik met den naam van *scherpte*, *acrimonia*, *dyscrasia acris* van dit vocht.

Hieruit vloeit nu echter voort, dat er geene volstrekte scherpte bestaat, maar alles op de betrekking van de prikkelbaar- en gevoeligheid tot de prikkelende stof aankomt. Er kan derhalve voor dit voorwerp eene scherpte bestaan, die voor een ander minder prikkelbaar, in het geheel niet voorhanden is. Ja, in een en hetzelfde voorwerp kan voor dit deel, voor dit stelsel eene scherpte bestaan, voor het andere niets, als bij voorbeeld: de braakwijnsteen is voor de tong geene scherpte, maar voor de maag eene vreeselijke, tot ontstekingstoestand toe. Er bestaan derhalve algemeene en *specifieke* scherpten.

Dat er gewigtige veranderingen van onze sappen bestaan kunnen, zal trouwens niemand, aan wien het niet onbekend is dat dezelve uit menigvuldige bestanddeelen zamengesteld, en aan menigvuldige bearbeidingen en invloeden onderhevig zijn, kunnen ontkennen. Men beschouwe slechts het bloed van eenen aan ontstekingsziekten lijdenden zieken, vergelijke lijders aan rotkoorsen met bleekzuchtige voorwerpen, en men zal zich regt zinnelijk van de verscheidenheid des bloeds kunnen overtuigen. Hoe ontstaan echter scherpten? Alvorens ik zulks kan verklaren, moet ik eerstelijk in het algemeen bepalen, op hoe velerlei wijze ons ligchaam (vaste of vloeibare deelen) ziektekundig kan aangedaan worden? Zulks rigt zich nu naar het verschillende verband, waarin hetzelve met de natuur staat, die hetzelve omringt. Dit verband is:

1. *Werktuigelijk* (*mechanisch*)
2. *Scheikundig*, of
3. *Vital* of *organisch*.

Hierin nu bestaan de drie hoofdklassen van verbindingen en betrekkingen welke in het heelal heerschen, en waarin zich het menschelijk ligchaam zoo goed als ieder ander voorwerp bevindt. De mensch, als het volmaaktste schepsel, vereenigt deze drie betrekkingen, hij kan zoowel *mechanisch* als *chemisch* aangedaan worden, met die bepaling nogtans, dat alle deze werktuigelijke en scheikundige werkingen onder den invloed van de *vitaliteit* staan, en door hare wetten bepaald en *organisch* gewijzigd worden. Men zou derhalve even zoo weinig kunnen zeggen: de mensch kan in het geheel niet werktuigelijk of scheikundig aangedaan of als zoodanig aangezien worden, als men zou kunnen beweren, de mensch kan even zoo zuiver *chemisch* of *mechanisch* aangedaan worden, als een dood en organisch ligchaam. Hij bevat immers de krachten van de *vitaliteit* die deze bewerkingen wijzigen. Er bestaan derhalve zekerlijk *mechanische* of *chemische* bewerkingen die invloed op hem uitoefenen, maar zij zijn nooit enkel, echter steeds zamengesteld, *mechanisch-animalisch*, *chemisch-animalisch*.

Men doet derhalve even zoo verkeerd, de wetten van het *mechanismus* in de scheikunde geheel van de verklaring en het onderzoek van dierlijke verrigting uit te sluiten, als dezelve onvoorwaardelijk en zonder het *organismus* en de *vitaliteit* in het oog te houden, aan te nemen. Hierin, geloof ik, ligt

het punt, waarin zich de strijd van hen, welke de zenuw-*pathologie* (die alles slechts door de wetten van de *vitaliteit* wil verklaren) of de *humoraal-* en *chemische-pathologie* aankleven, laat vereenigen en vereffenen, en tevens het eenige juiste punt, waaruit het onderzoek over natuur- en scheikundige *operatien* moet beschouwd worden, en hetwelk ik in het onderhavige ook zal voor oogen houden (1).

(1) Men gelieve niet te vergeten, dat het bovenstaande vóór 25 jaren en zelfs nog vóór de invoering van het *Brownianismus* geschreven is geworden, en ik toen slechts met de grootste moeite kon betoogen, dat de sappen ook leven bezaten en hebben moesten, en mijne bewering den grootsten tegenstand vond. Ja, het daarop volgende *Brownianismus* wees hen de plaats aan van *passive*, niet tot het leven behoorende dingen, welke, als alle andere uitwendige magten, slechts als prikkel op het *organismus* werkten, en slechts door dezen indruk van buiten tot het leven bijdroegen. Intusschen kwamen hunne *specifieke* hoedanigheid en *vitaliteit* daarbij in geene aanmerking. Sedert dien tijd echter zijn onze begrippen meer ontwikkeld geworden; wij scheiden geene vaste van vloeibare deelen, niet meer het *chemismus* van *vitalismus*, maar begrijpen alles onder het hoofdbegrip, *leven*. In het wezenlijke nogtans blijven de hier opgenoemde grondbegrippen steeds nog dezelfde en nog steeds is de waarschuwing noodig, de *chemische* beschouwingen niet te *chemisch* in het *vitalismus* over te dragen, zoo als nu wederom plaats begint te grijpen, alleenlijk met dat onderscheid, dat er nu fijnere stoffen, grondstoffen, bestaan, daar te voren grovere stoffen aangenomen werden. Maar het onderscheid ligt geenszins in het *meer* of *minder*, maar in de betrekking tot de hoedanigheid.

Na dit alles kan nu eene scherpte, en in het algemeen eene *dyscrasie*, dat is: eene gebrekkige hoedanigheid van de vochten, op de volgende wijze onstaan:

1. Door vermeerdering van de prikkelende bestanddeelen; door middel van den toegang van buiten, (voedsel, opslorping van de huid).

Nooit kan en zal iets doods (en het zuiver *chemismus* is als dood in betrekking tot het levendige, aan te zien) het levendige voortbrengen, nooit, zeg ik, hetzelve helpen zamenstellen, en, in zoo verre blijft de strijd van de *chemikers* met de *vitalisten*, al zijn de tegenwoordige grondstoffen nog zoo fijn, steeds nog de oude strijd van de *Sijlvianers* met hunne tegenstanders. Zij stelden zich bij hun *acidum* en *alkali* in het *organismus*, een hoofdverzuringsbeginsel met deszelfs tegenstelling voor, gelijk de lateren hunnen zuurstof, kool- stik- en waterstof. Een *chemisch proces* is wel onafscheidbaar met het *organische* leven verbonden, en kan hetzelve wijzigen, maar men vergete niet, dat de levende betrekking het hoogste staat, en, dat, als bij de voortteling, het derhalve ook bij ieder oogenblik van het voortgaande leven, het eerste bedrijf van het scheppende » *worde*," het aldus eene hoogere kracht is, welke eerst het doode, scheikundige aan het algemeene *chemismus* onttrekt, en hetzelve tot het levendige individuele *chemismus* bindt en verheft. Hierin nu ligt het ook, dat ik steeds nog het woord *levenskracht* bezige, ter beteekening van deze grondkracht. Want in ieder individueel leven ligt en heerscht wederom eene *individuele* levenskracht, welke alles tot eenheid brengt, daaraan zelfsbestemming, doelmatigheid en eigendommelijk karakter verleent, en juist het *individuum* tot *individuum* maakt. Zie, *System der praktischen Heilkunde* 2e *uitg.*

2. Door ontbinding van de inwendige bestanddeelen, ontwikkeling van het gebondene, bijvoorbeeld: zuur; zoo lang hetzelve in den gebonden toestand is, werkt hetzelve niet als zuur en is naauwelijks kenbaar, zoo als wij zulks bij het phosphorzuur als bestanddeel zien, maar zoodra hetzelve door ontbinding vrij en ontwikkeld wordt, wordt hetzelve kenbaar en kan het der vochten eene scherpte geven.]

Zulk eene ontbinding kan ontstaan, of door eene sterke scheikundige verwantschap, waardoor dit bestanddeel vrij wordt, of door onttrekking van de levenskracht; want deze is het, welke, zoo lang dezelve een *organisch* wezen genoegzaam vervult, de werkingen van de blootelijk scheikundige verwantschappen verhindert en wijzigt, — bij gevolg, zwakte, verstopping,

3. Door slechte *assimilatie*. Onder *assimilatie* versta ik de verrigting, waardoor de menigvuldige bestanddeelen van de, van buiten in ons opgenomene, dingen naar de wetten van de *organische* natuur gebonden en gemengd, en aan dezelve het karakter van onze *individuele vitaliteit* medegedeeld wordt. Alles nu, dat deze nieuwe binding, dit karakter, niet heeft, is ons *heterogen* en vreemd, en, daar al het vreemde prikkelt, wordt het nu scherpte. Deze verrigting hangt dus van het darmkanaal, het watervaten- en klierstelsel af.

4. Door gebreken van de afscheiding (*secretie*) en uitwerping (*excretie*).

Deze kan op eene dubbele wijze scherpte voortbrengen.

a. Door onderdrukking. — Wanneer de scherpe, onnutte en bedorvene deelen, die daardoor moeten ontlast worden, terug gehouden worden, dan moet er eene scherpte ontstaan.

b. Door verandering van de terugwerking. — Daar de afscheidingen als een voortbrengsel van de *specifieke* terugwerking moeten beschouwd worden, kan eene verandering van dezelve(1) (dus van de krachten en de *irritabiliteit*) eene geheele verandering van de afscheidingen na zich slepen en derhalve daardoor een veel scherper vocht voortkomen dan gewoonlijk. Dit is eene hoofdbron van scherpte, (het bewijs daarvan levert de *catarrhale* slijm enz.)

5. Door gebreken van de beweging in de vaten. Deze kunnen op de volgende wijze scherpte te weeg brengen:

a. Door al te hevige trilling en beweging; want daardoor wordt de hitte en inwendige beweging vermeerderd; in eene hoogere temperatuur ontstaan dikwerf ontbindingen, welke in den natuurlijken toestand niet voorhanden waren en de afscheiding en reiniging der vochten wordt daardoor gestoord.

6. Door te zwakke beweging. Hier door worden de vochten niet behoorlijk gemengd en gebonden, niet behoorlijk *geassimileerd.* De afscheidingen en uitwerpingen vinden onvolmaakt plaats, en eindelijk

(1) Deze theorie van afscheidingen en van hunne veranderingen, welke ook PLATNER, GALL en REIL aannemen, is bij mij reeds lang overtuiging geweest, en, zoo lang ik hoogleeraar ben, heb ik dezelve openlijk voorgedragen.

komt door de verstopping eene soort van scheikundige ontbinding ten voorschijn, waarop wij bij no. 2 oplettend gemaakt hebben.

Eene scherpte kan derhalve, naar mijne beschouwing, op zoodanige wijze ontstaan, en al de oorzaken van dezelve laten zich onder deze hoofdafdeelingen rangschikken (1).

Het komt nu slechts daarop aan, het bovenstaande op het ontstaan van specifieke scherpten, en in het bijzonder op de *scrofuleuse*, toe te passen.

De boven beschreven gebrekkige toestand van het watervatenstelsel, welken wij als de naaste oorzaak van de klierziekte aangenomen hebben, moet, ingevolge van de wetten der *animaliteit*, de volgende werking op de, daarin vervatte, *lympha* uitoefenen. De ondervinding bevestigt zulks in alle opzigten.

(1) Om mij algemeener uit te drukken, zoo als ik zulks in mijn *System der praktischen Heilkunde* heb opgesteld, kunnen wij deze stelling op de volgende wijze uitdrukken: *Vitaliteit* begrijpt zoowel de vaste als de vloeibare bestanddeelen van het *organische* ligchaam, zoo lang dezelve bestanddeelen des levens zijn; leven bevat derhalve zoowel de *dynamische* als de *materiele* betrekking; — geen levens-*proces* zonder een wezenlijk daarmede verbonden *organisch chemisch-proces*; bij gevolg, bestaat er ook geene ziekte, geen ziekelijk leven, zonder dat niet ook het *dynamische* en *chemische-proces*, de *dynamische* en *materiele* betrekking veranderd ware; geene ziekte, die niet tevens hare ziektestof had, al is dezelve ook nog zoo fijn en zinnelijk niet waar te nemen, en met de fijnste *organisatie* zelve verbonden.

1. *Verstoppingen* en *ingeklemden toestand* van dezelve. Door de vermeerderde prikkelbaarheid, met zwakte verbonden, ontstaan zeer ligt, door den geringsten prikkel, krampachtige zamentrekkingen en vernaauwingen van de vaten en bij gevolg verstoppingen, hetwelk nu, door taaiheid van de *lympha*, zeer gemakkelijk plaats heeft.

Men dient derhalve zeer vele, inzonderheid *scrofuleuse* en klierachtige, verstoppingen voor verder niets dan kramp en zamentrekking aan te zien. Zij zijn slechts de gevolgen van den prikkel en verdwijnen vaak zeer spoedig door het gebruik van *narcotieke* en krampstillende middelen, ten minste niet zonder dezelver medewerking. (Ja zelfs bij den kanker is dit het geval; om die reden rangschikte BOERHAVE denzelven reeds onder de zenuwziekten). Andere verstoppingen van dien aard zijn niets dan de gevolgen van de onwerkzaamheid der vaten. Van hier dan, dat de heer SOEMMERING, met het grootste regt, in de vertaling van BAILLIE's ziektekundige ontleedkunde, beweert: dat hij datgene, wat men gewoonlijk zoo noemt, geenszins voor klierverstopping kan houden, want het opgespoten kwikzilver loopt er door. Natuurlijk ligt de oorzaak van zulk eene verstopping meer in de vaten dan in het *contentum*, meer in de krachten dan in de stoffen; met den dood houdt deze kramptoestand op, en de doorgang wordt wederom vrij; of er bestond bij het leven geene krampachtige inklemming, slechts een gebrek aan levendige werkzaamheid verhinderde den voortgang van het vocht. Men moet echter

geenen toestand van dood op het leven willen toepassen, en daaruit willen opmaken dat ook in het levendige geene stremmingen voorhanden geweest zijn. Deze soort van *obstructio* en *infarctus* kan slechts in het leven, zoo lang kramp of werkeloosheid aanwezig is, bestaan, en bij gevolg kan de ontleedkunde dezelve niet opsporen. Hier vindt hetzelfde plaats, dat bij toesluiting van het darmkanaal bij den *ileus*, of van den hals bij *angina*, voorhanden is. Er kan zelfs daardoor doodelijke verstopping van het kanaal ontstaan, niets, niet het minste, kan er door en nogtans vindt men hetzelve dikwerf, na den dood, geheel open. Hoe dit ook zij, er bestaat een groot onderscheid tusschen de ziektekundige *obstructio*, de *obstructio viva* en de ontleedkundige, de *obstructio mortua*.

Duurt nu zulk eene zamentrekking lang, dan verdikt zich de daarin vervatte stof, en nu ontstaat er eene volkomene *obstructio*.

2. *Ophoopingen en extravasaten van lympha.* De wederopneming wordt door den kramp verhinderd; er ontstaan natuurlijk *lymphatische* ophoopingen in het celwijsweefsel en holten, zuchtige zwellingen, waterzucht van de gewrichten en andere deelen, de zoogenaamde *lymphatische* gezwellen. Zelfs buitengewone verwijdingen van een gedeelte van een watervat kunnen als gevolgen van eenen belemmerden terugkeer beschouwd worden; van hier dan de vele *hydatides*, welke toch niet altoos blaaswormen zijn, en welke ik nu reeds eenige keeren bij

klierziekte in de hersenen en, wel is waar, in den *plexus choroideus* heb aangetroffen.

Onregelmatige beweging van de lympha. Het is niet onwaarschijnlijk dat bij zulk eenen zieken toestand zelfs de rigting van de beweging veranderd kan worden, en daardoor nog meer afwijkende stremmingen, *extravasaten* en ophoopingen kunnen ontstaan.

Als oorzaken kunnen wij aanzien:

a. De door de kramp ontstane toesluiting en de, daardoor veroorzaakte, *motus antiperistalticus;* zoo als bij den *ileus* somwijlen plaats heeft.

b. Door verslapping van de klapvliezen.

4. De veranderde hoedanigheid van de *lympha.* (eigenlijke klierachtige scherpte). Hoe dezelve door de zieke terugwerking der vaten ontstaat, kan op de volgende wijze, verklaard worden:

a. Door de *obstructio* en stremming van haren loop wordt er eene ontbinding en een bederf te weeg gebragt.

b. Door de verhinderde en veranderde *assimilatie* van de *lymphatische*- en darmscheelsklieren. Ik heb reeds aangetoond, dat de zoo gewigtige verrigting van de *assimilatie*, voornamelijk door het watervatenstelsel en deszelfs klieren plaats grijpt.

Bijaldien nu, door dezen gebrekkigen toestand van de krachten, deze verrigting onvolkomen plaats heeft dan behoudt de *lympha* een ruw karakter en al het *crude* prikkelt en kan als scherpte aangezien worden.

c. Door *specifieke* ziektekundige afscheiding; de

hoofdbron van datgene, hetwelk men eigenlijk *specifieke* klierziekige scherpte noemt. Daar nu de afscheiding als gevolg van de verschillende terugwerking van de *organen* op de vochten kan aangezien worden, volgt daaruit, dat, bijaldien deze terugwerking door eene ziekte van de krachten veranderd wordt, het *secretum*, het voortbrengsel van dezelve, geheel moet veranderd zijn, en heeft deze ziektekundig veranderde terugwerking een *specifiek* karakter, dan zal dezelve ook aan het *secretum* een *specifiek* karakter mededeelen. Op dezelfde wijze ontstaan ziektekundige geslachten, nieuwe voortbrengselen van *specifieke* scherpten, in de gewone afscheidings- *organen;* zoo worden *venerieke* en andere scherpten in ons steeds ontwikkeld, bijaldien eerst deze specifieke werkzaamheid van het *orgaan* voortgebragt is. Op geene andere wijze ontstaat hier, door de *specifieke* klierziekige aandoening en werkzaamheid van de watervaten, een eigenaardig veranderd kliervocht.

Ik geloof, zoo als dit uit het bovenstaande genoegzaam blijkt, dat, zoodra deze eigenaardig veranderde toestand van het watervatenstelsel eens ontstaan is, datgene, hetwelk men klierziekige scherpte noemt, even zoo goed zal voortkomen, als door de *catarrhale* prikkeling van de slijmklieren de *catarrhale* scherpte, en door de *venerieke* prikkeling der slijmklieren van de pisbuis, druiperscherpte ten voorschijn treedt.

In gevolge van dit begrip is derhalve klierziekige scherpte niets meer en niets minder, dan eene door

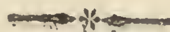
de *klierziekte van het watervatenstelsel veranderde en bedorvene* lympha; en volgens dit begrip kan wel de sterkste aanhanger van de zenuw-*pathologie* niets daartegen in het midden brengen, want dezelve vloeit hier natuurlijk uit het juiste begrip van de klierziekte, beschouwd als eene ziekte van de krachten, voort.

Dit voortbrengsel verandert echter dit geheele tooneel zeer wezenlijk. Nu is de klierziekte geenszins meer als bloote ziekte van de vaste deelen en krachten aan te zien, maar nu dient men ook op het eigendommelijke bederf van de vochten te letten. Nu is er eene nieuwe zeer gewigtige terugwerking van de scherpte op de vaten ontstaan, waardoor de prikkeling derzelve buitengewoon vermeerderd wordt. Nu verschijnt er eene algemeene ziekte, daar er te voren slechts eene ziekte van een enkel gestel bestond. Nu kan zich deze scherpte overal uitbreiden, en de klierziekte ook in deelen overgebragt worden, die weinig watervaten hebben, ja, zij kan nu stofverplaatsingen en verschijnselen te weeg brengen, die geheel en al van het watervatenstelsel afgescheiden zijn. Zoo is, bij voorbeeld, de zoo gewone klierziekige longtering veel meer als stofverplaatsing van de klierziekige scherpte, dan als eene oorspronkelijke ziekte van de watervaten of longklieren, zoo als SOEMMERING ook aanneemt, aan te zien. De klierziekte is nu aan al die wetten en vormen onderworpen, welke de ziekten der vochten kenmerken. Er ontstaan, namelijk, ophoopingen, afleidingen, verplaatsingen, vormveranderingen van

de ziekte, en welke ik slechts zal aanhalen, dat de roofachtige uitslag op het hoofd, uitwendige klierknobbels, genoeg de uitwendige klierziekte zeer dikwerf al de inwendige toevallen opheft.

Wij zien immers, dat loopende ooren en oogen de ziekte van de longen kunnen afleiden, ja, zoo als ik zelf heb waargenomen, dat eene uitterende koorts met stuiptrekkingen verdween, zoodra een roofachtig uitslag op het hoofd ten voorschijn kwam, en wederom terugkeerde, zoodra dezelve opdroogde. In een ander geval zag ik, dat eene zeer langdurige uitterende koorts verdween, zoodra algemeene klierknobbels en *lymphatische* zwellingen van de uitwendige deelen ontstaan waren.

Wie zal nu wel nog twijfelen aan het aanzijn van eene stof die van plaats kan veranderen, en wie zal ontkennen, dat dit punt hoogst gewigtig wordt voor de genezing, omdat deze klierziekige scherpte, behalve de algemeene middelen, nu ook eene bijzondere behandeling vereischt, en voornamelijk afleidende, verbeterende, ontlastende en andere middelen, tot hulpmiddelen voor de klierziekte, welke trouwens in de bloote ziekte van de vaste deelen niet zouden aangewezen zijn, noodzakelijk doen worden.

VIJFDE HOOFDSTUK.

OVER DE GEAARDHEID VAN DE KLIERZIEKIGE SCHERPTE.

Gewoonlijk verstaat men onder het onderzoek van eene scherpte hare scheikundige ontleding. Ik ben echter overtuigd, dat ik hier van eene reeks van scheikundige nasporingen zou kunnen gewagen, zonder daardoor het minste licht over de geneeskundige kennis van dezelve te verspreiden.

Maar, wat verstaat men toch onder de geaardheid van een ding, of, in het onderhavige geval, door eene scherpte?

Men bezigt deze uitdrukking in eene dubbele beteekenis. Vooreerst verstaat men daaronder: *het inwendige wezen van een ding op zich zelven.* De kennis daarvan laten, zoo als men weet, alle wijsgeeren onaangeraakt ter zijde leggen, en zelfs de nieuwere wijsgeerige scheikunde beteekent om die reden de oorspronkelijke bestanddeelen van de dingen met het woord *stof*, om aan te toonen, dat wij van dezelve geen aanschouwelijk begrip hebben, in weerwil dezelve wel in aanmerking komt.

Wij dienen ons derhalve aan de tweede beteekenis van het woord: *geaardheid van een ding*, te houden, namelijk: *de betrekking van een ding tot andere wezens* in het oog te houden. Een ding kan echter in meerdere opzigten tot andere wezens

in betrekking staan, en het komt hier slechts daarop aan, van welken aard van betrekkingen men iets wil vernemen. Nu kan, zoo als wij reeds gezegd hebben, eene zaak in werktuigelijke of scheikundige, of bewerktuigde, dat is, *vitale* betrekkingen gedacht worden; dat wil zeggen: ik kan of de *mechanische*, of *chemische*, of *organische* natuur van dezelve beschouwen en onderzoeken. Het komt hier derhalve op het doel van het onderzoek aan. De scheikundige onderzoekt slechts de doode scheikundige natuur van de zaak, en hij bedient zich ook slechts van scheikundige doode *reagentia.* Bij den geneesheer is het echter anders gelegen; deze kan niet volstaan met zulk een onderzoek, en wel, om de volgende redenen:

1. Er moet den geneesheer alles aan gelegen liggen, te weten: in welke betrekking staat deze of gene ziektestof, dit of een ander middel tot de levendige natuur? In deze wereld is hij werkzaam, geenszins in eene doode. — Hij moet derhalve zijne proeven geenszins met doode *reagentia* (immers deze toonen slechts de betrekkingen van eene zaak tot de doode wereld), maar met levendige *reagentia*, en, wel is waar, met het levendige menschelijke ligchaam in het werk stellen. — Welke uitsluiting toch geeft ons de naauwkeurigste nasporing van een geneesmiddel, ten opzigte van deszelfs uitwerking op de levendige *organische* natuur? Geene, of hoogstens eene *analogische* waarschijnlijkheid. Niemand heeft daaruit *a priori* de werking op het levendige kunnen bepalen; want zulks vormt eene geheel an-

dere wereld, alwaar andere wetten, geheel andere betrekkingen plaats hebben. — Hetzelfde nu heeft plaats met de scheikundige ontleding van ziektestoffen. Al bezat men dezelve in de grootste volmaaktheid, dan zou men nogtans niets daaruit kunnen opmaken ten opzigte van haren invloed op de levendige natuur. De eenige ontleding van de middelen en ziektestoffen, welke voor den geneesheer van eenig nut kan zijn, bestaat in de ontleding door het *reagens* van het menschelijk levendige ligchaam.

2. Vooronderstcld echter, dat de scheikundige ontleding eenig nut aanbrengt, kan zij nogtans geenszins op die wijze met ziektestoffen plaats hebben, dat men daaruit zuivere *resultaten* kon hebben. Waar toch vindt men eene volkomen zuiver daargestelde ziektestof? Men zou zeer dwalen, bijaldien men den etter van eene klierziekige zweer of de ontlast wordende *lympha* als zoodanig wilde aanzien. Er is, buiten kijf, klierziekige scherpte daaronder, maar dezelve is hier met zoo veel andere bestanddeelen vermengd, dat wij onmogelijk kunnen bepalen, welk aandeel de klierziekige scherpte of andere mengselen aan de aanwezige verschijnselen hebben.

Hetzelfde kunnen wij toepassen op de uitvloeijing van den druiper, *chankerstof*, en pokstof. Men geloove toch niet, dat men in het bezit is van ruw *veneriek*- of pokvergift. Men kan door hitte de pokstof verjagen, maar de stof (*materia*) blijft bestaan.

3. Zulk eene stof, buiten het ligchaam, tot proeven gebezigd, is dezelfde niet meer die zij binnen het ligchaam was, en kan ons niet behoorlijk van hare betrekking tot het levendige ligchaam doen sluiten. Zoodra zulk een *fluidum* buiten den invloed van de *vitaliteit* gebragt wordt, luistert hetzelve naar andere wetten, en geeft andere resultaten, dan in het levendige ligchaam.

4. Ook voor de geneeskundige behandeling zal ons de scheikundige ontleding geene gewigtige ophelderingen geven, in tegendeel, ons zeer ligt op dwaalwegen brengen; want zij leert ons de dingen slechts in derzelver werkingen, maar geenszins in hunnen ziektekundigen oorsprong en verband kennen.

Eene genezing toch, die in den grond zal plaats hebben, moet steeds uit de oorzaken en niet uit de verschijnselen voortkomen. — Zoo kan ons, bij voorbeeld: de scheikundige ontleding een zuur, bij voorbeeld: het phosphorzuur, in eene ziektestof doen ontdekken. Wie nu zulks als de natuur van de ziekte aanzien, en hierop zijne aanwijzingen bouwen, en dus *absorbentia* en *antacida* geven wilde, zou slechts *symptomatisch* genezen; want hier is er slechts te onderzoeken, hoe ontstond dit vrije zuur? Is hetzelve een nieuw voortbrengsel of is hetzelve slechts uit ons ontwikkeld. Hetzelve kon ook slechts een gevolg van ontbinding zijn. Immers, alles wat het, in ons tot bestanddeel gebonden, phosphorzuur vrij maken en ontbinden kan, kan een vrij zuur voortbrengen; en op die wijze kan zelfs de verrotting, het grootste ontbindingsmiddel, een

zuur voortbrengen, zoo als zulks, klaarblijkelijk, de zure zweeting bij den gierstuitslag met *putride* vermenging, het aanzijn van zuur bij scheurbuik, bewijzen, en welke men op die wijze moet verklaren. Wie zich nu, in het onderhavige geval, door zuur liet verleiden, *alcalische* of opslorpende middelen te geven, zou niet wel handelen, en zekerlijk den grond van de ziekte vermeerderen. Hier zijn dikwerf de sterkste zuren, de sterkst bindende en rottingwerende middelen de eenige, waardoor men de ontbinding, en, bij gevolg, het voortbrengen van zuur kan te keer gaan.

Hetzelfde vindt plaats met het aanwezen van *alcali* in zekere ziekten, hetwelk slechts een voortbrengsel van eene ontbinding en dus van onderscheidene oorzaken afhankelijk is.

De vraag derhalve: waarin bestaat toch de geaardheid van het klierziekige vergift? beteekent voor den geneesheer niets anders, dan: In welke betrekking staat hetzelve tot het levendige menschelijke ligchaam? Of, met andere woorden: Wat kan men als deszelfs naaste uitwerkingen aanzien?

Uit dit gezigtspunt bestaat de geaardheid van de klierziekige scherpte, zoo verre men dezelve tot nu toe, door waarnemingen, in het levendige heeft kunnen bepalen, in het volgende.

1. Zij prikkelt niet alleen het watervaten- en klierstelsel, hetwelk daardoor in eenen ontstekings toestand gebragt wordt, maar ook de zenuwen (waardoor de buitengewone prikkelingen van den geest, ja, werkelijke stuiptrekkingen, bij zulke lijders, de be-

wijzen opleveren) en daar dezelve ook met het bloed vermengd wordt, doet zij ook het stelsel van den bloedsomloop aan, waardoor koortsige bewegingen en *critische* uitwerpselen van hetzelve veroorzaakt worden. Ik heb vaak klierziekige kinderen gezien, welke verscheidene weken bleek, afgemat en ellendig waren, kleine koortsige bewegingen, vervolgens hevigere koortsen kregen, en daarna ontstond er een sterke roofachtige uitslag op het hoofd, doch van dat oogenblik af aan werden dezelve frisch en gezond.

Deze scheidingen (*crises*) vonden dikwerf meerdere jaren op denzelfden tijd plaats, tot dat eindelijk de voorbrenging van de klierziekige scherpte geheel en al ophield. Inzonderheid zijn het de afscheidings-*organen* die zij prikkelt, en kan daardoor den grondslag tot ziekten van dezelve leggen, bij voorbeeld: van de oogen, lever en longen. De oogen kunnen daardoor, jaren lang, in eenen ontstekingstoestand verkeeren, welke dezelve geheel en al vernielt.

Ja zij kan ten laatste zulk eenen graad van scherpheid aannemen, dat zij onder de meest aantastende dierlijke scherpten kan gerekend worden, zeer ligt de beenderen aandoet en de kwaadste zweeren te weeg brengt. Als een bewijs, hoedanig de zachtste afscheiding in de allerscherpste kan veranderd worderd, zal ik slechts aanhalen, dat ik klierziekige oogontstekingen waargenomen heb, waarin het uitvloeijende vocht de plaats van de wangen, hetwelk door hetzelve werd aangeraakt, ja zelfs de hand, welke het afdroogde, ontstak en met roof bedekte.

2. Zij verleent aan de *lymphatieke* vochten, en ook aan die waarmede zij zich vermengt, eene neiging tot verdikking. Men ziet zulks duidelijk aan die plaatsen, waar zich veel *lympha* in het celwijsweefsel uitgestort heeft. Ik heb eenige keeren zulke klierziekige uitstortingen tusschen de pezen en banden van den elleboog en de knie na den dood gezien, en gevonden dat dit *lymphatisch extravasaat* eene geheel taaije, spekachtige, ja, op sommige plaatsen pees- en kraakbeenachtige *massa* vormde. Bij het kropgezwel en andere kliergezwellen, ook in de longen en het darmscheil vinden wij dergelijke *massa's* verdikte *lympha*. Wijders is het ontstaan van den klierziekigen bogchel en de kromming van den ruggraat niets anders dan het gevolg van zulk eene klierziekige *lympha*, welke zich op de banden van de beenderen werpt, dezelve verdikt en doet opzwellen, eindelijk in het celwijsweefsel van de spieren doorzweet, en aldaar wezenlijke ophooping van zulke taaije *massa's* vormt, die dan opzettingen van de schouders en zelfs van den ruggraat en de ribben ten gevolge heeft.

3. Zij berooft de *lympha* van hare voedende bestanddeelen, door dezelve te ontbinden en het voedende beginsel te vernielen. Ofschoon zulke lijders in den aanvang een welgevoed, opgezet voorkomen hebben (hetwelk echter meer eenen overvloed van vochten (*polychylie*) dan wel de goede hoedanigheid derzelve (*Euchylie*) aantoont) houdt zulks echter op, zoodra de klierziekige scherpte eens begint te *predomineren*. Vervolgens ontstaat er de ergste *atrophia*, die zelfs op de beenvorming invloed heeft.

4. Zij ontwikkelt zuur in de *lympha*. Zoo wel als dezelve in de eerste wegen tot de klierziekte kan aanleiding geven, kan men nogtans niet ontkennen, dat zuur wederom tot de werkingen van deze ziekte behoort en als eene karakteristieke hoedanigheid van de klierziekige scherpte kan beschouwd worden. Welke geaardheid dit zuur heeft, kan moeijelijk bepaald worden (1).

(1) Zeer belangrijk zijn de proeven, welke een van mijne beste toehoorders, de heer GARTNER (een zoon van den verdienstelijken kruidkundige van dien naam) over de verscheidenheid van de *scrofuleuse* en *rachitische urine* en van die in den gezonden toestand in het werk gesteld heeft. Hij vond het volgende:

1. De klierziekige en inzonderheid de *rachitische urine* leverde bij de ontleding meer phosphorzuur op dan de gezonde.

2. Het phosphorzuur was hier, als in alle dierlijke ligchamen, geenszins in eenen geheel gezuurden toestand.

3. Zoo als de klierziekte, door het gebruik van de *terra ponderosa muriata* (*murias barytae*) verminderd werd, en er zich eene *critische urine* toonde, werd ook het phosphorzuur in de *urine* vermeerderd.

4. Zulks ging bij het *rachitische* kind moeijelijker dan bij het klierziekige. Hieruit nu kunnen wij de volgende gevolgtrekkingen halen.

1. In de klierziekte zoowel als in de engelsche ziekte (welke in het algemeen slechts eene wijziging van de klierziekte schijnt te zijn, en ontstaat, bijaldien de klierziekte meer op de beenderen werkt) is de afscheiding van het phosphorzuur vermeerderd, en bij gevolg in ruimere mate in het ligchaam aanwezig.

2. In de klierziekte schijnt hetzelve in het ligchaam minder gebonden te zijn, in de Engelsche ziekte meer,

Maar van deszelfs aanwezigheid bij de wezenlijk ten voorschijn gekomene klierziekte hebben wij klaarblijkelijk de volgende bewijzen:

a. De vele witte en groene stoelgangen bij klierziekige kinderen.

b. De zure reuk uit den mond, de geeuwhonger en andere bewijzen van zuur in de eerste wegen.

c. Dikwerf zeer zuur riekend zweet.

d. Zwakke, krachteloze gal.

Men kan zich de vorming van dit zuur in de klierziekige scherpte op de volgende wijze verklaren:

hetwelk zich ook hier uit haar verband met de been- of kalkaarde wel laat verklaren.

3. De *crisis* en de genezing van deze ziekten is met eene vermeerderde afscheiding van phosphorzuur verbonden.

4. Bij gevolg is het hoogst waarschijnlijk, dat het, bij klierziekte, ontstane bederf van de *lympha*, eene zure geaardheid heeft en inzonderheid een voortbrengsel van het phosphorzuur is, en aan vele verschijnselen van de ziekte, bij voorbeeld aan de verdikking en zamengroeijing van de *lympha*, de aandoeningen van de beenderen en den doorgang in engelsche ziekte enz. groot aandeel heeft.

5. Er volgt hieruit de gewigtig- en noodzakelijkheid, van het gebruik van aardachtige *alkalische* middelen, (hetwelk door de ondervinding reeds lang bevestigd is) in deze ziekten.

De heer Gartner zal zoowel deze, als onderscheidene proeven, welke hij met de *urine* van verschillende ziekten in het werk gesteld heeft, en welke voor de scheikundige kennis der ziekten, en inzonderheid voor de *crisis* hoogst gewigtig zijn, aan het publiek mededeelen, weshalve ik dus hierover niet behoef uit te weiden.

Vooreerst, door de ontbinding van de bestanddeelen der *lympha*, door de klierziekige scherpte, waardoor het, zich daarin bevindende, phosphorzuur los wordt.

Ten tweeden, door de belemmerde *assimilatie* en *animalisatie*, waardoor het zuur met de voedsels niet genoeg vermengd wordt.

5. Hetzelve kan, bij eenen hoogen graad van bederf, eene rotachtige geaardheid aannemen, en eindelijk den hoogsten, kwaadaardigsten trap van dierlijke verrotting ondergaan.

Zulks grijpt echter alleen in het hoogste tijdperk van de ziekte plaats, namelijk: wanneer er of kwaadaardige veretteringen en plaatselijk bederf bijkomen, of een groot verlies van levenskrachten ten voorschijn komt. In zulk een geval ontstaan dikwerf alle teekenen van eenen rotachtigen toestand, smeltende, kwaadriekende zweetingen en buikloopen, scheurbuikachtige toevallen — weshalve men zegt dat de klierziekte zich met scheurbuik vermengd heeft — werkelijke rotkoorst, hevige bloedingen, kankerachtige en in versterving overgaande zweren, verwoestingen, enz.

6. Eindelijk kan er zich ook, bij eenen hoogen graad van bederf, een *contagium* ontwikkelen, dat is, eene vluchtige, *specifiek* dierlijke stof, welke van het eene ligchaam op het andere werkt en besmetting kan naar zich slepen.

Men zal misschien verwonderd zijn, dat ik ook aan de klierziekige scherpte zulk eene hoedanigheid toeken, welke CULLEN en anderen zoo zeer hebben in

twijfel getrokken, en die door de dagelijksche ondervinding schijnt wederlegd te kunnen worden.

Men veroorlove mij echter het begrip der besmettelijke kracht van de klierziekte naauwkeuriger te bepalen, en men zal ontwaren, dat dezelve met die gevallen volkomen overeenstemt. Misschien ben ik wel zoo gelukkig, daardoor een punt aan te wijzen, hetwelk de uit een loopende meeningen zal kunnen vereenigen.

Mijn gevoelen bestaat namelijk hierin: de klierziekte is, op zich zelve genomen, geenszins besmettelijk, en kan het ook niet zijn, omdat zij eene ziekte van de vaste deelen en krachten is. Maar, het voortbrengsel van dezelve, de klierziekige scherpte, kan bij een ver gevorderd bederf eene smetstof ontwikkelen.

De volgende opmerkingen zullen het bovenstaande verklaren:

a. Men weet uit andere voorbeelden, dat eene, zonder besmetting ontstane, ziekte besmettelijk worden, dat is, een *contagium* ontwikkelen kan.

Contagium schijnt mij toe een eigenaardig voortbrengsel van de ziektekundig- dierlijke scheikunde te' zijn, de hoogst *gesublimeerde* graad van dierlijk bederf, waardoor de, van het ligchaam gescheidene, fijne deeltjes het karakter van zulk een *specifiek* bederf, in zulk eenen graad, vasthouden, dat zij hetzelve ook aan andere ligchamen kunnen mededeelen. Er kan derhalve ieder aanmerkelijk, in zulk eenen graad, verfijnd bederf eene smetstof ontwikkelen, en

men zal daarom steeds en eeuwig moeijelijk kunnen bepalen, welke ziekten al of niet besmettelijk zijn. Het besmettende blijft steeds een betrekkelijk begrip; want, vooreerst, hangt hetzelve van den graad van bederf af, bij gevolg van de geschapenheid en den toestand van het voorwerp, waarin hetzelve ontstaat. Eene ziekte kan dus in dit voorwerp, en onder zulk eene omstandigheid besmettelijk worden, die bij een ander voorwerp en onder andere omstandigheden het niet was. Men kan derhalve in 100 gevallen niets besmettelijks aan eene ziekte waargenomen hebben, en in het 101ste geval heeft zij er de kenmerken van.

Ten tweeden, heeft hetzelve betrekking tot de vatbaarheid van het voorwerp. In dit geval kan hetzelve op 100 voorwerpen vergeefs *geappliceerd* worden, en nogtans bij den 101sten invloed uitoefenen.

Dat er uit eene geheel niet besmettelijke ziekte een *contagium* ontstaan kan, bevestigt de ondervinding. Een schurftachtige uitslag kan zonder *contagium*, slechts door een bederf of *crisis* ontstaan zijn, en is met dat al besmettelijk. De tering kan zonder *contagium* ten voorschijn gekomen zijn en nogtans brengt zij, vooral in heete landen, zoodanig een voort, — bij gevolg een nieuw bewijs voor deszelfs betrekkelijken oorsprong. De *dysenteria* kan, om het even door welke oorzaak zij ontstaan is, zoodra zij eenen hoogen graad van rotachtig bederf bereikt, besmettelijk worden. Hetzelfde heeft plaats met den gierstuitslag, de jigt en andere ziekten. Men plaatse slechts vele koortszieken bij

elkander, en houde dezelve in- en uitwendig warm en onzuiver, en men zal een *contagium* voortgebragt hebben, dat geheele steden van hunne bevolking berooven kan, zoo als zulks de hospitalen in oorlogstijden maar al te vaak bewezen hebben.

b. Er kan zich derhalve bij de klierziekte een *contagium* ontwikkelen, nogtans alleenlijk op de volgende wijze:

1. De klierziekte moet inderdaad reeds die hoogte bereikt hebben, dat zich daaruit de klierziekige scherpte kan vormen.

2. De *lympha* moet reeds eenen hoogen graad van rotachtig bederf ondergaan hebben.

3. Er dienen uitwendige veretteringen voorhanden te zijn, waaronder ook de verettering van de longen kan gerangschikt worden.

c. Maar bij de besmetting zelve lette men, daarop:

1. Dat dit *contagium* niets minder dan vlugtig is, en derhalve nooit zonder aanraking, en, wat meer is, zonder naauwen en voortdurenden omgang kan medegedeeld worden.

2. Dat hetzelve nooit de algemeene ware klierziekte voortbrengt, want daartoe behoort eene bijzondere *atonie* en zwakte van het watervatenstelsel, welke niet door eenen besmettelijken prikkel kan medegedeeld worden, — maar slechts plaatselijke en door prikkel ontstane *scrophulae* — zoo als ieder ander op dit stelsel werkend *miasma*, het *venerieke*, pokgift, enz. bij gevolg, uitslag op het hoofd, klierknobbels, uitslagen, zweren.

Dit alles wordt door de ondervinding genoegzaam bevestigd.

1. Dat de klierziekte op zich zelve niet besmettelijk is, hebben CULLEN, WHITE, DIEL, dikwijls waargenomen, en ik zelf heb dikwijls klierziekige en niet klierziekige gezusters, zonder eenig nadeel, bij elkander zien slapen. — Ja, de heer KORTUM heeft, wat meer is, de stof van eene goedaardige klierzweer zonder eenig nadeel ingeent.

2. Bijaldien echter kwaadaardige zweren voorhanden zijn, waaronder ik ook de klierziekige longzweren rekene, bijaldien er, zeg ik, sterk zwerende uitslagen aanwezig zijn, en deze rotachtige tering toestand plaats grijpt, dan zien wij, dat er zich een *contagium* ontwikkelen kan. WEBER, LALOUETTE BORDEU, LANGHANS, BROUZET, en ik zelf zoude nog meerdere voorbeelden kunnen aanhalen. Den hoofduitslag, kan men, zoo als ieder weet, van het eene voorwerp op het andere doen overgaan.

Het zou derhalve even zoo verkeerd zijn, om bij dien graad van klierziekig bederf, ten opzigte van plaatselijke besmetting, onbevreesd te zijn, als het ongerijmd is, om daarvoor eenige vrees te voeden bij den aanvang van deze ziekte.

TWEEDE AFDEELING.

ONDERKENNING EN LOOP VAN DE KLIERZIEKTE.

De klierziekte doet zich onder menigvuldige vormen en verschijnselen voor, zoodat de onderkenning van dezelve dikwerf zeer moeijelijk, en slechts door op haar geheel en het voorafgegane, dikwijls zeer verwijderde, te letten, duidelijk wordt. Men kan dezelve het best onder drie klassen rangschikken, of even zoo vele graden van de ziekte aannemen, namelijk: den aanleg of de verborgene *scrofulosis*, de ontwikkelde of gevormde, en de volmaakte of vernielende.

EERSTE GRAAD.

De verborgene klierziekte — aanleg tot klierziekte. Diathesis, Dispositio scrofulosa.

In dit tijdperk van de ziekte ontwaren wij nog geene opzettingen van de klieren, zweren en andere gewone klierziekige toevallen; zij bestaat altijd nog in den aanleg of de ziekte der krachten van het watervatenstelsel. Juist in dit tijdperk kan men het ligtst dwalen, en hier komt het voornamelijk daarop aan, den, in den achtergrond verborgenen,

vijand op te sporen, eensdeels, omdat hij alsdan nog gemakkelijk te overwinnen is, anderdeels omdat men anders eene geheel verkeerde wijze van genezing kan bewerkstelligen.

Men verwachte hier trouwens nooit geheel bepaalde en karakteristieke kenteekenen, welke hier onmogelijk kunnen bestaan, omdat de ziekte zelve nog geen vast en ontwikkeld karakter heeft. Intusschen lette men slechts op zekere wenken, welke ons op den regten weg brengen en ten minste den hoogsten graad van waarschijnlijkheid opleveren. De zekerste weg is echter altijd, nooit uit enkele verschijnselen te besluiten, maar steeds verscheidene bij elkander te nemen, waardoor dezelve eerst tot volledige bewijzen kunnen dienen.

Ik zal derhalve hier de gewigtigste verschijnselen aanhalen, welke ik als de zekerste verraders van de verborgene klierziekte beschouw, en welke mij nog het minst misleid hebben.

I. *De voorafgegane omstandigheden en oorzaken, welke deze ziekte gewoonlijk voortbrengen.*

Hoe meer de reeds aangehaalde oorzaken in een voorwerp vereenigd zijn, hoe grooter de waarschijnlijkheid wordt, dat er hier een aanleg tot klierziekte plaats hebbe. Klierziekige, door buitensporig leven verzwakte, ouders, vochtige en bedompte woningen, kunstmatige voeding, brij- en slijmachtig voedsel, morsigheid hebben mij zelden misleid. Ik vooronderstel daar, waar zulke omstandigheden vereenigd plaats hebben,

gerustelijk eenen aanleg tot deze ziekte, ja, zij zijn ons dikwerf van meer belang dan de aanwezige verschijnselen

Hiertoe behoort ook de *endemische*, *scrofuleuse* gesteldheid van de plaatsen, welke op de vochtigheid en *mephitismus* van de lucht in de gewone voedsels, zelfs de leefwijze en de gewoonten van het volk, gegrondvest is. — Zij vormt eenen gewigtigen grond om klierziekte te vooronderstellen, naardien er plaatsen bestaan, waar zij tot eenen regel, en zij, die geene klierziekte hebben, tot de uitzonderingen behooren.

II. *De uitwendige habitus.*

Er bestaat buiten kijf eene zekere gesteldheid van het uitwendige ligchaam, welke met den klierziekigen toestand van het watervatenstelsel zoo onafscheidbaar verbonden is, dat men te regt van het een op het ander kan sluiten.

Men zou dezelve een klierziekig gelaat kunnen noemen, en hetzelve is vaak zoo karakteristiek, dat men aan de aanwezigheid daarvan onmogelijk kan twijfelen.

De wezenlijke daartoe behoorende punten zijn:

1. Een korte en dikke hals.

2. De kaken eenigzins sterker en breeder dan gewoonlijk.

3. Een, naar evenredigheid, al te groot hoofd, inzonderheid het achterhoofd.

4. Het geheele aangezigt minder of meer opge-

zet, de huid buitengewoon teder, fijn en doorschijnende, eene blanke blozende kleur, blond haar.

5. Meestal blaauwe oogen, de *pupil* verwijd en groot. Dit laatste verraadt zeer dikwerf den verborgenen vijand in het *mesenterium.*

6. Eene minder of meer dikke en gezwollene bovenlip; een hoofdkenmerk hetwelk zelden misleidt. Somwijlen is dezelve slechts *periodiek* opgezwollen

7. De neus zwelt ook dikwerf op, waarbij de huid van dezelve rood en glinsterend wordt. Dikwerf blijft dezelve aanhoudend dik.

8. Het geheele ligchaam heeft een gunstig, wel gevoed voorkomen, maar, bij een naauwkeurig onderzoek ziet men dat er geen gespierd elastiek vleesch, maar eene meer opgeblazene slijmachtige *massa* voorhanden is.

9. De onderbuik is steeds min of meer dikker dan gewoonlijk, zonder in den aanvang hard te zijn. De minste oorzaken brengen dikwerf de sterkste opzettingen te weeg.

III. *Onregelmatige en gebrekkige ontwikkeling.*

De aanleg tot de klierziekte kenmerkt zich door de vertraging, verhaasting en bevordering van onderscheidene ontwikkelingen. Ik heb hiervan het volgende opgemerkt:

1. De ontwikkeling van de tanden, beenvorming, verrigtingen van de spieren, het loopen, de spraak

worden moeijelijk, blijven achterlijk of dezelve volgen elkander ongeregeld op.

2. Daarentegen wordt de ontwikkeling van de *zielsvermogens* en de *voorttelingskracht* tegennatuurlijk bevorderd. Zulks is inderdaad zeer merkwaardig en wordt door eene menigte daadzaken bevestigd. Kinderen, met eenen aanleg tot klierziekte behebt, kenmerken zich door vroege verstandelijke vermogens, echter nog meer door eene vroege ontwikkeling van de teeldeelen, en ik heb, hetwelk schier ongelooflijk is, voorwerpen van dien aard waargenomen, welke reeds in het zevende en achtste jaar aan zelfbesmetting overgegeven waren. Dit blijve toch een gewigtige wenk voor opvoeders van de jeugd, om het vroege verstand niet steeds voor een voorregt, zoo als de zelfbesmetting voor een laster aan te zien. Beide zijn dikwerf niets verder dan ziekte en het laatste kan slechts door medehulp van geneesmiddelen opgeruimd worden.

Zelfs de latere ontwikkelingen van de huwbaarheid worden door klierziekte dikwerf verstoord, en beide gebreken van de eerste verschijning van de maandelijksche stonden, derzelver tragere komst of ongeregelde loop, zijn dikwerf in eenen verborgenen klierziekigen aanleg gegrondvest.

IV. *Onderscheidene soorten van onpasselijkheid en bezwaren, welke vaak als nietsbeduidende geacht worden, maar in een behoorlijk verband zeer veel beteekenen.*

1. Bij herhaling plaats hebbende neusbloedingen.

2. Dikwerf terugkeerende verkoudheid, welke ik als een bewijs van verborgene klierziekte heb waargenomen.

3. Reutelen, slijmhoest en aanvallen van eenen zoogenaamden slijmachtigen kinkhoest.

4. De zoogenaamde *intertrigo* van de kinderen, tusschen de okselen en onder de liezen, zonder eenige kenbare oorzaak en zonder dat dezelve voor de gewone middelen van de zindelijkheid wilde wijken — Steeds een kenteeken van scherpe *lympha* en eene bedorvene afscheiding

5. Dikwijls plaats hebbende uitslagen van onbepaalden vorm, die ligt in roofachtige vormen overgaan;

6. Zwellingen van enkele deelen, van *lymphatische* ophooping en doorzijpeling. Eene soort van *oedema*, hetwelk geene groeven nalaat en gewoonlijk wederom verdwijnt. Het komt meestal op armen en beenen, maar nog vaker in het aangezigt en *scrotum* voor. — Een teeken, waarop ik verzoek oplettend te zijn.

7. Pijnelijke gewaarwordingen volgens den loop van de watervaten in de ledematen, welke met tijdperken opkomen, somwijlen met zigtbare opzwelling dier vaten, welke verschijnt en wederom verdwijnt.

8. Dikwijls heb ik ook bij kleine meisjes eenen aard van witten vloed, eene van tijd tot tijd uit de *vagina* komende, slijmachtige dikwerf scherpe, stof, als een voorbode en kenteeken van klierziekte opgemerkt.

V. *Bij herhaling terugkeerende gebreken van de spijsvertering, van den volgenden aard.*

1. Neiging tot zuur in de eerste wegen en de gevolgen daarvan.

2. Zeer ongelijke gesteldheid van darmontlastingen, nu te vloeibaar, dan te droog of slijmig, als gekarteld en wel eens groen, zeer zelden nogtans van eene behoorlijke dikte en eene bruine kleur.

3. Ongelijke en onnatuurlijke eetlust, dikwijls zeer sterk, dikwijls zonder oorzaak ontbrekend; inzonderheid groote neiging tot meelkost en droog brood.

4. Veelvuldige verslijming van het darmkanaal en wormen.

5. Ophooping van winden en de daarvan voortkomende opzetting van den buik.

6. Dikwijls terugkeerende kolijken en krampachtige toevallen:

VI. *Koortsaanvallen van eenen geheel bijzonderen aard.*

Hieronder behooren sommige koortsen bij kinderen, welke men dan eens met den naam van *gastrische*, dan weder slijmkoortsen, nu tandkoorts bestempelt, welke ik nogtans als voorboden van klierziekte, en als gevolgen van de reeds in het verborgene bestaande klierziekte van het watervaterstelsel heb waargenomen, en van hier dan liever klierziekige koorts zou willen noemen.

Het eigendommelijke daarvan bestaat in het volgende:

1. Zij komen meestal in de eerste twee jaren voort,

2. Zij zijn geheel onregelmatig, zonder bepaalden loop en *typus*.

3. De tijd van hare aanwezigheid is verschillend. Somwijlen komen slechts enkele aanvallen met lange, daarop volgende, tusschenpozingen; maar somwijlen duren dezelve verscheiden weken, hoewel niet hevig voort.

4. De hitte is daarbij zeer gering en slechts *periodiek*, min of meer vermeerderd. Er is meer koude, dikwijls huiverigheid voorhanden.

5. Met de bovengenoemde gebreken van de spijsvertering vereenigen zich inzonderheid slijm en zuur.

6. Dikwerf gaat hiermede een slijmhoest verbonden.

7. De buik is steeds meer of minder opgezet.

8. De gewone ontlastingwekkende oplossende middelen van het darmkanaal verschaffen, wel is waar, verligting, maar genezen niet in den grond. Zij verergeren, wat meer is, dikwerf de ziekte.

Eene veel betere uitwerking verschaffen de oplossende en versterkende middelen, bittere *extracten*, eikelkoffij, middelen welke op het watervatenstelsel werken, spiesglasmiddelen, baden, in één woord, de *antiscrophuleuse* geneeswijze.

9. De koortsige bewegingen gaan ongemerkt in de ware klierziekte over, er ontstaan kliergezwellen, uitslagen, roofachtige hoofduitslag en ook wel *atrophia mesenterica*.

Men is intusschen van gevoelen, dat de klier-

ziekte eerst als een gevolg van deze koortsige bewegingen moet aangezien worden en als stofverplaatsing zich voordoet; mij schijnen echter geene koortsige bewegingen den overgang van den aanleg tot klierziekte, in de ware ziekte zelve, aan te toonen, en de gevolgen van den verzwakten en geprikkelden toestand van het klierstelsel en de slechte *lympha* te zijn. Zij zijn reeds echte kenmerken van de verborgene ziekte en tevens het middel waardoor de toestand van het watervatenstelsel nog verergerd en de verborgene ziekte eerst regt ontwikkeld wordt.

Mij was derhalve zulk eene onbepaalde slepende koorts — natuurlijk gepaard met de bovengenoemde verschijnselen — dikwijls grond genoeg om eene verborgene klierziekte te bevroeden, en mijne geneeswijze daarna te regelen.

TWEEDE GRAAD.

De gevormde klierziekte (Scrofulosis manifesta).

Hieronder versta ik het tijdperk van de ziekte, waarin zij bepaalde en karakteristieke kenmerken voortbrengt, die haar kenbaar maken, waarin zij reeds in het *organismus* is ingedrongen, en aanmerkelijke stoornis veroorzaakt, en waarin zich de klierziekige scherpte ontwikkelt.

De karakteristieke verschijnselen zijn nu de volgende:

1. De *klierziekige klieren* of *knobbels* (*Scrofulae*) zijn het, die het eerst en gewoonlijk ten voorschijn komen.

Zij vormen zich het eerst in de *glandulis conglobatis*, zijn in het begin klein, van de grootte van kleine erwten, week en elastiek bewegelijk, onpijnelijk en zonder verandering van huidkleur. Eerst komen zij aan den hals op, inzonderheid aan de zijden, en naar den nek toe; van hier dan, dat het onderzoek van deze streek, tot de onderkenning van de klierziekte, van groot gewigt is. Vervolgens, ook wel eens vroeger, ontstaan zij onder de armen, in de liezen, aan de dijen en op alle plaatsen waar klieren zijn.

Allengs worden zij grooter, vaster en harder, groeijen met de nabij gelegene deelen zamen, en worden daardoor bewegelijk. Er vereenigen zich alsdan dikwerf meerdere met elkander, en veroorzaken nu groote kliergezwellen of ook geheele zamenhangende rijen of ketens van knobbels, *scrofulaė concatenatae*. Zelden zwelt eene klier alleen op, maar gewoonlijk meerdere te gelijk. Ja, bij de hoogere graden zwellen de watervaten zelve op, en zijn, op het gevoel, met koorden of snaren overeenkomende.

Het karakteristieke, en waardoor men eene klierziekige klier met eenige oefening ligtelijk van ieder ander gezwel kan onderscheiden, is het bijzonder elastieke gevoel, dat zij aan den drukkenden vinger mededeelt. In dien toestand kan zij dikwerf jaren lang blijven. In den aanvang zijn zij somwijlen van eene vlugtige geaardheid, verschijnen en verdwijnen wederom.

Maar allengs, dan eens spoediger, dan weder

langzamer, worden zij vaster, harder, onbewegelijk, blijven of koude, onpijnelijke verhardingen, of de huid wordt rood, het gezwel pijnelijk en er vormt zich een ontstekingachtige toestand daarin, welke de ziekte doet toenemen, of ten laatste in verettering, maar steeds in een slecht, nooit in een waar ettergezwel, overgaat. Niet zeldzaam gaan dezelve in andere ontaardingen, in knoestgezwellen, ja in beenwording over.

De grootte kan somwijlen eenen buitengewonen graad bereiken; ja, men heeft er waargenomen, welke 10 ponden wogen. Doch dit zijn geene *scrofulae* meer, maar *steatomateuse* of *lymphatische*, of *cystieke* gezwellen, welke slechts uit *scrofulae* zich ontwikkeld hebben.

Wat de plaats aangaat, men kan dezelve in *uit-* en *inwendige* verdeelen. De uitwendige ontstaan op alle plaatsen ja, er bestaan zelfs gevallen, waar dezelve overal te gelijk aanwezig waren, en het geheele ligchaam, als het ware, met *scrofulae* bedekt is. Zelfs in de gewrichten kunnen zij zich vastzetten en de bewegingen verzwakken.

Zij kunnen zich echter in de watervaten en klieren van de inwendige deelen even zoo ontwikkelen. Meestal vindt zulks in het *mesenterium*, het eigenlijk geheel uit deze vaten en klieren bestaande orgaan, plaats (1). Men vindt dikwerf het geheele

(1) Henning maakt een onderscheid tusschen opgezwollene darmscheelsklieren en *scrofulae*, omdat zij weeker zijn, en door een onzuiver voedingssap te weeg gebragt

darmscheil vol van zulke klierknobbels, van de grootte van eene erwt tot die van eenen okkernoot, waardoor noodzakelijk de bereiding en de overgang van het voedingssap in het bloed geheel en al verhinderd wordt, en die soort van tering ontstaat, welke wij *atrophia mesenterica* noemen. In de lever en in de milt komen zij ook niet zeldzaam voor. In de hersenen zelfs heb ik dezelve waargenomen. Maar inzonderheid zijn het de longen, welke, na het darmscheil, het meest aan klierknobbels zijn blootgesteld, met dat onderscheid nogtans, dat dezelve *tuberculae* genoemd worden, en den grondslag leggen tot die tering, die men *phtisis tuberculosa s. scrofulosa* noemt.

Zij kunnen, door hunne zitplaats, de oorzaken worden van onderscheiden onbekende kwalen, bij voorbeeld: van de belette neerzwelging, door klierziekige knobbels in den slokdarm; van het *asthma*, door klierziekige klieren van den hals en de luchtpijp; van de vertraagde darmontlasting, van het mankgaan, enz.

2. *Huidsuitslagen van eenen verschillenden vorm, inzonderheid eenen roofachtigen uitslag op het hoofd.* — Klierziekige kinderen hebben bijkans

worden; als of de lijvigheid hier een onderscheid kon maken, en als of slecht voedingssap eene hoofdoorzaak van de klierziekte in het algemeen ware. Het is nogtans het onderscheid tusschen *scrofulae* en klierziekte, van *scrofulae verae* en *symptomaticae*, waarop het hier inzonderheid aankomt, en waardoor de geheele verwarring der begrippen wordt opgeheven.

nooit eene zuivere huid. Het meest zijn zij onderhevig aan dien uitslag, dien men *favus achores* noemt, en welke dikwerf in *tinea* overgaat. Behalve deze komen er uitslagen van eenen verschillenden en onbepaalden vorm, dan eens tot de klasse van de *herpetische*, dan weder tot die van de *scabieuse* behoorende, ten voorschijn, ja, somwijlen treft men zoodanigen, welke eenen hoogen graad van boosaardig- en hardnekkigheid aannemen, Uit de *scrofuleuse symptomatische* schurft kan er eindelijk eene ware en besmettelijke ontstaan, en, wat merkwaardig is, deze huidziekten hebben iets van eenen *kritischen* aard, en kunnen tot afleiders van de klierziekte van inwendige deelen strekken.

3. *Ontstekingen van klierrijke deelen*, inzonderheid die *oogontsteking*, welke onder den naam van *psorophthalmia scrofulosa* bekend is, en onder de gevaarlijkste en hardnekkigste moet gerangschikt worden, Zij behoort tot de hoofdkenmerken en verschijnselen van de klierziekte en heeft hare zitplaats in de *glandulae meiboomianae*. Het is eene vochtige oogontsteking, en het wezenlijke van dezelve bestaat daarin, dat zij buitengewoon lang duurt, met zwelling en eene kleverige afscheiding van de oogleden, waardoor dezelve 's morgens geheel toegekleefd, ja dikwijls geheel gesloten zijn, verbonden is; dat dezelve met eene groote lichtschuwheid gepaard gaat, en dat ligtelijk troebelheid en *desorganisatie* van het hoornvlies daaruit voortkomen. Dikwijls vloeit zulk een scherp vocht daaruit, dat de geheele streek rondom het oog daardoor open gebeten wordt,

ja, tot traanfistelen toe kunnen daardoor ontstaan. De vaak voorkomende kleine verzweringen aan de oogleden (strontjes) kunnen als een teeken van *scrofuleuse* kwaadsappigheid aangezien worden, en men kan bij kinderen, welke dikwerf daaraan of aan zwerende oogen lijden, met zekerheid daarop rekenen.

4. *Slijmvloeijinge en ophoopingen van slijm.* Inzonderheid de *blenorrhoea oculorum et aurium, de loopende ooren;* hoewel ook bij kinderen van het vrouwelijke geslacht niet zelden eene *blenorrhoea genitalium*, een soort van witten vloed, voorkomt. In het algemeen echter, slijmophoopingen in de borst en in den onderbuik; van hier dan dikwerf zeer hardnekkigen *slijmhoest, maagslijm- ziekten en bezwaren van de spijsvertering.*

5. *Een harde en opgezette buik.* Een gevolg van de reeds opgezette of verharde darmscheilsklieren.

6. *De klierziekige zweer.* Dezelve ontstaat gewoonlijk uit klierziekige klieren, welke in ontsteking overgaan en eindelijk openbreken; dezelve kan echter ook van den hoogsten graad van bederf der afscheidingen in de afscheidende vliezen, (oogen en ooren) of als stofverplaatsing van de klierziekige scherpte, ook in de uitwendige huid, ontstaan. Zij kenmerkt zich daardoor, dat zij nooit eenen goeden etter, maar eene waterachtige scherpe *sanies* afscheidt, welke van tijd tot tijd op de eene plaats opdroogt, en op eene andere wederom openbreekt, steeds onzuiver is, weinig pijn veroorzaakt, zeer hardnekkig is en langen tijd aanhoudt.

7. *Lymphatische gezwellen.* Elasticke, koude opzettingen van verschillende grootte en gedaante, welke eene verdikte *lympha* het celwijsweefsel bevatten, en in alle deelen ontstaan kunnen.

8. *Het kropgezwel.* (*struma*) De opzwelling van de groote schildklier en de nabijgelegene klieren, welke eene buitengewone hoogte kan bereiken, zoodat eindelijk de ademhaling moeijelijk, de teruggang van het bloed uit het hoofd gestremd wordt, en er een toestand van verstikking of van beroerte ontstaan kan. Deze ziekte is vaak van eenen klierziekigen aard, en om die reden komt zij in bergachtige streken, alwaar de klierziekte veelal heerscht, dikwerf voor. Men kan nogtans niet ontkennen, dat hetzelve ook wel slechts eene plaatselijke klierziekte uitmaakt, en door plaatselijke oorzaken kan voortgebragt worden, bij voorbeeld: door plaatselijke verkoudheid van den hals, inspanning bij het beklimmen van bergen, zingen, blazen, weeën (van hier, dat vrouwen, welke vele kinderen geboren hebben, daaraan lijden). De merkwaardigste hoedanigheid is nogtans de *endemische*, namelijk in alle bergachtige streken, welke wel meestal van de bergachtige lucht, het bergwater, het beklimmen van bergen en dan ook van de *endemische* klierziekige *diathesis* afhankelijk is.

DERDE GRAAD.

De volkomene, vernielende, en metastatische *klierziekte.*

(Scrofulosis larvata, deleteria, consummata).

Hiertoe behoort:

Vooreerst, wanneer de ziekte zich tot stelsels en deelen uitstrekt, aan welke zij oorspronkelijk niet toebehoort, waarbij dezelve echter ongewone vormen van verschijnselen voorbrengt en ligtelijk kan miskend worden.

Ten tweeden, wanneer dezelve de, voor het leven noodzakelijke, *organen* aantast en ongeschikt doet worden, of wanneer hare ontaardingen zulk eenen graad van boosaardigheid verkrijgen, die bedenkelijke gevolgen kan hebben.

1. *De klierziekige toestand van het darmscheil, de* atrophia mesenterica. Bijaldien de darmscheilsklieren steeds meer en meer verstopt, vergroot en verhard worden, en daardoor eindelijk den overgang van het voedselsap in het bloed geheel en al verhindert wordt, dan ontstaat er een ziekte toestand, welks wezenlijkheid daarin bestaat, dat de voedingsstof in de wortelen (de darmscheilsvaten) blijft steken, en niet in den stam komt. De karakteristieke verschijnselen zijn derhalve, *buitengewone, dikwerf ijsselijk opgezette, harde buik, met vermagering en verdrooging van de ledematen*, zoodat de kinderen dikwerf eene verschrik-

kelijke wanvormigheid verkrijgen. Niet zelden gaat die toestand gepaard met *comedones*, dat is: verstoppingen van de kleinste huidklieren, welke zich daar als kleine wormen laten uitdrukken, en welke door het volk verkeerdelijk als de oorzaak van de ziekte aangezien worden. Als de laatste gevolgen daarvan zien wij de versterving ontstaan, een der doodelijkste uitgangen van de klierziekte; hetzij door volkomene verstopping van het darmscheil, of door verettering van de darmscheilsklieren (*phtisis mesenterica*.

2. *De witte gewrichtszwelling*, inzonderheid *het witte kniegezwel* (*white swelling*). Deze ziekte is meestal van eenen klierziekigen aard, gewoonlijk met ontsteking van het been en beenbederf verbonden, of in dezelve overgaande.

3. *Klierziekige ontsteking van het heupgewricht, luxatio spontanea.* Eene met den bovengemelden toestand strookende ziekte van het heupgewricht, welke allengs eene doorzweeting in het gewricht voorbrengt, het heupbeen uit de gewrichtsholte drijft, waardoor eene verkorting van den voet en mankgaan veroorzaakt en eindelijk in beenbederf of beenverzweering overgaat (1).

4. *De klierziekige waterzucht.* Natuurlijk kunnen wij vooronderstellen, dat bij eene ziekte, welker oorzaak in stoornis van de verrigting van het opslorpende stelsel gelegen is, de opslorping ligtelijk

(1) Zie mijne vertaling van Brodie, over de ziekten der gewrichten, Haarl. 1824.

kan gestoord worden, en op die wijze eene ophooping van water zal veroorzaken. Meestal zijn het echter zuchtige zwellingen van de uitwendige ledematen, doch ook buikwaterzucht, algemeene huidwaterzucht, welke wij dikwerf uit klierziekige toestanden zien geboren worden; ja zelfs de waterzucht van de hersene (*hydrocephalus*) bij kinderen, zoowel de *chronische* als de *acute*, komt, naar mijn gevoelen, dikwerf uit klierziekte voort. Te regt vooronderstel ik zulks, omdat ik dezelve meestal bij kinderen heb waargenomen, welke eenen aanleg tot deze ziekte hadden, en ik buitendien heb opgemerkt, dat dezelve ontstaan was, nadat vooraf loopende ooren of een roofachtige uitslag op het hoofd waren vooraf gegaan, en deze door eene verkeerde *methode* onderdrukt geworden of van zelve verdwenen waren; en met het ophouden van de inwendige waterophooping dezelfde uitslag of de loopende ooren wederom ten voorschijn kwamen.

5. *De klierziekte van de longen.* (Asthma scrofulosum, phtisis scrofulosa, tuberculosa, scrofulosis pulmonum). Zeer dikwijls werkt de klierziekte op de longen, veroorzaakt verhardingen van de longklieren, waardoor hoest, slijmophooping, bezwaren in het adem halen, voorbijgaande, *periodieke*, eindelijk aanhoudende pijnen ontstaan, en, bijaldien de longen aanmerkelijk met klierknobbels zijn opgevuld, of dezelve reeds eene zekere grootte verkregen hebben, gaat deze ontaarding van de longen de bloedbereiding te keer, zoodat tering en uitterende koorts daarop volgen, en er die too-

stand ontstaat, dien men *phtisis scrofulosa* genoemd heeft. Dezelve doodt op tweederlei wijze, of door steeds meer toenemende verdrooging en verharding van de longen, waardoor dit levensorgaan voor eeuwig al zijne werking verliest, — men heeft immers voorbeelden, dat de geheele longen bijkans in eenen *scirrhus* veranderd waren — of door overgang van deze verhardingen in verettering en dus van *phtisis tuberculora* in *purulenta.*

6. *Vernielingen van de beenderen* (Paedarthrocace, spina ventosa caries). Men kan inzonderheid de opzetting, de oplossing van de beenderen en het verborgen beenbederf als een meer gevorderd verschijnsel van de hoogere klierziekte beschouwen.

7. *De klierziekige kanker*, (cancer, carcinoma scrofulosum). De klierziekige *scirrhus* gaat eindelijk niet zelden in kanker over; inzonderheid echter komt als gevolg van dien klierziekigen toestand die soort dikwerf voor, die men waterkanker noemt. De lippen zijn meestal aan deze ziekte onderhevig, ofschoon de kankers van de borst en baarmoeder dikwerf eenen klierzieken oorsprong hebben.

8. *Tabes abdominalis.* Eene tering door verstopping en verharding van gewigtige onderbuiksingewanden, dikwerf van nieuw ontstane *pseudo organisatien*, *steatomata*, knoestgezwellen enz. welke zich eerst later, in volwassene jaren, uit den bovengenoemden en oorspronkelijken klierziekigen aanleg ontwikkeld hebben, en laat den dood na zich slepen. Ik heb dikwerf zulke gevallen en doodelijke eindigingen

waargenomen, bij hen welke in vroegere jaren klierziekig geweest waren, en waarbij volstrektelijk geene andere oorzaak bestond.

9. *Klierziekte der beenderen, rachitis, engelsche ziekte* (scrofulosis ossium). Dezelve behoort tot de meest voorkomende vormen, waarin zich de klierziekte aan ons voordoet. Ik noem dezelve de *klierziekte van de beenderen*, omdat hare wezenlijke kenmerken, *vooreerst*, daarin bestaan, dat de klierziekige aanleg inzonderheid, dikwerf bij uitsluiting, op het beenstelsel zijnen invloed uitoefent; van hier dan dat wij bij dezen ziektetoestand geene aandoening van de klieren, maar alleenlijk wanvormigheid van de beenderen waarnemen: *ten tweeden* omdat er zich bij haar steeds eene verzuring van de vochten, een vrij phosphorzuur. ontwikkelt, hetwelk voor de zelfstandigheid van de beenderen zoo hoogst verderfelijk schijnt te zijn. Dat dezelve echter niets is dan een vorm van de *scrofulosis*, vloeit daaruit genoegzaam voort, dat zij uit dezelfde oorzaak voorkomt, die tot de klierziekte aanleiding geeft; dat zij zich vaak eerst uit de reeds aanwezige klierziekte vormt, en de eene in de andere overgaat, en, wat merkwaardig is, dat, de *rachitis*, zich eens gevormd hebbende, zeldzaam de klierziekige toestand van de klieren ten voorschijn zal komen.

De verschijnselen, welke de *rachitis* kenmerken, zijn: opzwelling van de beeneinden of hoofden derzelve, inzonderheid van de hand- en voetgewrichten; van hier dan de naam *dubbele ledematen*, moeite om lang te gaan en te staan, krommingen

van de buisvormige beenderen, inzonderheid van de *tibia*, van het borstbeen, de ribben, den ruggraat, buitengewoon groot hoofd, inzonderheid een uitstekend voorhoofd, engborstigheid, borstverslijming, zuur in de eerste wegen, gewoonlijk vroege en levendige ontwikkeling van geest.

10. *De klierziekige zenuwziekten.* Het zenuwgestel zelf kan door de klierziekte in eenen ziektetoestand verplaatst worden, en er kunnen zeer hardnekkige zenuwziekten ontstaan, die klaarblijkelijk geenen anderen oorsprong hebben. Wij zien dikwerf, dat, bij klierziekige voorwerpen, de uiterlijke klierziekige verschijnselen, huiduitslagen, knobbels enz. verdwijnen, en daarna kramp van allerlei aard, verlammingen, *hypochondriasis* en andere verschijnselen ontstaan, welke wederom verdwijnen, zoodra deze uitwendige klierziekige toevallen weder ten voorschijn komen. Dit geval ontstaat hier, of door eene klierziekige stofverplaatsing op het zenuwgestel, of er zijn, door de klierziekte, plaatselijke gebreken, klierknobbels, verhardingen, beenwordingen en andere ontaardingen in de hersenen, of in de eene of andere zenuw ontstaan, welke dezelve prikkelen en drukken, en op die wijze derzelver werkzaamheid stremmen of onregelmatig doen worden.

Niet minder kunnen ook slepende ziekten van de spijsvertering, buikloopen, verstoppingen, als ook uitvloeisels en onderdrukkingen van *organen*, uit deze bron voortkomen.

11. *De Cretinismus.* De hoogste graad van

klierziekte, waar door de geheele mensch eene *scrofula* wordt, en het geheele *organismus* niet slechts in zijne ligchamelijke, maar ook geestige ontwikkeling zoo achterlijk blijft, dat hetzelve in het geheel op den trap der dierlijkheid blijft staan. Het geheele uiterlijk voorkomen van dezen ongelukkigen draagt het kenmerk van klierziekte. De ware zitplaats van dezen toestand is ook hier het ontwikkelingsstelsel, het *lymphatisch-assimilerende*, even zoo als bij de klierziekte. Dezelfde verwijderde oorzaken van de klierziekte brengen ook den *cretinismus* voort, dezelve is *endemisch*, als het kropgezwel, en juist daar *endemisch*, waar deze ziekte het ook is, in de bergachtige streken namelijk; het is het kropgezwel in zijne hoogste, voor het geheele *organismus* uitgebreide ontwikkeling; een in de ontwikkeling en in het ontwikkelingstelsel staande gebleven mensch (1).

Het komt mij, wat meer is, zeer waarschijnlijk voor, dat menige hinderpalen en het achterlijk blijven van de eerste ontwikkeling, ja reeds bij het eerste ontstaan in den moederschoot, bij voorbeeld: de belette ontwikkeling van de spraak en het gehoor, de *aangeborene doofstomheid*, vaak als niets anders, dan als een onvolmaakte, gedeeltelijke *cretinismus*, en oorspronkelijk uit eenen erfelijk medegedeelden aanleg tot klierziekte voortkomende, kan beschouwd worden. Veelvuldige ervaringen heb-

(1) Men leze hierover het navolgende zeer belangrijke boek: *der Cretinismus, philosophisch und medicinisch untersucht*. von C. Iphofen, Dresd. 1817.

ben deze vooronderstellingen bevestigd. Plaatsen en huisgezinnen, welke aan klierziekte onderworpen zijn, leveren de meeste slagtoffers daarvoor op.

Loop en voorzegging van de klierziekte.

De onderhavige ziekte behoort tot de langdurigste, hardnekkigste en zeer moeijelijk te genezene ziekten welke er bestaan, omdat zij in het gestel huisvest. Haar zijn en wezen is zoo diep in het grondstelsel van het *organismus*, het *lymphatische* stelsel of stelsel van *assimilatie* gegrondvest en vereenigd, dat eene hervorming en volkome verandering van het geheele ligchaamgestel vereischt wordt, om de ziekte in den grond en op den duur op te ruimen. Deze verandering van gestel kan echter veel meer door het leven zelve, dan door de kunst voortgebragt worden, en wij vinden derhalve, dat de voortgang van het leven dikwerf deze ziekte het best vermindert of opheft, en dat de ontwikkelingstijdperken en trappen des levens, zoo als die in den aanvang dezelfde ziekte begunstigen, in het vervolg derzelver vermindering te weeg brengen.

Meestal echter is de tijd van den kinderlijken ouderdom, het tijdperk van de voortdurende schepping en *productiviteit*, ook de tijd van deze, juist in die sfeer en haar stelsel gegrondveste, ziekte. Van hier dan, dat zij gewoonlijk eene ziekte der kinderen uitmaakt en daarbij het meest voorkomt. Niet zeld-

zaam komt zij terstond in het eerste jaar ten voorschijn, ja, dikwerf spoedig na de geboorte, hetwelk dus bewijst, dat zij als een erfdeel en voortbrengsel van de voortteling kan beschouwd worden. In de twee eerste levensjaren doet zij meestal de darmscheils klieren en in den huwbaren ouderdom grijpt zij de longen aan. Dikwerf nogtans nemen wij de ziekte eerst met het derde en vierde jaar waar; ja, ik heb voorbeelden waargenomen, waar zij eerst met het zevende, en, wat meer is, ofschoon zeldzaam, met den huwbaren ouderdom ten voorschijn kwam.

Gewoonlijk verdwijnt de klierziekte van de eerste jaren met het tijdperk van het zevende jaar; somwijlen nogtans duurt zij voort en verdwijnt eerst met het tijdperk van de huwbaarheid. Is zij echter zeer diep ingeworteld, dan vergezelt zij den mensch gedurende zijn gansche leven, en komt steeds wederom in verschillende gedaanten ten voorschijn.

Zeer dikwerf nemen wij eenen stilstand in haren voortgang waar, en het schijnbaar verdwijnen is slechts een slaap van de kiem der ziekte. De kwaal blijft vaak jaren lang stilstaan en de zieke gelooft dat hij genezen is, maar plotselings barst zij in eenen nieuwen, of ook wel in eenen ouden vorm, los. Men heeft waargenomen, dat zelfs na het veertigste jaar, met den naderenden ouderdom, bij vrouwen met het ophouden van de maandstonden, de, sedert 20 jaren, gedurende haren krachtigsten leeftijd, verdwenen ziekte, onder klier verhardingen of *herpetische* uitslagen, of zweren en dergelijke verschijnselen, weder ten voorschijn kwam, en

zoo als in andere gevallen, ook in het karakter van den kinderlijken ouderdom wederom opgewekt werd. De in dit tijdperk ontstane *scirrhus* en *cancer*, de nu pas opkomende knoestachtige longtering of engborstigheid of *tabes abdonimalis*, zijn geenszins nieuw ontstane ziekten, maar voortbrengselen van de, tot nu toe rustende en wederom nieuw opgewekte klierziekige *diathesis*.

Zeer merkwaardig is hier de dubbele wijze waarop zich de ziekte voordoet, namelijk: de *uit-* en *inwendige*, zoodat men dezelve in *uit-* en *inwendige* klierziekte verdeelen kan. Somwijlen namelijk, gewoonlijk het eerst, gaat de geheele strekking van de ziekte naar buiten, en brengt uitwendige klieropzwellingen, huidziekten, zweren, oogontstekingen enz., te weeg, en zoo lang deze duren worden de inwendige deelen gespaard. Verdwijnen deze echter, of worden zij hier door uitwendige middelen onderdrukt, bijaldien de inwendige *diathesis* nog voortduurt, dan ontstaan er aandoeningen van inwendige deelen, die veel gevaarlijker zijn, klierziekige toestand van de darmscheils- en longklieren, hoofd- en buikwaterzucht, zenuwziekten — de inwendig klierziekte. Deze kan echter wederom opgeruimd worden door herstelling van den uitwendigen vorm, en juist in deze plaats veranderende afwisseling van de beide vormen ligt een hoofdgrond van de geheele genezing. Hierop ook berust nu de bekende, en door mij zoo dikwerf bevestigd gevondene, waarheid, dat kinderen, welke vroeger aan eenen roofachtigen uitslag op het hoofd, dauwworm, of andere uitslagen geleden hebben, geene inwen-

dige klierziekte kregen en gewoonlijk naderhand het gezondste waren. Inzonderheid echter is het deze ziekte, waarop wij het denkbeeld van eene *ziekelijke groeibaarheid* kunnen toepassen. De kiem ontwikkelt zich allengs, woekert nu eens meer naar binnen dan eens minder naar buiten, brengt menigvuldige bloesem, waarmede zij somwijlen ook geheel sterft, en de geheele groeibaarheid ophoudt, maar ook somwijlen voortgroeit, steeds nieuwe voortbrengselen oplevert, en in steeds diepere stelsels ingroeit; somwijlen echter slaapt zij lang, ja, gedurende jaren, maar wordt plotselings door begunstigende omstandigheden opgewekt en begint op nieuw te groeijen.

De ziekte is in en op zich zelve niet doodelijk, en zij kan gedurende het leven blijven bestaan, zonder doodelijke gevolgen na zich te slepen; zij kan echter doodelijk worden, en wordt zulks niet zeldzaam, daardoor, dat zij edele organen aandoet, of levensgevaarlijke stoornissen voortbrengt. Zoo kan het nu gebeuren, dat zij, nadat dezelve twintig, dertig, veertig jaren onschadelijk geduurd heeft, dan eerst, en vaak onder eenen geheel anderen naam, doodelijk wordt. Ik heb zulke personen, eerst in het veertigste jaar, in de klierziekige longtering zien vervallen en sterven.

De gewone ziekten, waardoor de klierziekte den dood na zich sleept, zijn: de *atrophia*, longtering, waterzucht, kanker, beenbederf en kwaadaardige zweren.

DERDE AFDEELING.

GENEZING VAN DE KLIÈRZIEKTE.

Na vooraf de geaardheid en het ontstaan van de klierziekte beschouwd te hebben, berust nu de genezing op de volgende aanwijzingen:

I. Het watervatenstelsel en de vezels in het algemeen moeten versterkt worden. Versterking maakt den grondslag van de geheele kuur uit, en, bijaldien zelfs oplossende, ontlastende, bedarende middelen vereischt worden, moet deze hoofdaanwijzing nooit uit het oog verloren worden. Ik bedoel nogtans versterking in den wijdsten omvang, niet alleen door geneesmiddelen, maar ook door den leefregel; niet alleen door zamentrekkende en bittere middelen, kina, ijzermiddelen, eikelkoffij, baden, enz., maar ook door voedsel en het genot van zuivere lucht.

II. De regelmatige en gelijkvormige werkzaamheid van het watervatenstelsel moet hersteld, eene ongehinderde en werkdadige opslorping voortgebragt, en de ziekelijke, ja, vaak tot ontsteking verhoogde prikkelbaarheid van hetzelve, moet opgeruimd worden.

Onder die klasse behooren al de middelen, welke, of door eenen specificken prikkel, op het waterva-

tenstelsel te werken, den specifieken klierziekigen prikkel opheffen, en de opslorpingskracht versterken, of door krampwerende middelen het krampachtige kenmerk in hetzelve oplossen, en het evenwigt in deszelfs werking herstellen, of, door eenen afleidenden tegenprikkel, de ongelijk verdeelde prikkelbaarheid in evenwigt brengen. Deze bestaan inzonderheid in laauwe baden, spiesglas- en kwikmiddelen, *cicuta*, *dulcamara*, *belladonna*, *opium* en anderen arkotieke middelen, *baryta* en kalk, *guajacum*.

De versterkende middelen behooren ook hieronder, omdat het juist de prikkelbaarheid van de zwakte is, welke zij dikwerf het best kunnen opruimen.

III. Er wordt eene goede, zuivere, krachtige en leven brengende *lympha* vereischt; tot dat einde is een zuiver, frisch en krachtig voedsel, baden, drooge zuivere lucht, licht en zon noodig.

IV. Inzonderheid lette men op de naaste werkingen van de klierziekte, op de verstopping der klieren, en de klierziekige scherpte van de *lympha*, welke, inzonderheid, verbeterd moeten worden.

Nu kan men, wel is waar, niet ontkennen, dat, daar zulks slechts als een gevolg van de klierziekte kan aangezien worden, deze aanwijzing ook reeds in de bovengenoemde middelen gevonden wordt; want, bijaldien men de zwakte en krampachtige prikkelbaarheid van het watervatenstelsel opruimt, vermindert men daardoor ook de klierverstoppingen, welke, of als gevolgen van de verslapping of van den kramp, kunnen beschouwd worden, en even zoo moet ook het voorbrengen van de specifieke scherpte ophou-

den, welke eerst een gevolg is van de zwakte en de specifieke prikkelbaarheid. — Wij kunnen echter deze gevolgen ook wederom als gebreken, aan en op zich zelven, beschouwen, en dikwerf is de verstopping reeds zoo vast, en de scherpte zoodanig tot een bestanddeel van onze vochten geworden, dat men met de opruiming van de grondoorzaak niet volstaan kan; maar men zulke middelen bezigen moet, welke eene onmiddelijke, het verdikte smeltende, en de *lympha* zuiverende en verbeterende kracht hebben. Wijders moet men nu deze ziekte geenszins als eene ziekte van de vaste, maar ook van de vloeibare deelen aanzien, en zulke middelen aanwenden, waardoor deze scherpte (inzonderheid hare zure geaardheid) veronzijdigd, afgeleid, ontlast, of de *critische* bewegingen, welke de natuur ter hunner ontlasting in het werk stelt, ondersteund, of de stofverplaatsingen van dezelve op gewigtige deelen gekeerd of wederom opgeruimd worden. Hieronder behooren de versche en *geinspisseerde* plantensappen, inzonderheid *tussilago*, *beccobunga*, *taraxacum* enz. kalkwater, *absorbentia*, *alcalia* en zeepbaden, tegenprikkels, kunstmatige zweren, enz.

V. Daar de spijsvertering steeds aangedaan is, en zuur, slijm of wormstof meestal voorhanden zijn, het zij als oorzaak of als werking, en daar dezelve de ziekte onderhouden, ja de ware genezing te keer gaan, bestaat er, mijns bedunkens, eene hoofdaanwijzing in de beziging van zulke middelen, welke de eerste wegen daarvan zuiveren, en inzonderheid het zuur opruimen.

Deze aanwijzing moet echter de overige vooraf-gaan, en men moet geene kuur tegen de klierziekte ondernemen, zonder niet eerst door slijmoplossende, braak- en purgeermiddelen, wormmiddelen, enz. eenen zuiveren weg gebaand te hebben. Niet minder nuttig is het, om, in den loop van deze kuur, nu en dan deze aanwijzing te volgen, en daardoor de werking van de eigenlijke middelen ter wering van de klierziekte te verhoogen. Ik kan verzekeren, dat ik dikwerf, bij de genezing van de ware klierziekte, wanneer dezelve niet te diep was ingeworteld, niets anders heb noodig gehad, dan het voortdurende gebruik van slijmoplossende en wormmiddelen. Waren deze ziektetoestanden eerst opgeruimd, dan herstelde zich het watervatenstelsel van zelf. Hetzelfde kunnen wij hier van zuur in de eerste wegen en het gebruik der opslorpende middelen aannemen. Ik ben overtuigd, dat reeds dikwerf de oorzaak, waarom de kinabast in de klierziekte geene gunstige uitwerking had, alleenlijk daarin gelegen was, dat men de zuivering van de eerste wegen, zonder welke de kina nooit van eenig nut is, verzuimd had.

VI. De verwijderde oorzaken, welke in de eerste afdeeling opgegeven zijn, moeten opgeruimd worden, want, houden deze aan, dan kan de genezing van de klierziekte niet gelukken.

Zeer veel echter ligt er aan, dat de middelen elkander behoorlijk opvolgen, men op den tijd en andere bijzondere omstandigheden lette. Een overzigt van de kuur der klierziekte bestaat in; het algemeen; in het volgende:

Men beginne steeds de kuur met zulke middelen, welke onmiddelijk op de verbetering en opening van het watervatenstelsel en de zuivering van de *lympha* invloed uitoefenen, als *mercurialia*, *antimonialia*, oplossende middelen uit het plantenrijk, in verband met zoodanige, welke de eerste wegen prikkelen.

Eerst nadat daardoor de verstoppingen en opzwellingen van het klierstelsel, de huidsuitslagen, de ontstekingen en andere verschijnselen van de klierziekige scherpte opgeruimd, of ten minste aanmerkelijk verbeterd zijn, make men allengs den overgang tot vaste versterkende middelen. Het eenige, hetwelk men in het begin reeds zoude kunnen bezigen, is de eikelkoffij.

Men lette echter wel degelijk op het onderscheid tusschen het ontstekingachtige en *atonische* karakter van de *scrofulae*, hetwelk de wijze van genezing al te zeer bepaalt. Dikwerf toch ontmoeten wij, in weerwil der plaats hebbende zwakte van het geheel, in het vatenstelsel, ten minste plaatselijk, zulk een ontwikkeld ontstekingachtig karakter, dat er slechts ontstekingwerende middelen, als: middelzouten, *calomel*, en afleidende middelen, met vrucht, kunnen gebezigd worden. Er moeten dikwerf, wat meer is, bij hevige oogontstekingen, bloedontlastingen bewerkstelligd worden, daar de beziging van versterkende middelen, welke eerst na de opruiming van den ontstekingstoestand kunnen gegeven worden, hier hoogstnadeelige uitwerking zoude hebben. — Dikwerf nogtans bestaat er van het begin aan zulk een be-

paalde toestand van zwakte en prikkelloosheid, dat men dadelijk tot versterkende middelen zijne toevlugt kan nemen, inzonderheid bij den *rachitischen* vorm, waar ijzermiddelen, van het begin af aan, zulk eene even zoo weldadige uitwerking hebben, als de kwikmiddelen bij zuiver klierziekige toestanden.

De *radicale* kuur van de reeds ingewortelde klierziekte moet eigenlijk met het leven voortgaan, en hetzelve gedurende eene reeks van jaren vergezellen. Gewoonlijk beteekent men met eene genezing zoo veel als eene *symptomatische* kuur. Men is reeds te vreden, wanneer de klierknobbels, of de uitslagen, enz. verdwenen zijn en beschouwt den lijder als genezen. De voornaamste oorzaak van de ziekte is echter nog aanwezig, en na verloop van langen of korten tijd komen wederom nieuwe verschijnselen ten voorschijn. Men moet derhalve hier op die wijze te werk gaan: men late van tijd tot tijd, inzonderheid wanneer de verschijnselen van de ziekte zich voordoen, de specifieke middelen, *mercurialia* en *antimonialia*, zoo lang toedienen, tot dat de verschijnselen opgeruimd of in het oogloopend verbeterd zijn. Vervolgens bezige men, bij tusschenpozingen, versterkende middelen, met oplossende zelfstandigheden verbonden, en lette naauwkeurig op den leefregel. Gaat het nu goed, dan late men den lijder; gedurende maanden, zonder geneesmiddelen, maar blijve steeds bij denzelfden leefregel, inzonderheid bij baden en het gebruik van eikelkoffij. Op die wijze kunnen wij allengs, en na verloop van jaren, zoo ver komen, om den aanleg tot de klierziekte geheel uit te roeijen.

Er bestaat echter nog een hoofdpunt waarop wij bij de genezing van hardnekkige klierziekte wel degelijk dienen te letten, namelijk: *de ziekte naar buiten te bepalen.* Hetzelve berust op den bovengenoemden grondregel van het dubbelde *schema* van de ziekte, van het in- en uitwendige, en dat de eene de andere vermag op te ruimen. De kunst moet denzelfden weg houden, en niemand gelooft, welke voordeelen daaruit voortkomen.

Vooreerst, beletten wij daardoor, dat de ziekte niet dieper in het *organismus* indringt en inwendige deelen aantast; ten tweeden wordt de geheele genezing van de ziekte daardoor gemakkelijker, bijaldien wij dezelve naar de oppervlakte bepalen. —De voornaamste middelen bestaan hier in baden, huidprikkels en kunstmatige zweren. Ik zou hier talrijke voorbeelden kunnen aanhalen, welke zulks bevestigen. Een voorbeeld slechts levere de daarvoor de genoegzame bewijzen op. Een zeker zwak kindje leed, van zijne geboorte af, aan den aanleg tot klierziekte en onderscheidene daarvan afhankelijke verschijnselen. In zijn tweede jaar lieten het de ouders gaatjes in de ooren boren. Deze wonden gingen in ontsteking, vervolgens in ettering over; er ontstond een algemeene sterke roofachtige uitslag over het geheele ligchaam, welke een jaar duurde, en in dien tijd aan alle middelen weerstand bood. Na afloop daarvan echter was het kind als nieuw geboren, gezond en sterk, en is sedert dien tijd, (het is nu 10 jaren oud) volkomen gezond gebleven, en heeft nooit meer eenen aanval van klierziekige verschijnselen of uitslagen gehad. Deze geschie-

denis toont immers, zeer in het oogloopend, dat, vooreerst, de minste niets beduidende plaatselijke prikkels de slapende kiem van de ziekte kunnen wekken, en dat kunstmatige zweren, in deze ziekte eene voortreffelijke uitwerking hebben; ten tweeden, welke gewigtigheid de *schematismus* der huid in dezelve heeft; en eindelijk, dat deze als eene volkomene *crisis* kan worden aangezien.

Hiertoe behoort zelfs de plotselijke onderdrukking en opruiming van eene plaatselijke aandoening, door de beziging van plaatselijke middelen, bijaldien de natuur zich aan deze aandoening, als een orgaan van ziektekundige werkzaamheid, gewend heeft. Hieronder kunnen wij rangschikken, plaatselijke huidziekten, ziektekundige afscheiding, *pseudo*- vormingen, gezwellen, enz. Ruimt men zulk eene ziekte plotseling op, dan berooft men de natuur van haar orgaan, plaatst daardoor de ziektekundige werkzaamheid naar binnen, en noodzaakt haar om zich een ziektekundig orgaan te vormen, en er ontstaat, volgens de wetten van het *antagonismus*, eene inwendige verharding, verettering of iets dergelijks. Ik heb dikwerf, na spoedige onderdrukking van huidsuitslagen, oogontstekingen, inwendige klierziekte zien ontstaan; ja zelfs, na de heelkundige wegneming van eene klierziekige verharding, opzwellingen en verhardingen van inwendige deelen zien opkomen; na de uitsnijding van den *scirrhus* in de borst, knoestgezwellen in de longen; van de verharde ballen, verhardingen in den onderbuik, bijaldien er zulk eene

diathesis in het ligchaam aanwezig was, waargenomen. Een gewigtige wenk voor heelkundigen, in zulke gevallen, eerst de inwendige *diathesis* op te heffen, en na de operatie nieuwe plaatsbetredende ziektekundige organen, fontenellen enz., voort te brengen (1).

Ik ga nu tot de bijzondere genezing van deze ziekte en tot de beschouwing van de *speciele* middelen over, waarbij ik echter wederom herhalen moet, dat men hier geenszins eene breedvoerige naamlijst van al de middelen, welke bij klierziekte zijn aanbevolen geworden, moet verwachten, maar slechts een betoog van de zoodanige, welke zich, door de ondervinding, als de nuttigste hebben doen kenmerken.

Ik verdeel de geheele genezing van de klierziekte in die, welke op den leefregel (*diaetetische* en de geneesmiddelen (*medicinische*) berust; eene verdeeling, welke wel nergens noodzakelijker is dan hier, omdat de leefregel in de onderhavige ziekte geenszins als een hulpmiddel van de genezing, maar wezenlijk als de genezing zelve, en, wat meer is, van grooter belang dan de eigenlijke geneeskundige behandeling, moet beschouwd worden.

(1) Zie: AUTHENRIETH, Tübinger Blätter B. II. 2.

EERSTE HOOFDSTUK.

I. DE GENEESWIJZE, IN ZOO VERRE ZIJ VAN DEN LEEFREGEL AFHANKELIJK IS.

Men beantwoord daarmede reeds aan de hoofd-aanwijzing, namelijk: *de opruiming van de oorzaken.* De natuur kan zich dikwerf alleen nu reeds helpen, en de genezing komt als van zelve. Er is ten minste veel meer van den leefregel, zonder geneesmiddelen, ten opzigte van de genezing der klierziekte, te wachten, dan door de beste geneesmiddelen, zonder in achtneming van den leefregel.

Wijders, wat toch zijn al de kunstmatige en versterkende middelen uit den apotheek, tegen die, welke de natuur ons aanbiedt en de *diaetetiek* ons behoorlijk leert gebruiken? Zij strookt derhalve volkomen met eene tweede hoofdaanwijzing: versterking van de vezels, den *tonus* en de levenskracht.

Niet minder vinden wij in het genot van gezond voedsel en gezonde lucht de heerlijkste middelen om de *lympha* te verbeteren.

Eindelijk is in den leefregel alleen de groote kunst gelegen om de klierziekte te keer te gaan. Ik kan derhalve deze afdeeling tevens als de beste voorbehoedende geneeswijze van deze ziekte aanbevelen, en als het geheim, bijaldien men dezelve algemeen wilde volgen, om de klierziekte geheel en al uit te roei-

jen, — want zulks ligt, mijns bedunkens, slechts in een goed dieet en in de natuurlijke opvoeding.

Hiertoe worden de volgende punten vereischt:

I. *Een gezond en gepast voedsel.*

Hetzelve moet ligt te verteren, zuurwerend en niet verzwakkend zijn. Eene behoorlijke menging van dierlijk en plantenvoedsel is wel het beste. Alle soorten van groenten, inzonderheid wortelen met vleeschnat gekookt, kruiden-*bouillons*, mager en ligt te verteren vleeschsoorten; tot eenen drank eijerwater, (een dooijer van een ei in 2 pond water geroerd en met zuiker vermengd), of een goed, niet te sterk bier, Seltzer- of Fachingerwater.

II. *Zuivere en drooge lucht.*

Deze is geheel onmisbaar. — Woont de lijder in eenen kelder en vochtig, dan is eene volkomene genezing onmogelijk. De oorzaak ligt hier eensdeels in de vochtigheid, anderdeels in de koolzure lucht welke beide door hunne zwaarte den bodem zoeken.

De lijder moet dus, zooveel slechts het jaargetij en weder het toelaten, *den ganschen dag in de lucht doorbrengen*, en, voornamelijk, op eene plaats, welke aan de zonnestralen blootgesteld, droog en met welige groeibaarheid begaafd is; kinderen het beste op drooge grasplaatsen — een hoofdpunt van de natuurlijke opvoeding en van de voorbehoeding der klierziekte. De lijder moet in eene hooge ver-

dieping wonen, zoo veel mogelijk de dierlijke stadslucht geheel vermijden, en de landlucht, vooral van hooge drooge streken, genieten. — Inzonderheid zijn het de kinder- en slaapkamers, waarin zich de kinderen het grootste gedeelte van den dag bevinden, welke ik het meest aan de oplettendheid aanbeveel. Hier, geloof ik, op die plaats, welke verscheidene ouders en zelfs geneesheeren nooit te zien krijgen, bevindt zich dikwerf de eigenlijke kweekschool van de klierziekte. Men verbeelde zich eene kamer in eenen donkeren hoek van het huis, meestal op eene binnenplaats uitkomende, — want de beste kamers worden voor bezoeken, enz. gehouden. — In zulk eene kamer vijf en meerdere bedden bij elkander gezet, even zoo vele menschen daarin ademende, de vensters den geheelen dag gesloten, omdat de dienstboden de warmte beminnen, daarbij nog het waschgoed bij het vuur om te droogen, of brooddeeg om te gisten; en om de zaak nog volkomen te maken, vuilgoed, luren, vuile bedden, ja dikwerf waterpotten en gemakken, — en ziet daar een tafereel van een verblijf, waarin bij ons, voor het grootste gedeelte, de hoop van toekomende tijden aan hare bestemming te gemoet gaat. Voegt men nu daarbij de vreeselijk bedorvene lucht, waarin zulk een kind de eerste jaren zijns levens moet doorbrengen, en den naauwen zamenhang, welke tusschen de luchtgesteldheid en het watervatenstelsel plaats heeft, zoo als wij hierboven reeds gemeld hebben; kan het dan wel verwondering baren, dat er klierziekte ontstaat en dat dezelve

steeds algemeener wordt? Ik heb daar reeds dikwerf de hoofdbron ontdekt, en ik smeek ouders, geneesheeren en opvoeders, op deze bronnen van zulke hevige kwalen, de kinderkamers namelijk, oplettend te zijn, en daar steeds voor open vensters, vrije ligging, verwijdering van alle uitwasemende dingen, en inzonderheid van vele menschen, te zorgen.

Men zal daardoor de klierziekte aanmerkelijk te keer gaan, en, bijaldien dezelve reeds voor handen is, het meest tot de genezing bijdragen.

III. *Ligchamelijke beweging.*

Men beschouwe deze als eene *conditio sine qua non.* Een kind, hetwelk, zoodra het begint te loopen, den ganschen dag met beweging in de vrije lucht doorbrengt, zal zelden klierziekig worden, en bijaldien zulk eene ziekte aanwezig is, veel ligter genezen kunnen worden. De lijder moet derhalve op allerlei wijzen aangemoedigd worden, niet om slechts *passive*, maar *active* beweging door spelen, loopen, *gymnastische* oefeningen enz. te nemen. Immers deze laatste verdienen alleen den naam van eene ware beweging; slechts de *active* versterkt den *tonus* van de vezels, door verkorting van dezelve; zij is het welke de wederopneming van het watervatenstelsel en de werkzaamheid van de afscheidingen bevordert; alleen zij is het welke eene sterke drift van de zenuw- en levenskrachten in de spierachtige deelen, beenderen en den geheelen uitwendigen

mensch te weeg brengt; in één woord: zij is een voornaam middel ter gelijkmatige uitbreiding der krachten, en strookt op die wijze met de voornaamste aanwijzingen van de genezing. — Men geve toch vooral niet aan de drift van de kinderen tot zitten en leggen te veel toe; dezelve is reeds ziekelijk en onnatuurlijk, en zulke kinderen moeten juist het meest tot beweging aangespoord worden.

Is de ziekte echter reeds ingeworteld, dan worden de allersterkste bewegingen vereischt, en vooral in het vrije en op groene zooden, of onder boomen. Ik heb eenige keeren waargenomen, dat de klierziekte, welke vergeefs door de uitgezochtste middelen moest gekeerd worden, van zelve verdween, zoodra de lijder begon te rijden, of eene andere sterk oefenende leefwijze leidde.

Het rijden in eenen wagen is, trouwens, in dien zin geene beweging, en op zijn hoogst als eenen werktuigelijken schok, tot oplossing van de verstoppingen aan te zien, dezelve zal echter nooit de versterking van den *tonus*, de opwekking en gelijkvormige verdeeling van de levenskrachten voortbrengen, welke de *active* bewegingen veroorzaken. Men late zich derhalve toch niet door het woord beweging misleiden, om zulks voor gelijk beteekenende dingen te houden. Slechts voor kleine kinderen en voor buitengewoon zwakke voorwerpen zou dezelve dienstig zijn.

IV. *Wrijving.*

Dit groote en heerlijke middel is hier in alle op-

zigten hoogst gepast. Het heeft bijna dezelfde uitwerking als de beweging; het versterkt de vezels, zet dezelve tot werkzaamheid aan; het wekt de trillingen van de fijnste bloed- en watervaten en de afscheidingsorganen op; inzonderheid lost hetzelve verstoppingen en stremmingen van den omloop voortreffelijk op, zoodat men zelfs harde klierknobbels daardoor verdeeld heeft. Men moet hetzelve echter nog als eene dierlijke *electrisatie* beschouwen. Men wrijve derhalve dagelijks het geheele ligchaam van eenen klierziekigen lijder twee keeren met flanel, eene drooge spons of vleeschborstel. De flanel kan vooraf met balsamieke dampen berookt worden, hetwelk een degelijk versterkend middel is. Inzonderheid is hetzelve voor kinderen en zwakke voorwerpen, waar het de plaats van beweging bekleed, hoogst nuttig.

V. *De hoogste graad van zindelijkheid, en in den wijdsten zin — huidkultuur.*

Daar ik het bovenstaande voor eene onmisbare voorwaarde, deels ter voorbehoeding, deels ter genezing van de klierziekte, aanzie, zal ik hier naauwkeurig bepalen, wat ik daaronder versta.

Mijne grondstelling daaromtrent komt in het algemeen hierop neder: er dient gezorgd te worden, dat alles, wat tot eene onzuivere of gebrekkige opslorping van buiten aanleiding geeft, verwijderd worde. Hieronder rangschik ik het volgende:

1. Het ligchaam moet dagelijks met frisch koud

water gewasschen, en daarna telkens gewreven worden. Hierdoor verbindt men een groot zuiverend en versterkend middel.

2. Er dient iedere week, wel twee keeren, een laauw bad genomen te worden. Hierover zal ik nog nader uitweiden.

3. Men zorge toch vooral voor verschooning. Ik ken geene akeligere en meerverderfbrengendere gewoonte, dan de kinderen weken lang hetzelfde linnengoed te laten dragen, en hen op die wijze de *excreta* van het ligchaam wederom in te enten, waardoor de huid in eenen toestand van *atonie* en verslapping gebragt wordt.

Wie derhalve de klierziekte te keer gaan of genezen wil, moet de kinderen dagelijks, of ten minste alle twee dagen, schoon en droog linnengoed geven, hetwelk, bijaldien de ziekte reeds ver gevorderd is, met veel voordeel met balsamieke zelfstandigheden kan berookt worden. — De kleederen dienen zelfs van zulke stoffen gemaakt te zijn, waarin niet veel vuil trekt, en die men dikwerf kan verwisselen en wasschen. Ik wenschte, dat ik al mijne lezers van de gewigtigheid hiervan zoodanig kon overtuigen, als ik het ben. Er is maar niet aan te twijfelen, dat in deze regelen, nopens het wasschen en de vaak hernieuwde kleeding, een voornaam geheim ligt opgesloten, om gezonde en zuivere *lympha* te houden, welker ziekelijke verandering men gewoonlijk slechts in die dingen zoekt, welke door den mond gaan, maar welker oorzaak bepaaldelijk in de huid en het vuile linnengoed gelegen is.

Deze behandeling van de huid heeft boven dien nog dit voordeel, dat hare levenskracht en werkzaamheid daardoor het meest voor klierziekte beveiligd wordt.

Ik heb eenige gevallen waargenomen, waarin ik, bij het volmaakte begin van de klier- en engelsche-ziekte, zoo gelukkig was, dezelve door dagelijks schoon en berookt linnengoed te laten aantrekken, te genezen.

4. Zuivering en verwisseling van bedden.

Hieraan denkt men nu in het geheel niet. Men gelooft dikwerf alles gedaan te hebben, wat de zindelijkheid vereischt en laat nogtans het kind de helft van zijn leven in een bed doorbrengen, hetwelk misschien eene halve eeuw de ziekelijke uitwasemingen van menigerlei aard ingetrokken heeft. Immers ieder weet, dat men in den slaap het meest uitwasemt, en bij gevolg moet men juist ten opzigte der stoffen, welke het ligchaam omgeven, het allerzindelijkste zijn. Intusschen wordt hierop in het geheel niet gelet; men maakt gebruik van vederbedden, zonder te vragen, hoe oud zij zijn, of zij gezuiverd zijn geworden, enz., en ik geloof derhalve niet te veel te zeggen, wanneer ik beweer, dat de oude vederbedden, als echte bewaarplaatsen van de menigvuldige, dierlijke en bedorvene stoffen, en dat het slapen in zulke bedden als eene niet genoeg gekende bron van onderscheidene ziekten van kinderen kunnen beschouwd worden.

Ik houde het derhalve voor eene grondstelling: Een kind, hetwelk men voor klierziekte wil beveili-

gen, of, wat erger is, reeds daaraan onderhevig is, moet volstrekt in geene vederen, maar op matrassen slapen, en wel om de volgende redenen:

a. Omdat men dezelve niet genoeg verwisselen kan; daarentegen zulks bij matrassen, welke met mos, boomwol, kaf of paardenharen gevuld zijn, maandelijks plaats kan hebben, en bij gevolg de zindelijkheid veel beter waargenomen kan worden.

b. Omdat vederen veel meer onreine dampen inzuigen, en dezelve veel vaster houden. — Zij laten zelfs niet eens de, des nachts uitwasemende, bedorvene, deeltjes door, en vormen dus een waar dampbad van deze dierlijke uitwerpselen, welke daardoor op het ligchaam teruggeworpen worden. Men teert dus in vederbedden 7 of 8 van uren zijne eigene afscheidingen, daarentegen vindt er bij matrassen, welke deze ongehinderd doorlaten, volkomene zuivering en nachtelijk *crisis* plaats. Men weet, dat slechts door deze, in vederbedden vereenigde, dierlijke uitwaseming, gierstuitslag, bloedvlekken, kwaadaardige pokken, kunnen ontstaan. Wie toch kan dus de hoop voeden, het ligchaam van klierziekige scherpte te bevrijden, wanneer men haar aan hetzelve iederen nacht terug geeft?

c. Omdat dezelve eenen hoogen graad van hitte en zweet veroorzaken, welke buitengewoon verzwakt, en inzonderheid de bewerktuiging van de huid vermindert en verlamt. Natuurlijk wordt hierdoor de grondoorzaak van de klierziekte begunstigd.

d. Omdat dezelve juist door deze hitte en verslapping tot vergroeijingen van het ligchaam, zelfsbesmetting, enz. aanleiding geven; ziekten, welke bij klierziekte het allereerst ontstaan, en welke men vooral dient te keer te gaan.

e. Zuivere lucht, waarvan wij echter hier boven reeds gewaagd hebben.

VI. *Laauwe baden.*

Dit heerlijke middel, onmisbaar bij de natuurlijke opvoeding, is te gelijker tijd het schoonste voorbehoedingsmiddel tegen de klierziekte, en niet minder voordeelig bij de genezing. Zij hebben hier de volgende uitwerkingen:

1 Niets zuivert beter de huid en bevordert zoo wel de opslorping als de afscheiding, op eene voortreffelijke wijze.

2. Het is hierom misschien het eenige middel in zijnen aard, dat hetzelve door zijnen, in alle punten gelijkvormig verbreiden, zachten prikkel, ook eene gelijkvormige stemming en verbreiding der levenskracht, prikkelbaarheid en gevoeligheid veroorzaken kan. Hetzelve maakt den ganschen omloop der vochten gelijkvormiger, bedaart de groote opgewektheid van het watervatenstelsel, bevordert de opslorping, en alle afwijkingen in de beweging van dit stelsel worden door hetzelve opgeheven.

3. Wijders kan hetzelve krampachtige zamentrekking en insluitingen der watervaten en klieren, dus verstoppingen, knobbels en gezwellen, den

aanleg tot de ergste ziekten van dit stelsel te keer gaan, en ingeklemde vochten los maken.

Men weet, dat er bij krampachtige zamentrekkingen van het darmkanaal, den *ileus*, bij eenen ingeklemden steen in de piswegen, galleiders, enz. geen grooter en terstond hulpbrengender middel bestaat, dan dit laatste, en juist dezelfde uitwerking heeft hetzelve in den onderhavigen ziektetoestand. Ik zoude zulks met vele voorbeelden kunnen bewijzen, en tevens uit ondervinding verzekeren, dat de kinderen, waarbij men, van het begin af aan, deze gewoonte, om baden te gebruiken, heeft in acht genomen, steeds van de klierziekte zijn bevrijd gebleven.

4. Bij de wezenlijk voorhanden zijnde klierziekte, is hetzelve zeer vermogend, om stofverplaatsingen en ophoopingen der klierziekige scherpte, zoo als beengebreken, beginnende vergroeijing, gezwellen, uitslagen, zweren, op te lossen en op te ruimen.

5. Hetzelve verleent aan de *lympha* zelve een zuiver en levenverwekkend bijvoegsel. Men ga slechts na, hoe veel water in een bad opgeslorpt wordt. Hierdoor wordt niet alleen de al te kleverige of scherpe *lympha* verdund, hernieuwd en gezuiverd, maar zij wordt ook, daar het water scheikundig levengevende bestanddeelen vervat, (men noeme dezelve zuurstof of *gedephlogistiseerde* lucht, of hoe men wil) en deze door eene soort van scheikundige ontbinding aan het watervatenstelsel toegevoegt zijnde, daardoor stellig versterkt.

6. Eindelijk blijft hetzelve het schoonste *vehi-*

cukam, om geneeskundige krachten en zelfstandigheden onmiddellijk aan het watervatenstelsel toe te voegen. Wij spreken nogtans nader hierover in het navolgende hoofdstuk.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE GENEESKUNDIGE BEHANDELING.

Ik zend hier eenige algemeene regelen, welke mij, bij de behandeling van de klierziekte wezenlijk en aanbevelenswaardig toeschijnen, vooraf.

Eersten regel. De geneesheer neme zich toch in acht, om in deze ziekte het geduld niet te verliezen. De veranderingen vinden hier gewoonlijk zeer langzaam en ongemerkt plaats; de voortgång van den tijd wordt zelfs hier zulk eene noodzakelijke voorwaarde der genezing, dat een ongeduldige, alles overdrijvende medicijnmeester, reeds om die reden geen goed geneesheer bij klierziekige toestanden kan zijn. De geneesheeren, welke zoo ligt, zoodra eene ziekte wat lang duurt, alle belangstelling in dezelve laten varen, welke terstond het eene middel verwerpen, wanneer hetzelve niet binnen de eerste drie dagen helpt, welke derhalve dikwerf in een paar weken twintigderlei middelen onder elkander toedienen, zulke geneesheeren moesten het

niet ondernemen, klierziekige lijders te willen genezen.

Tweeden regel. Bij geene ziekte lette men zooveel op den voortgang van den tijd en de, daarmede in verband staande, ontwikkelingen van het ligchaam, als hier. — Wij hebben immers reeds aangetoond, hoe naauwkeurig de klierziekte daarmede in verband staat, en dat reeds door deze natuurlijke veranderingen en omwentelingen in het klierstelsel, de klierziekte kan opgeruimd, ten minste voor genezing vatbaarder gemaakt worden; van hier dan dikwerf, dat op den eenen tijd de genezing plaats grijpt, terwijl te voren de ziekte aan alle middelen hardnekkig weerstand bood. — Men dient derhalve de kunst te verstaan van te kunnen *temporiseren*, en steeds de tijdperken van de ziekte en de ontwikkelingen in aanmerking te nemen; somwijlen eenen langen tijd slechts onschuldige en eenvoudige middelen aan te wenden, dan weder, wanneer een gunstig oogenblik zich aanbiedt, met dubbele krachten den vijand te verdrijven. Menig geneesheer, welke zijnen tijd wist af te wachten, heeft op die wijze den grootsten roem behaald, terwijl eigenlijk de, langzaam, door ontwikkelingen werkzame natuur, alles gedaan had.

Derden regel. Men kieze vooral de lente ter wering van dezen vijand, en wel om tweederlei redenen:

1. In de lente heerscht eene zekere steigering, een vermeerderde levensprikkel en drift, zelfs in het watervatenstelsel, welke zich bij vele, door de opkomende klierachtige zwellingen, uitslagen, enz. open-

baart. Deze natuurlijke omwenteling begunstigt de uitwerking van de geneesmiddelen uitnemend goed en bevordert tevens de *critische* bearbeiding.

2. In de lente bezit men de klierziekte werende middelen uit het plantenrijk, goed en versch. De versche kruiden en derzelver sappen zijn zulke heerlijke middelen, dat men geen jaar moest verzuimen dezelve door lijders van dien aard te laten gebruiken.

Vierden regel. Men houde toch het verdwijnen van de klierziekte en de plaatselijke verschijnselen niet terstond voor eene genezing van dezelve. Deze ziektetoestanden kunnen ligt verdwijnen, in weerwil dat de aanleg tot dezelve blijft bestaan, en zoo komen dezelve, na eenigen tijd, wederom ten voorschijn. — Ja, dikwerf verergert de toestand, bijaldien de uitwendige toevallen verdwijnen, omdat alsdan dikwerf stofverplaatsingen van de scherpte, naar inwendig edeler deelen plaats gehad hebben. Men neme zich derhalve te meer in acht, en behandele, *vooreerst*, zulke uitwendige ziekten met geene plaatselijke middelen, en *ten tweeden*, wanneer zij verdwijnen, versterke men het gebruik van de inwendige middelen, inzonderheid van de versterkende en opwekkende, om, mogt er iets naar binnen gejaagd zijn, hetzelve wederom naar buiten te bepalen.

Vijfden regel. Men gelove toch vooral niet, dat er tegen de klierziekte een *specificum*, een steeds en alleen hulpbrengend middel bestaat of ooit bestaan zal. De eigenlijke klierziekte of de specifieke gesteldheid van het watervaten- en klierstelsel is in-

derdaad geene ziekte, welke door een enkel middel uit den apotheek kan uitgeroeid worden, en de oorzaak, weshalve men zich daarmede gevleid heeft, is hoofdzakelijk wel daarin gelegen: dat men zoo dikwerf de uitwendige klierziekte met den inwendigen aanleg tot dezelve verwisselde, en de verwijdering van enkele klierziekige verschijnselen, voor de opruiming van den aanleg heeft aangezien. Om de volgende redenen kan men hier geen *specificum* vooronderstellen:

1. Omdat deze ziekte zoo vele aanleiding gevende oorzaken kan hebben, welke onmogelijk steeds voor hetzelfde middel zullen wijken.

2. Omdat dezelve zoo naauwkeurig met de ligchaamsgesteldheid in verband staat, dat, zal het gelukken, volstrektelijk veranderingen daarin en voortgaande ontwikkelingen dienen mede te werken.

3. Omdat de in achtneming van den leefregel bij de genezing de hoofdzaak uitmaakt en zonder denzelven dit grootste *specificum* geene gunstige uitwerking kan hebben.

Maar tegen de voortbrengselen van de ziekte, tegen de *specifieke* scherpte, de klierknobbels, enz. bestaan er zekerlijk middelen, welke voor deze bijzondere soort van bederf specifiek gepast schijnen te zijn, en deshalve met dien naam kunnen bestempeld worden.

Zesden regel. Men zal bij de kuur van de klierziekte nooit slagen, wanneer men niet gestadig op de vermenging van de ziekte, op hare verschillende *stadia*, en op de individuele gesteldheid van den lijder zal letten. Dikwerf is het slechts de [illegible]

ging van de ziekte, welke de klierziekte zoo hardnekkig doet worden; zoodra deze ook opgeruimd is, verdwijnt zij van zelve. Zoo behoeft men slechts een gebrek van het ligchaamsgestel te verbeteren, en de kuur van de klierziekte valt gemakkelijk. Men beschouwe zulks intusschen als een allergewigtigst punt, bij de keuze en beziging van de middelen, en, ziet men deze omstandigheid over het hoofd, dan zullen ook de beste middelen vaak zonder vrucht, ja, met nadeel toegediend worden. Immers hetzelfde middel kan bij deze vermenging, bij zulk een ligchaamgestel, in dit tijdperk, zeer nadeelig zijn, hetwelk onder tegenovergestelde omstandigheden de heerlijkste uitwerking had.

Zevenden regel. Men wissele nu en dan met de middelen af; want daar de aanleg tot de klierziekte oorspronkelijk eene ziekte van de *sensibiliteit* en *irritabiliteit* van het watervatenstelsel is, kunnen wij daarop dezelfde regelen als bij de zenuwziekten toepassen. De prikkelbare en gevoelige vezel wordt eindelijk gewoon aan den voortdurenden prikkel of middelen, en men moet of met de gift klimmen, of van tijd tot tijd een ander middel kiezen, al had het dezelfde krachten, om slechts eenen anders gewijzigden prikkel voort te breugen. Wij kunnen zulks als zoo zeker beschouwen, dat zelfs hetzelfde middel, bij voorbeeld het kwikzilver, in eene andere bereiding of in eenen anderen vorm toegediend, dikwerf eene geheel andere uitwerking verkrijgt. Eene ondervinding, welke men dagelijks bij *venerieke* ziekten heeft, en die even zoo goed op de klierziekte toepasselijk is.

Achtsten regel. Men late voornamelijk niet uit het oog, dat er eene ziekte van het watervatenstelsel bestaat, en trachte dus aan alle middelen inzonderheid deze rigting te geven.

Men moest derhalve de *beziging der middelen door uitwendige opslorping*, of het uitwendige gebruik van de inwendige middelen waarderen en bewerkstelligen. Hierdoor kan men de geneeskrachten onmiddelijk in het watervatenstelsel brengen, zonder dezelve eerst door kracht van spijsvertering te moeten veranderen; dan ook vermijdt men daardoor eene menigte tegenaanwijzingen, welke inwendige middelen opleveren. Hieronder reken ik nu de aanwending van de middelen in laauw water, voetbaden, *cataplasmata*, zalven, enz. ook klijsteren, hoewel deze reeds aan de werking van inwendige beziging deel hebben.

Ik ga nu tot de beschouwing van de voornaamste geneesmiddelen over.

I. *Braakmiddelen.*

Zij behooren tot de gewigtigste middelen tegen deze ziekte, en derzelver beziging heeft hier een dubbel oogmerk:

Vooreerst, om de eerste wegen volkomen te zuiveren, welke zulks in deze ziekte steeds zeer noodig hebben.

Ten tweeden, om op de werkzaamheid van het watervatenstelsel te werken, de opslorping te bevorderen, en eene geheel eigendommelijke prikkeling

daarin te weeg te brengen, welke kracht vooral de braakmiddelen hebben. Zoo heeft men bij voorbeeld: zuchtige zwelling, opstoppingen en verhardingen op geheel verwijderde plaatsen, met braakmiddelen opgeruimd.

Ik bezig derhalve, om die reden, niet slechts in het begin, maar ook in den loop van de kuur, zeer gaarne nu en dan een braakmiddel, zonder dat er juist eene aanwijzing van onzuiverheid behoeft te bestaan, slechts om meer op het opslorpende stelsel te werken, en de werking van andere middelen te ondersteunen.

Er bestaan intusschen hier geene gewigtige tegen-aanwijzingen van hetzelve, behalve dat ik daar, waar eene groote zwakte van de maag en de spijsvertering zigtbaar is, hetzelve niet gaarne toedien. Ik heb bij klierziekige en verslijmde voorwerpen met het beste gevolg eene menging van 1 — 2 greinen *tart. emetic.* ½ — 1 *scrup. ipecacuanha*, ½ once *oxym. squill.* en 1½ oncen water, ieder kwartier een lepel, tot dat er braking volgde, toegediend.

Voortreffelijk is de aanwending van hetzelve in kleine giften, waarvan ik nogtans bij de spiesglas-middelen meer zal gewagen.

II. *Laxeermiddelen en* digestiva.

Deze hebben hier ook eene dubbele uitwerking. Vooreerst de ophoopingen in het darmkanaal op te ruimen; ten tweeden, de opslorping en werking van het watervatenstelsel te bevorderen. Zij bevorderen

deze, zoodra zij minder of meer sterk toegediend worden, op eene bijzondere wijze.

Ik beveel nogtans die voorzigtigheid daarbij aan, dezelve niet uit de klasse van de ontstekingwerende en verslappende, maar van de verwarmende en opwekkende te kiezen. Dus geenszins de gewone laxeerzouten, welke ik bij klierziekige toestanden zeer afrade, maar meer prikkelende middenzouten, *sal ammoniacus*, *terra foliat. tart*, (1) *liquor digest.*

(1) De heer hofraad Beireis. (Fischer *Diss. inaugur. de scrofulis praesid.* Beireis Helmstad 1795) een man, wiens groote en gelukkige ondervinding genoeg bekend is, beveelt het *saccharum lactis* 1—2 oncen dagelijks; zekerlijk een van de zachtste, met onze natuur het meest overeenkomende, en nogtans zeer openende, zouten, hetwelk ik ook bij gevoelige en teringachtige klierziekige voorwerpen, inzonderheid bij den klierziekigen toestand van de longen en daaruit voortkomende tering, buitengewoon op prijs stel en zeer kan aanprijzen, en hetwelk ook het gebruik van wei, bijaldien de zwakke maag dezelve niet kan verdragen, vergoeden kan, en het *alcali vegetabile* met azijn verzadigd (*terra fol. tartari*) met eene menging van hetzelfde loogzout in den zuiversten wijngeest opgelost, aan: Zeker iemand, van 25 jaren, wiens broeder reeds aan verstoppingen van de klieren in het darmscheil gestorven was, leed van zijne kindscheid af aan verharde klieren van den hals, welke de groote van een hoender ei hadden, pijnelijk begonnen te worden, en door koortsige bewegingen gevolgd werden. Hij gebruikte drie maanden lang eene menging van de helft van eene oplossing van den *liq. terr. fol. tart.* en de helft van eene oplossing van *sal tartari* in wijngeest, daarbij dagelijks twee oncen *saccharum lactis* in water opgelost, en werd binnen drie maanden volkomen genezen.

Boerhav. sal digest Sylv. spiritus Mindereri, wijders rhabarber, jalappe, aloë en andere dergelijke middelen.

De *radix jalapp.* (1), welke F. HOFFMANN bij ziekten der kinderen zoo gaarne bezigde, kan ik ook niet genoeg aanbevelen; ik dien dezelve reeds toe bij kinderen van twee maanden, nogtans met voorzigtigheid, zonder eenig nadeel (4—6 greinen met *magnesia*), en ik kan verzekeren dat ik geen middel ken, hetwelk hardnekkige verslijmingen van het darmkanaal en darmscheil, met *atonia* en verslapping verbonden, en de gevolgen derzelve voor het geheel zoo spoedig en gelukkig kan opruimen, als dit. Ik heb mij dikwerf langen tijd in zulke gevallen met *digestief*zouten, oplossende en openende middelen geplaagd, en met dat al wilde het reutelen, de slijmhoest, de opgezette buik, de slechte spijsvertering, enz. niet verdwijnen; eene enkele, of een paar giften *radic. jalap.* ruimden deze bezwaren in eens op. Bij de waterzucht heb ik van hetzelfde middel reeds eenige keeren, met het heerlijkste gevolg, gebruik gemaakt. Zijn echter deze kwalen met wezenlijke klierziekte, klierknobbels, huiduitslagen, zweren, enz., verbonden, dan heb ik dikwerf de jalappa in kleine giften, met *tartar. tartarisatus*, *magnes.* en *sulphur. aur. antim.* meerdere weken la-

(1) Ik geef aan deze wortel boven de *resina* de voorkeur, omdat daar de *resineuse* deelen met de gomdeelen zoo innig verbonden zijn, dat men daarvan geene zoo drastieke werkingen te vreezen heeft.

ten gebruiken, eene versterkende thee daarbij toegediend, en deze kwalen daarmede volkomen genezen.

De *resineuse* middelen in kleine giften, verbonden met oplossende middenzouten of *extracten*, hebben in het algemeen eene voortreffelijke uitwerking, en moesten bij ziekten van *laxiteit* met verstoppingen van den onderbuik, veel meer gebezigd worden. Zij verliezen daardoor het aantastende en de, door al te sterke ontlasting, verzwakkende werkingen, worden nu eerder in de beste, krachtigste oplossings middelen hervormd, en kunnen met vrucht gebruikt worden, om de kracht van gene zouten, extracten enz. te verhoogen.

Het is echter geenszins onverschillig, waarmede men in zulke gevallen oplossend en ontlastend te werk gaat, en onze kunst heeft bepaaldelijk bij zulke slepende ziekten van den onderbuik, door de *resineuse* middelen in het algemeen te verbannen, veel aan kracht moeten missen. Menig *empiricus* geneest om die reden eene ziekte, welke aan al de middelen van meer *methodische* geneesheeren weerstand bood. Hoe zeer ik ook een vijand van het *Ailhaudsche*-poeder, (eene bereiding van *scammonium*), als volksmiddel, ben, zijn mij nogtans gevallen bekend, waarin hetzelve somwijlen wonderkuren in de hardnekkigste *atrophische* en uitterende ziekten van den onderbuik gedaan, en binnen weinige dagen, door eene menigte van vastzittende onreine stoffen en *infarctus* te verwijderen, en te gelijker tijd aan het verzwakte watervatenstelsel eenen nieuwen prikkel

en opslorpingskracht te verleenen, de geheele ziekte van gedaante veranderd heeft. Bij de lijvige en slijmachtige *infarctus* met groote *laxiteit* (welke meestal bij kinderen voorkomt) zal men te vergeefs de zachte oplossings- en ontlastingwekkende middelen bezigen, wanneer hen de kracht ontbreekt, om in de verslapte *atonische* vaten eene geweldige, als het ware *convulsivische* terugwerking, eene soort van schok te weeg te brengen. Er zullen echter vooraf steeds oplossende middelen moeten toegediend worden.

Om deze redenen heb ik nu en dan de *aloë* met voorzigtigheid laten toedienen, als een middel, hetwelk, buiten de oplossende kracht, de trillingen van de vaten versterken en wormen afdrijven kan; daarenboven echter eene buitengewone *tonische* kracht bezit, welke zich in hare doordringende bitterheid, hare voortreffelijke, dikwijls door niets te verbeteren, werkingen, bij langdurige zwakte van de maag en ter herstelling van den verloren eetlust openbaart. Ik heb de hardnekkigste *anorexia*, *dyspepsia*, slepende brakingen, opzetting van winden, enz., wanneer dezelve uit ware zwakte van de maag voortkwamen, somwijlen door niets zoo snel en gelukkig kunnen opruimen dan door *aloë*, en zij overtrof dikwerf *quassia* en *kina*, welke eerst zonder vrucht gebezigd werden (1). Hierbij komt ech-

(1) Bij slepende brakingen, zoodra dezelve gevolgen zijn van eene zwakke of *hystericke* maag, kan ik de volgende menging uit veelvuldige ondervinding zeer aanbevelen.

ter nög hare geheel bijzondere kracht om op de lever te werken, de afscheiding van dezelve, de gal namelijk, te verbeteren, (wanneer zij aan *atonia* onderhevig is) dus eene zuivering van het bloed door de afscheiding van de lever te bevorderen, in aanmerking; een voorregt toch, hetwelk ter zuivering van de *lympha* van buitengewoon gewigt is, en haar tot een groot middel bij hardnekkige uitslagen, scherpten en teringen, welker oorzaak in deze verstopte afscheiding van de lever gelegen is, verheft.

Ik heb slechts het volgende daarbij te herinneren:

1. Zij zal slechts bij reeds aanwezige klierziekte, verbonden met groote verslapping, prikkelloosheid, koude en *visciditeit* in den onderbuik, of wel bij aanwezigheid van wormen, met vrucht gebezigd worden. Men diene dezelve echter niet toe bij eenen aanleg tot ontstekingsziekten, gespande en zeer prikkelbare vezel.

2. Men geve dezelve, in kleine giften, in verband met andere oplossende en verkoelende middelen, bij voorbeeld, openende *extracten* en zoutachtige middelen. In kleine giften toegediend strookt de *aloë* met de rhabarber; zij heeft eene versterkende en zacht openende kracht.

3. Nu en dan geve men dezelve in eene sterkere gift, met andere ontlastingwekkende middelen verbonden.

Rp. *Ess. Cortic. aur. Unc. sem.*
Ess. Aloës.
—— Castorei aa. Drachm. duas.
M. S.
Drie of vier keeren daags 50 droppels te gebruiken.

Nog niet lang geleden was ik in de gelegenheid, om in het volgende geval hare uitwerking waar te nemen:

Een zeker meisje van 8 jaren en een geheel klierziekig voorkomen, had reeds langen tijd aan eenen opgezetten buik, moeijelijke spijsvertering, slechte kleur, gezwollene klieren en hoest geleden. Deze toevallen vermeerderden eensklaps zeer; er ontstond eene slepende koorst, de hoest werd steeds erger, het kind viel af en verloor de krachten, en kreeg daarbij nog eene, dagelijks, bij herhaling terugkeerende, buitengewoon verzwakkende braking. Deze en onderscheidene andere omstandigheden deden mij, behalve den klierziekigen toestand, wormen vooronderstellen; ik liet hetzelve, behalve de openende, klierziekte werende middelen, *cicuta*, *terra ponderosa*, *antimonialia* en *mercurialia*, wormmiddelen gebruiken, welke wel eenige wormen afdreven, maar overigens de andere toevallen in niets verbeterden. Eindelijk ging ik, door den geheelen toestand en inzonderheid door de hardnekkige braking bepaald, tot de volgende middelen over:

Rp: *Elix. Visc. Klein. Unc. sem.*
Elix. apiritiv. Claud. (1)

(1) Dit heerlijke middel heb ik in den volgenden vorm in de *pharmacop. paup.* opgenomen, en ik kan niet genoeg de voortreffelijke uitwerking prijzen, welke ik in de rijkelijke armen- en kinderpraktijk, welke het koninklijke *policlinische* institut te Berlijn oplevert, bij *chronische* verslijming en klierzucht van den onderbuik, verstoppingen

Tinct. rhabarb. Darel. ana Drachm. tres.
Vin. antim. Huxh. Drachm. duas.
Extr. cicut.
Extr. Dulcamar. ana Drachm. Un.
Ess. cortic. aur. Drachm. un. et. Dimid.

M. S. Viermaal daags 60 droppels met een aftreksel van *rad. taraxac. sapon. Hb. millefol. stipit. dulcam.* te gebruiken.

Hetzelve had naauwlijks 6 dagen daarvan gebruikt toen de braking verdween, de eetlust terugkeerde, en de buik veel dunner werd. Ik liet daarmede voortgaan, en na 14 dagen, toen ik hetzelve weder terugzag, was ik verwonderd over de plaats gehad hebbende verandering; de hoest, welke reeds geheel teringachtig scheen, was verdwenen, niet minder de aamborstigheid; de terende koorts was weg, de krachten en opgeruimdheid van geest veel verbeterd, en men kon hetzelve reeds als gezond beschouwen.

van de lever en andere onderbuiksingewanden, heb waargenomen.

Rp. *Carbon. potas. Unc.* I
solve in
Aq. Cochlear. ℥ XVIII.
adde
Aloes.
Myrrh.
Res. guajac.
Rad. rhabarb. ana. ℥ ß
Croc. ʒ II.
Dig. f. Elixir.

Het meisje herstelde naderhand volkomen door het gebruik van versterkende middelen, en alle klierziekige verschijnselen verdwenen. Het bovengenoemde middel had niet zoo zeer laxerend gewerkt, maar toch onmerkbaar eene menigte taaije slijm ontlast.

Hetzelfde middel heb ik bij eenige andere klierziekige lijders, onder dezelfde omstandigheden, met de beste uitwerking aangewend.

Niet minder verdient de rhabarber bij klierziekige teringen en darmscheilsverstoppingen, deels als oplossend, deels als versterkend middel gebezigd te worden, en voornamelijk is het de *tinctura rhei* van Darelii, welke ik bij sterke verslapping kan aanbevelen. Ik zal hier slechts een voorbeeld van hare gunstige uitwerking mededeelen:

Een kind van 1½ jaar had langen tijd aan tandkoortsjes en kramptrekkingen geleden, en nu kwamen alle verschijnselen van eenen klierziekigen toestand, met kenbare vermagering van het ligchaam en darmscheilsverstoppingen ten voorschijn. Ik schreef de *tinctura rhei Darelii*, des morgens, 's middags en 's avonds een eijerlepel, benevens een matrasje van versterkende kruiden op den buik, voor. Hetzelve nam dit middel drie weken lang, en werd volkomen hersteld.

Bij zeer sterke verslijming en prikkelloosheid heb ik van de *gratiola* met nut gebruik gemaakt. Een vrouwspersoon van 18 jaren, welke in hare vroegere jeugd veel aan klierziekte geleden had, en nu nog niet geheel van klierknobbels bevrijd was, leed sedert geruimen tijd aan uiterst bezwarende verkoudheid in het

hoofd, bij herhaling terugkeerende hoofdpijn, duizelig en slaperigheid, welker oorzaak in eene verslijming van den onderbuik en slechte opslorping van het watervatenstelsel gelegen was. Nadat onderscheidene middelen vergeefs waren gebezigd geworden, en de hoofdpijn eindelijk zonder tusschenpozingen voortduurde en in eene ware slaapzucht overging, werd haar de *pulvis herb. gratiolae*, 's morgens een *scrupel*, 's namiddags en 's avonds eene openende zoutpoeder, en daarbij eene snuifpoeder van *asarum*, suiker en zeep voorgeschreven. Dit had de beste uitwerking; het hoofd werd vrij, de neus ruimer en de klierziekige verschijnselen verdwenen.

Zoo kan ik de aanbeveling van den heer Wendt, om hetzelve bij voetzweren, inzonderheid die, welke eene klierziekige geaardheid hebben, volkomen bevestigen. In het algemeen echter vond ik de beziging van een drastiek ontlastingwekkend middel, bij eenen zeer hardnekkigen klierziekigen toestand, en gedurende het gebruik van andere middelen, hoogst nuttig. Ik maak dikwerf van de volgende pillen gebruik.

Rp. *Res. jalap.*
Extr. panchym. Croll.
Merc. dulc. aa. scrup. Un.
F. pillul. N.° 90 S.

Kinderen naar het getal der jaren te laten gebruiken.

II *Spiesglas en spiesglasmiddelen.*

Deze middelen hebben eene bijzondere en bui-

tengewone kracht op het menschelijk ligchaam. Deze kracht ligt voornamelijk in eenen specifieken tegenprikkel, welke zij op de maag en het darmkanaal uitoefent, en waardoor zij twee hier bijzonder gewigtige uitwerkingen voortbrengt.

Vooreerst, in het geheele watervaten- en klierstelsel de ziekelijke prikkeling eene andere stemming te geven, krampachtige zamentrekkingen en stremmingen op te heffen, dus verstoppingen op te lossen, en de opslorpende kracht sterk te vermeerderen.

Ten tweeden, op de fijnste eindigingen van de slagaderlijke vaten en alle afscheidingsorganen te werken; krampachtige zamentrekkingen derzelve te verwijderen, en de, door krampachtige prikkeling, veranderde hoedanigheid der afscheidingen te verbeteren; bij gevolg niet alleen de gewigtigste afscheidingen te vermeerderen, maar ook de *secretà* te verbeteren, en de *lympha* op eene dubbele wijze te zuiveren.

Dezelve behooren echter, om zulk eene uitwerking voort te brengen, geenszins zulke in het oogloopende terugwerkingen, misselijkheid en braking, te veroorzaken. Zij kunnen dit reeds in de kleinste en de maag weinig aantastende giften doen.

Bij derzelver toediening in de klierziekte, moeten wij het volgende opmerken:

1. Zij voldoen aan alle aanwijzingen, behalve aan de versterkende. Zij heffen de specifieke prikkeling van het watervatenstelsel op, lossen verstoppingen op, verbeteren gebreken van de afscheiding, kunnen

ophoopingen en *extravasaten* door opslorping verdeelen, en de massa der vochten van de klierziekige scherpte bevrijden; zij zijn derhalve de algemeenste middelen, welke wij ter wering van de klierziekte bezitten.

2. De heerlijkste uitwerking nogtans ontwaren wij in die gevallen, waarin de huidsafscheiding aangedaan is, en waar specifiek bedorvene afscheidingen plaats grijpen; dus bij uitslagen en zweren.

3. Wijders hebben zij nog dat voorregt, dat dezelve geene tegenaanwijzingen hebben, en in alle tijdperken en vermengingen van de ziekte kunnen toegediend worden.

4. Het eenige nadeel, hetwelk zij welligt veroorzaken, bestaat daarin, dat zij, zonder tusschenpozingen gebezigd, eindelijk den geheelen *tonus*, en voornamelijk de huid en het darmkanaal minder of meer verzwakken, en voor personen of tijdperken van de ziekte, waarin zeer sterke en smeltende zweetingen plaats grijpen, schadelijke gevolgen kunnen hebben. Zulks kan men echter keeren, door eene bereiding te kiezen, welke niet al te zweetdrijvend werkt, en versterkende baden en bittere middelen daarmede te verbinden.

5. De onderscheidene bereidingen en vormen van het spiesglas hebben voor den beoefenenden geneesheer menige eigendommelijkheden, welke wel de opletttendheid waardig zijn, hoewel dezelve trouwens vaak zoo individueel zijn, dat men met moeite algemeene regelen daarvoor kan ontwerpen. Het volgende ontleen ik uit mijne ondervinding.

De vereenigingen met zuren, als braakwijnsteen en braakwijn, behoren ontegenzeggelijk onder de werkdadigste en meest aantastende bereidingen. Zij verslappen intusschen bij langdurige beziging het meest, van hier dan dat de verbinding met versterkende middelen hier zeer gepast is. Ik zou hier meerdere gevallen kunnen bijbrengen, dat door de oplossing van den braakwijnsteen alleen, in verband met eenige versterkende middelen, de klierziekte, en zelfs de beginnende engelsche ziekte opgeruimd werd.

De verbindingen met zwavel, *sulphur aurat. antim.* en *kermes minerale* bezitten meer verhittende en prikkelende hoedanigheden, werken meer op de bevordering van den bloedsomloop, en zijn dus minder geschikt bij voorwerpen welke tot ontstekingachtige toestanden overhellen, maar des te meer bij koude en zwakke personen, en taaije verslijmingen; tot die klasse behoort ook, in den sterksten graad, de *tinctura antim. acris* en het *sulphur. aur. liquid.* Zij zijn hoogstkrachtige middelen, inzonderheid het laatste, bij zeer hardnekkige verstoppingen, uitslagen, slijmvloeijingen, bedorvene klierafscheidingen, en overal, waar een sterkere verhittende prikkel, eene soort van kunstmatige koorts vereischt wordt.

De beziging van het spiesglas in zelfstandigheid heeft niet minder hare bijzondere voordeelen. Men kan, wel is waar, niet ontkennen, en ik heb het door eene rijke ondervinding bevestigd gevonden, dat hetzelve in sommige gevallen grootere krachten bezit,

dan de scherpste bereidingen; eene omstandigheid, welke mij de bewijzen oplevert, dat de werking van het spiesglas niet slechts in den walgingverwekkende kracht gelegen is, want deze bezit het spiesglas in zelfstandigheid niet, wanneer er niet toevallig [illegible] zuur bestaat. Deszelfs beziging waag ik niet in het algemeen te bepalen, nogtans kan ik het volgende uit eigene ondervinding bijbrengen:

1. Hetzelve heeft gunstige gevolgen in gevallen, waarin de prikkelbaarheid van de maag zoo groot is, dat de gewone bereidingen terstond walging, braking of ontlasting veroorzaken.

2. Bij zeer zwakke magen en verduwingskrachten; want het ruwe spiesglas verzwakt bij verre zoo niet, als de spiesglasmiddelen. Integendeel, de eetlust blijft bij deszelfs gebruik voortduren en de *reproductie* neemt toe.

3. Bij allen, waar men langen tijd van het spiesglas gebruik wil maken.

4. Bij eene [illegible] slappe huid en groote geneigdheid tot smeltende [illegible], welke door andere spiesglasmiddelen [illegible] worden toegenomen.

5. Bij zeer hardnekkige en vlechtaardige uitslagen, welke eene klierachtige geaardheid bezitten. In zulk een geval heeft het ruwe spiesglas eene buitengewone uitwerking. Ik heb daarmede vlechtaardige uitslagen genezen, welke alle gewoonlijk zeer werkzame middelen wederstonden, en waarbij de sterkste spiesglasmiddelen zonder vrucht gebruikt werden. Ik zal hier een van de gewigtigste gevallen verhalen:

Een meisje van 12 jaren, uit eene klierziekige fa-

milie, welke in de jeugd duidelijke verschijnselen van klierziekte gehad had, en nog steeds met klierknobbels aan de hals bedekt was, leed reeds sedert drie jaren aan zeer hardnekkige vlechten van de armen, en, wat het ergste was, ook in het aangezigt. De uitslag werd droog, brandend, schubvormig, somwijlen roofachtig. Er werden onderscheidene middelen, zoowel in- als uitwendig, nogtans vruchteloos, gebezigd.

Ik liet eerst het poeder van *Plummer*, *dulcamara*, *cicuta*, *cortic. mezerali* gebruiken, maar alles was vergeefs. Eindelijk diende ik het ruwe spiesglas met suiker en kaneel, drie maal daags 1 scrupel toe, en versterkte de gift allengs zoodanig, dat hetzelve dagelijks eene halve once spiesglas gebruikte, en tot drank de *dulcamara* nam. Nu volgde er eene in het oogloopende beterschap, en de geheele ziekte werd, met hulp van eenige zwavelbaden, door deze methode, binnen zes weken zoodanig opgeruimd, dat sedert dien tijd slechts kleine instortingen ontstaan zijn, welke echter na het gebruik van deze middelen wederom verdwenen.

IV. *Kwik en kwikmiddelen.*

Zij behooren onder de oudste en sterkste middelen tegen de klierziekte en zullen het ook wel blijven, welke *theorie* ook moge omhelsd worden.

Intusschen zullen zich de verschillende leerstellingen eerder naar de middelen rigten, dan dat deze naar de theoriën zich zouden schikken. Nog onlangs

heeft de heer GIRTANNER, een zeer verdienstelijk schrijver, derzelver waardij in deze ziekte trachten te verminderen, door te willen beweren, dat dezelve de prikkeling in het watervatenstelsel verhoogden, en daardoor juist, dewijl dit gestel reeds genoeg opgewekt is, eene nadeelige uitwerking moeten hebben. Men zoude dezelve echter met hetzelfde regt in de *venus*-ziekte, waarin het watervatenstelsel toch niet minder, ja, nog meer, opgewekt is, kunnen verwerpen, en met dat al hebben zij in deze ziekte de voortreffelijkste uitwerking; daarbij komt nog, dat de eene prikkel den anderen kan opheffen. Wij zullen dus liever den weg van de ondervinding houden, en deze bevestigt hunne nuttigheid in deze ziekten. Ik ken ten minste geen middel, hetwelk, volgens mijne ondervinding, zoo spoedig de verschijnselen van de klierziekte, inzonderheid van gezwellen, oogontstekingen, huidsuitslagen en zweren kan keeren, als het kwikzilver. Ik heb in veertien dagen, door het inwendige gebruik van hetzelve, de sterkste en algemeenste oogontstekingen zien verdwijnen.

Op de volgende wijze stel ik mij de werking van dezelve in deze ziekte voor:

1. Zij verwekken in het watervatenstelsel eenen specifieken prikkel, waardoor eene klierziekige prikkeling opgeheven wordt, namelijk naar de algemeene wet van de dierlijke huishouding, dat er een specifiek onderscheid van prikkeling bestaat, en dat de eene soort van prikkeling (zoowel van ziekteprikkels als geneesmiddelen) de andere kan opheffen en vernietigen.

2. Zij vermeerderen daardoor de opslorping en de afscheiding van de klieren, hetwelk wij bij het verdwijnen van gezwellen en het ontstaan van eenen speekselvloed bij derzelver gebruik opmerken.

3. Zij bezitten eene kracht, om de specifieke klierziekige scherpte van de *lympha* te veronzijdigen en te verbeteren, eene heerlijk scheikundige hoedanigheid, welke het kwikzilver tegen onderscheidene dierlijke vergiften ten toon spreidt, bij voorbeeld, het venerieke vergift, -- de pok — woedesmet.

Er bestaat derhalve, benevens het spiesglas, geen algemeener middel tegen de klierziekte, hoewel men hetzelve geenszins als het uitroeijingsmiddel van den aanleg tot deze ziekte kan beschouwen. Daar ik hetzelve dikwerf gebezigd heb, en namelijk de nadere bepalingen eerst de wijze van hetzelve toe te dienen uitmaken, zal ik hier mededeelen wat de ondervinding mij daaromtrent geleerd heeft.

1. Men kan het kwikzilver in alle soorten van klierziekige toestanden met vrucht toedienen, doch inzonderheid bij huidsuitslagen, knobbels, *extravasaten* van *lympha*, *chronische* ontstekingen, voornamelijk van de oogen en klierziekige zenuwziekten.

2. Men dient echter voorzigtig te zijn bij eenen teringachtigen aanleg van het ligchaam, bij zwakke magen en spijsverterende krachten, bij eenen scheurbuikachtigen aanleg ligt bij zoodanigen, welken sterke bloedingen krijgen.

5. Men diene hetzelve toch nooit toe in het laatste tijdperk van de ziekte, waar dezelve aan verrotting en smeltingen nader komt, vooral wanneer er eene uitterende koorts voorhanden is.

4. Men houde wijders den regel in het oog, nooit eenen speekselvloed te doen ontstaan, integendeel door gepaste middelen (het beste is dikwijls verbetering van de verslapping, prikkelbaarheid en smelting) denzelven te keeren; want al wat eenigzins verzwakt is in deze ziekte hoogstnadeelig. Er bestaan echter gevallen, namelijk buitengewoon hardnekkige klierknobbels, en zeer diep ingewortelde zenuwziekten door den klierziekigen prikkel, waarin, volgens de ondervinding van de beste beoefenende geneesheeren, een kleine speekselvloed met voordeel kan in het werk gesteld worden, niet zoozeer als een ontlastend middel, maar slechts als een bewijs van eene genoegzame omwenteling in het watervatenstelsel, en eene genoegzaam met kwikzilver bezwangerde *lympha.* Ik zal nader een voorbeeld daarvan bijbrengen.

5. Een al te lang gebruik van kwikzilver kan trouwens verzwakking van den *tonus* en de levenskracht, en eene bijzondere scherpte van de vochten, voornamelijk eene verstoring van het strembare bindende gedeelte, veroorzaken. Men dient hetzelve derhalve in deze ziekte steeds met versterkende en *tonische* middelen te verbinden, met *china*, *sassafras*, *calamus aromaticus*, *cortic. salicis*, tevens ook eenen voedenden leefregel aan te bevelen. Ja, dikwerf ontwaren wij hier dezelfde verschijnselen als bij de venusziekte, namelijk, dat de ziekte onder deszelfs gebruik begint toe te nemen, en de genezing volstrekt niet vordert. Hier is de oorzaak vaak in gebrek aan kracht gelegen. Men late dan

het kwikzilver weg, diene versterkende middelen en krachtige, ligt te verteren, kost toe, en de ziektetoestand zal binnen korten tijd verdwijnen. Hierdoor verheft men eerst de uitwerking van hetzelve en geeft men aan den vezel dien graad van terugwerking, welke ter wering van de ziekte vereischt wordt.

6. Even zoo onmisbaar is vaak de vereeniging met narkotieke en prikkel verminderende middelen. Bij zeer gevoelige voorwerpen, of bij zeer pijnelijke plaatselijke ziekten van gevoelige deelen, is zulk eene verbinding hoogstnoodzakelijk, omdat anders de prikkel van het kwikzilver zelf te sterk is, en eene nieuwe oorzaak van ziekten kan opleveren. De beste *corrigentia* van het kwikzilver zijn hier: *opium*, *cicuta hyoscyamus*, *aqua laurocerasi*, *belladonna*, *asa foetida*, enz.

7. Het kwikzilver vermag ook dikwerf, zoo bij de klierziekte als bij de *venus*-ziekte, de verschijnselen te keeren, zonder de ziekte opgeruimd te hebben; en hieruit vloeit, even als in deze ziekte, deze regel voort, om uit het verdwijnen der verschijnselen toch nooit de genezing van de klierziekte te willen opmaken, maar nog steeds, door eenen gepasten leefregel en behoorlijke geneesmiddelen, inzonderheid van versterkende middelen, op de uitroeijing van dezelve te werken.

8. Het uitwendige gebruik van hetzelve heeft in deze ziekte zeer dikwerf eene betere uitwerking dan het inwendige, inzonderheid in die gevallen, waarin men de maag en het darmkanaal dient te sparen en

op den geheelen *habitus* te letten. Bij ingewortelde plaatselijke ziekten heeft hetzelve niet minder gunstige gevolgen.

9. Men verandere toch, bij langdurige en hardnekkige gevallen, van tijd tot tijd, de bereidingen en vormen van het kwikzilver, om steeds eene nieuw gewijzigde prikkeling te weeg te brengen. Immers, dikwerf wordt er eene bereiding eenen langen tijd, zonder vrucht, toegediend, terwijl bij de beziging van eene andere, de ziekte dadelijk eenen anderen vorm aanneemt.

10. Men dient derhalve bij deze ziekte onderscheidene bereidingen te bezigen en derzelver bijzonderheden te kennen. Dikwerf hangt de geheele genezing van deze gelukkige keuze af. Natuurlijk komt hier veel op de *individuele* gesteldheid van het voorwerp aan, en moet geheel aan den geoefenden blik van den arts overgelaten worden. Men veroorlove mij nogtans hieromtrent het volgende uit mijne ondervinding mede te deelen:

De *mercurius gummosus* heeft zekerlijk eene allergunstige uitwerking bij de klierziekte; voornamelijk echter is het deszelfs weinig prikkelende kracht, bij zeer gevoelige deelen, welke hier in aanmerking komt. VICAT verhaalt vier gevallen, waarin de hardnekkigste klierknobbels slechts door dit middel, dan eens met *opium*, dan weder met *china* verbonden, genezen werden, en welke ik niet minder, ten opzigte van deszelfs voordeel, hier zoude kunnen vermeerderen.

Geene buitengewoon gunstige uitwerking kan men echter van de verbinding met zwavel en spiesglas

in deze ziekte te gemoet zien. Beide schijnen den prikkel van het kwikzilver te wijzigen, deszelfs speekselvloedverwekkende kracht te verminderen, en hetzelve meer naar de huid te bepalen, hetwelk bij het gebruik, van het kwikzilver eene hoofdwerking dient te blijven. Hoe meer hetzelve in de huid werkt, en als het ware uitwasemende doordringt, des te minder zal hetzelve eenen speekselvloed voortbrengen, en in het algemeen het geheele gestel meer doordringen. Ik acht derhalve den *aethiops mineralis* zoowel als *antimonialis* zeer hoog, en het is wel zonderling, dat men bij vele schrijvers van deszelfs kracht, om spoedig eenen speekselvloed te verwekken, hoort gewagen. Ik kan verzekeren, dat ik hetzelve zeer dikwerf zelfs bij de teederste kinderen, en nog al aanhoudend, heb toegediend, zonder iets van deze werking waar te nemen. Het is bij mij derhalve, inzonderheid voor den kinderlijken ouderdom, een geliefkoosd middel geworden, en juist in de klierziekige toestanden, omdat hetzelve te gelijker tijd als een wormdrijvend middel kan aangezien worden. Gewoonlijk bezig ik bij een kind van 3—4 jaar, twee greinen, twee maal daags, met *cicuta*, *magnesia* en suiker; bij andere eenen halven *scrupel*. Eene niet minder goede verbinding is de *digitalis* (1), ook als een bijvoeg-

(1) Bijkans alle klierziekige kinderen in het *polijclinische* institut, alwaar wij jaarlijks honderden klierziekige kinderen behandelen, krijgen niets anders dan *aethiops miner.* met een weinig *magnesia* en rhabarber, en dit middel alleen, met baden verbonden, ruimt gewoonlijk in 2 en 3

sel bij wormpoeders. Dezelfde, echter eenigzins sterkere uitwerking, heeft het poeder van PLUMMER.

Ook is de zoogenaamde zoete kwik, *mercurius dulcis*, een zeer nuttig middel, het best in de door HOFFMANN aanbevolene pekpillen, waar dezelve op eene meer zachte wijze werkt.

In hardnekkige en diep ingewortelde gevallen heeft de *mercurius solubilis Hahnemanni* groote waardij, ter oplossing van de klieren en opruiming van de huiduitslagen.

Is de ziekte echter buitengewoon hardnekkig of de zitplaats van dezelve in al te verwijderde en buiten den omloop liggende deelen, dan zijn trouwens de *salinische* en scherpe kwikmiddelen aan te bevelen, omdat dezelve meer aantasten en indringen; inzonderheid is het de *sublimaat*, welke hier is aangewezen. Ik zal zulks door de ondervinding bevestigen.

Het zoude overbodig zijn, het reeds bekende voordeel van de kwikmiddelen door voorbeelden te bewijzen. — Ik zal derhalve slechts eenige uitstekende gevallen mededeelen.

Een meisje van 5 jaren leed aan volmaakte *atrophia*, gepaard met hevige oogontstekingen, door eene klierziekige oorzaak. Hetzelve kreeg elken avond 1 grein *calomel*, ½ scrupel zwavelbloemen en suiker, daarbij een *decoct. guajac. et rad. chinae*, en nu en dan een ontlastingwekkend middel; na ver-

weken, huidziekten, oogontstekingen, klierknobbels, harden onderbuik, op.

loop van 3 weken was hetzelve genezen, zoo dat er noch eenig spoor van de *atrophia* noch van de oogontsteking overig was.

Een zeker meisje van zeven jaren, bij hetwelk zich in de eerste jaren klierziekige verschijnselen geopenbaard hadden, kreeg eene koorts met hevige hoofdpijn en eene braking, welke twee dagen duurde, waarbij eindelijk 2 spoelwormen ontlast werden. Er kwamen vervolgens *epileptische* toevallen ten voorschijn, en eene sprakeloosheid, welke ook bijbleef. Na verloop van 8 dagen openbaarde zich eene ontsteking in den hals en aan de tong, welke na eenige dagen verdween, maar een kliergezwel onder de tong en eenen gestadigen speekselvloed terug liet.

De koorts verdween, de eetlust en slaap keerden terug, maar de *epileptische* toevallen bleven en kwamen van tijd tot tijd terug. Daar men de ziekte aanvankelijk voor wormtoevallen kon aanzien, werden de beste krampwerende wormmiddelen, als *santonicum*, *mercurius*, *flor. zinci*, *valeriana*, melkklijsteren enz. gebezigd, en in den hals en ruggraat een vlugtig *linimentum* met kamfer ingewreven. Er gingen ook eenige wormen weg, maar de toevallen verminderden, nadat deze middelen drie weken waren toegediend geworden, niet, de *epileptische* toevallen en de stomheid bleven. Nu ging men tot den kinabast met *valeriana* en *viscum quernum* over, liet laauwe baden gebruiken, dagelijks klijsteren met *fel tauri* geven en ook in den onderbuik eene zalf met ossengal inwrijven. Hierna namen de *epileptische* toevallen aan hevig-

heid iets af, ging er echter meer in die van eene *chorea S. viti* over, de stomheid bleef terug en de vingers begonnen te zwellen. Nu werden er bij het bovengenoemd *decoctum*, alle 3 uren, twee greinen *Extr. hyoscijami* voorgeschreven en de overige verder gebruikt. De geheele *habitus* verbeterde allengs, eetlust, geregelde, goed verteerde ontlasting en slaap begonnen ook terug te komen, maar de *chorea*, met eene zeer vast aanhoudende zinneloosheid, en de stomheid bleven voortduren. — Het werd nu intusschen steeds waarschijnlijker, dat eene klierziekige prikkel op de *origines nervorum*, of dat er zelfs een *lymphatiek extravasaat* in de holten van de hersenen, de oorzaak van deze, nu 8 weken geduurd hebbende, ziekte moest zijn. Men liet dus de sublimaatpillen van HOFFMANN (alle twee dagen versch bereid, om dezelve niet hard te doen worden) des morgens en des middags één en des avonds twee stuks, benevens twee greinen *Extr. hyoscyami* gebruiken; klijsteren en baden werden voortgezet. Nadat hetzelve deze middelen 14 dagen gebruikt had, ontstond er een niezen en eene sterke uitvloeijing uit de neus, gepaard met eenen grooten toevloed van speeksel. Het meisje voelde dikwerf met den vinger in den mond, als of hetzelve iets wilde daaruit halen. De stuiptrekkingen waren eenige dagen weggebleven, maar naderhand heviger terug-gekeerd. De stomheid bleef. — De *mercurius* werd 6 dagen ter zijde gelaten, en in plaats van dezelve, dagelijks zes greinen *moschus* voorgeschreven. De verschijnselen verergerden echter hierna minder of meer;

er ontstonden zeer hevige stuiptrekkingen, waardoor de lijderes op één been in eenen kring ronddraaide; de zinneloosheid en stomheid bleven voortduren. De lijderes kreeg nu wederom de sublimaatpillen, als ook klijsteren van melk, waarin telkens zes van deze pillen opgelost werden, daarbij den *moschus* als te voren, baden, wrijvingen van *kamferolie* met vlugtige zouten, en een *vesicatorium perpetuum* in den nek. — De gevolgen waren: dat, na 14 dagen, de stuiptrekkingen steeds minder werden, en er eene zeer sterke slijmvloeijing uit de neus, met veel niezen, en dagelijks meerdere, buitengewoon slijmige darmontlastingen plaats hadden, en de speekselvloed voortduurde. Het meisje zweette sterk, inzonderheid aan het hoofd, de tongklieren waren ook opgezet, de zinneloos- en stomheid bleven aanhouden. Alle middelen werden voortgezet als te voren; alleenlijk werd bij den *moschus*, *vinum antimonii Huxhami* gemengd, en bij de zalf *ol. anim. Dippelii.* De stuiptrekkingen werden steeds minder, en na 8 dagen openbaarden zich, voor de eerste maal, bewustzijn en verstand. Zes dagen daarna begon de lijderes te gaan, en de *convulsivische* aanval veranderde in een, alle avonden terugkeerend, *periodiek*, schreeuwen, gepaard met een gestadig angstig rondloopen, waarbij dezelve dikwerf met de hand in den mond voelde, en gewoonlijk daardoor de ontlasting van eene menigte slijm en speeksel uit den mond en de neus veroorzaakte. De stomheid bleef nog onveranderd. Er werd nu een *decoct. corticis peruv.* met *valeriana* en *vinum*

antimonii toegediend, om den en derden avond nog eene *dosis calomel* gegeven; uitwendige wrijvingen met den *balsamum vitae* HOFFMANNI, de *Tinctura cantharid.* in den hals en ruggegraat voorgeschreven. Na verloop van drie weken waren de spraak en de geheele gezondheid volkomen hersteld; en, wat merkwaardig is, en over de geaardheid van de ziekte veel licht verspreidde, na de volkomene herstelling kwamen roofachtige uitslagen rondom den mond, en sterke klieropzwellingen aan den hals ten voorschijn.

V. *Murias barytae.*

Een nieuw en onbetwistbaar hoogstkrachtig geneesmiddel in de klierziekte, waarover men vooral naauwkeurige bepalingen schijnt te gemoet te zien. Daar er echter in den tusschentijd eene volledige verhandeling over de krachten en het gebruik van dit middel, inzonderheid in de klierziekte, uitgekomen is (1), zal ik hier slechts, om alle herhalin-

(1) HUFELAND, *volständige Darstellung der Kräfte und Anwendung der saltzsauren Schwererde in krankheiten. Berlin* 1794.

Eene zeer schoone verhandeling over het gebruik en de bereiding van de *murias barytae* heeft ons onze geleerde landgenoot, onder den titel: VAN MONS *diss. de praeparatione atque usu chemica et med muriatis barytae. Gron.* 1797, geleverd. Dezelve is in het hoogduitsch vertaald in TROMMSDORF, *Journ. der Pharmacie* B. V. St. II. pag. 136.

THOMASSEN A THUESSINK heeft zijne waarnemingen medegedeeld in HUFELANDS *Journ.* B. VI p. 677.

VERT.

gen te vermijden, de hoofdresultaten van mijne proeven mededeelen.

1. Dit middel werkt met eenen bijzonderen en doordringenden prikkel op het stelsel van de spijsvertering, watervaten- en klierstelsel nevens de zenuwen van deze deelen. Hetzelve lost buitengewoon sterk de taaije *infarctus* en verslijmingen van het darmkanaal en darmscheil op, en maakt dezelve beweegelijk; opent het klierstelsel, bevordert de opslorping, ruimt, overeenkomstig met de spiesglasmiddelen, krampachtige bewegingen van de kleinste vaten en klieren op, en brengt veranderde en verbeterde afscheidingen voort, waardoor derhalve niet alleen de *lympha* gezuiverd wordt, maar ook zulke plaatselijke ziekten, welke in eene ziektekundig veranderde afscheiding hunnen grond hebben, als uitslagen, zweren, slepende ontstekingen, onmiddelijk verbeterd worden. Hetzelve bezit ook tevens de kracht om wormen te dooden en af te drijven.

2. Men kan hetzelve derhalve als een voornaam middel ter wering van de gewigtigste klierziekige toevallen, verstoppingen, klierknobbels, gezwellen, uitslagen, zweren, oogontstekingen, enz. beschouwen, tevens volkomen strookende met kwik- en spiesglasmiddelen. Intusschen houde men hetzelve geenszins voor zoodanig een middel, hetwelk den aanleg tot de klierziekte zoude kunnen uitroeijen, omdat hetzelve geene *tonische* krachten bezit. Men kan echter niet ontkennen, dat hetzelve, in zoo verre het minder verzwakt en de spijsvertering minder

aantast dan de kwik- en spiesglasmiddelen, langer dan deze gebruikt, en in verband met versterkende middelen, ter volkomene uitroeijing van deze kwaal, kan gebezigd worden.

3. Inzonderheid dan kan men zich van hetzelve eene gunstige uitwerking beloven, wanneer er nog een ontstekingachtige en hevig opgewekte toestand in het watervatenstelsel verbreid is, waar kina, kwikzilver, ijzer enz., de toevallen vermeerderen, of, wanneer de ziekte voornamelijk gevoelige deelen, bij voorbeeld: de oogen, longen enz., aantast. Bij de klierziekige en *floride* longtering houde ik de *murias barytae* voor een van onze voortreffelijkste, ja, daar in zulk eenen toestand zoo weinig verdragen wordt, en zelfs de zoete kwik zeer prikkelt, dikwerf voor het eenigste middel. Ik heb eene reeks van gevallen waargenomen, en van andere geneesheeren vernomen, waar de eerste graden van deze ziekte, door hetzelve bij aanhoudendheid te laten gebruiken, volkomen opgeruimd, of de lijders daardoor langeren tijd in het leven gehouden werden.

4. Met minder nut zal hetzelve bij scheurbuikachtige vermenging, bij klierziekige beenziekten, bij groote *laxiteit*, of in het tweede rotachtige tijdperk, gebezigd worden.

5. Ten opzigte van den vorm is de eenvoudigste steeds de beste, omdat het middel al te ligt ontbonden wordt. Eene oplossing van eene halve *drachma* in één once overgehaald water, alle 3 uren 10—30 droppels (naar gelang van den ouder-

dom) is de beste wijze om hetzelve toe te dienen. Men kan dezelve voor kinderen met sijroop verzoeten, of bij groote zwakke gevoeligheid van de maag, *aromatieke* en krampwerende of bittere en versterkende middelen daarbij voegen. Men versterkt hare werking op eene buitengewone wijze, inzonderheid bij klierziekige huidsuitslagen, wanneer men iedere once van de oplossing met drie *drachma's* braakwijn mengt, of te gelijker tijd *aethiops miner.*, *pulv. Plummeri*, *dulcamara* of *cicuta* laat gebruiken. Bij zeer verslapte, koude en ongevoelige voorwerpen is eene verbinding van dezelve met ijzer hoogst doelmatig. De heer raad SULZER maakt van de volgende menging gebruik: Er wordt zoutzuur met ijzer verzadigd, de gefiltereerde oplossing gekristalliseerd, en in den kelder gezet tot dat dezelve geheel gesmolten is; vervolgens op nieuw gefiltereerd, en als *liquor murias ferri* bewaard. Van dezen *liquor* worden 2 deelen op een deel *terra ponderosa salita* genomen (1).

(1) *Journ. der practisch. Arzneikunde und Wundarzneikunst Bd.* 1. *st.* 1. Het voordeel van deze verbinding bevestigt zich bij mij allengs meer en meer bij slappe en atonische klierziekige voorwerpen. Ik maak gewoonlijk van het volgend voorschrift gebruik:

Rp. *Terr. pond. mur.*
Mur. ferr. aa ℥ ß
Solve in
Aq. destill.
Syr. cortic. aur. aa ℥ I.

D. S. Alle 3 uren 20, 30, ook meer droppels te gebruiken.

Uitwendig is dezelfde oplossing met nut bij huid-uitslagen en vlekken van het hoornvlies gebezigd geworden.

VI. *Murias calcis.*

Een middel hetwelk op het vorige volgt, en bijkans dezelfde krachten schijnt te bezitten, met die uitzondering nogtans, dat hetzelve sterker prikkelt, zweet en *urine*drijvend werkt, en dus met meer voorzigtigheid moet gebezigd worden.

Fourcroy prijst hetzelve zeer; in Holland wordt hetzelve vaak met de beste uitwerking in de klierziekte gebezigd, en ik heb van hetzelve met nut in het volgende geval gebruik gemaakt.

Zeker kind van zes jaren leed gedurende geruimen tijd aan verharde klierziekige klieren aan den hals. Ik liet hetzelve eene oplossing van één *drachma murias calcis* in één once overgehaald water, alle 3 uren 30 droppels gebruiken. Het middel verwekte dagelijks eenige dunne ontlastingen, en werkte inzonderheid op de huid en de *urine* Na van hetzelve 14 dagen gebruik gemaakt te hebben, waren de knobbels kleiner en bewegelijker.

VII. *Kinabast en andere zamentrekkende roborantia.*

De kinabast behoort ontegenzeggelijk onder de eerste middelen tegen de klierziekte, en het zoude

overbodig zijn zulks door nieuwe bewijzen te willen staven, daar niemand meer daaraan twijfelt. Men veroorlove mij slechts deze weinige opmerkingen.

1. Daar de wezenlijke oorzaak van de klierziekte in *atonia* en vermeerderde prikkelbaarheid van de zwakte gelegen is, is er geen beter middel dan de kinabast, om den eigenlijken aanleg tot klierziekte uit te roeijen. Hij verbetert de zwakte, en de daardoor voortgebragte tegennatuurlijke prikkelbaarheid, en kan op die wijze de zieke terugwerking van het geheel watervatenstelsel regelen, en gezond doen worden.

Ik ben volkomen overtuigd, dat dit middel lang genoeg, in verband met eenen gepasten leefregel, gebezigd, onder de krachtdadigste middelen kan gerangschikt worden.

2. Maar ook als een *palliatief* middel werkt dezelve voortreffelijk, zoodra *atonia* met prikkelbaarheid de oorzaak van de verschijnselen is. Dezelve vermag knobbels en vrij groote gezwellen op te lossen, zoodra de oorzaak zwakte hetzij met prikkeloosheid of met *anomalische* prikkelbaarheid verbonden is. De verhardingen verdwijnen onder deszelfs gebruik zoo goed, als hadde men de krachtigste oplossende middelen toegediend. De kinabast herstelt den graad van de noodige of geregelde terugwerking in welker afwijking de oorzaak der stremming gelegen is; terwijl de zoogenaamde gewone oplossende middelen dezelve dikwerf verminderen, en aldus de stremming vermeerderen.

Dezelve heeft ook bij klierziekige ontstekingen eene heerlijke uitwerking; nogtans vereischt deze toediening eene naauwkeurige bepaling, of, namelijk, ware zwakte als oorzaak kan aangezien worden, en de vermeerderde prikkelbaarheid, waardoor hier ontsteking ontstaat, een gevolg van de zwakte is. Het is derhalve in die ontstekingstoestanden, welke men *passive* noemt, en waar het zij eene vermeerderde prikkelbaarheid van zwakte, of eene stremming van zwakte voorkomt, waarin wij ons van denzelven de beste gevolgen kunnen beloven.

In al deze soorten is dezelve een groot ontstekingwerend middel; en daar zulks meestal bij de klierziekte plaats heeft, past dezelve ook bij de meeste klierziekige ontstekingen. Er bestaan nogtans gevallen, waarin dezelve, zoo als de ondervinding leert, niet kan gebezigd worden, en dezelve of de toevallen van de ontstekingen en den overgang van dezelve in verettering bevordert. Zulks vindt plaats, wanneer zich eene *active* ontsteking in den klierziekigen toestand ten toon spreidt. Er heeft hier of eene ongelijk verdeelde prikkelbaarheid van het vatenstelsel plaats, of er heeft zich hier, door eene toevallige omstandigheid, een *actif* ontstekingachtige toestand gevormd, of het watervatenstelsel heeft niet dien graad van *laxiteit* of zwakte, welke de kinabast vereischt, of hetzelve bevindt zich in zulk eenen toestand; maar de spiervezel en het slagaderlijke stelsel bezit nog eene met genoegzamen *tonus* verbondene prikkelbaarheid; deze kunnen dus ligtelijk in eenen *activen*- ontstekingachtigen toestand

gebragt worden. — Somwijlen ligt echter de oorzaak van deze werking in eene al te groote gevoeligheid van de zenuwen, zoodat de kinabast, gelijk alle *roborantia*, terstond als een prikkel werkt, en kramp veroorzaakt.

In sommige gevallen kunnen hier reeds de uitwendige *habitus*, de gespanne en vastere vezel, de *plethorische* en tot verhitting overhellende toestand, ons tot eene waarschuwing dienen; dikwerf echter moet men hier tot eene proef overgaan, en, zoodra men bespeurt dat de verschijnselen van de ontsteking toenemen, het gebruik van den kinabast staken

4. Hierin is het juist gelegen, dat de verbinding van den kinabast met krampwerende, *narcotieke* en ontstekingwerende middelen, in vele gevallen, zulke heerlijke gevolgen oplevert. Zij beneemt den kinabast de prikkelvermeerderende kracht en doet denzelven slechts als versterkend middel werken, zoo als de verbinding met *opium*, *hyoscyamus*, *cicuta*, enz. bewijzen.

5 Om die reden is het zoo gepast den *kinabast*, in eenen klierziekigen toestand, met de eigenlijke oplossende middelen te verbinden, of door denzelven het oplossings*proces* te voleindigen. Zeer dikwijls toch heeft men de krachtdadigste middelen van dien aard gebezigd, de taaije stof bewegelijk gemaakt, of den zamentrekkenden kramp opgeruimd, en met dat al wijkt de stremming of verharding niet. De oorzaak ligt slechts daarin: men heeft wel de oorzaak van deze stremming verwijderd, maar het ontbreekt de vaten aan kracht, om zich behoorlijk zamen te trek-

ken, op de *contenta* met kracht terug te werken, en op die wijze de ophooping of den kranken toestand volkomen op te lossen. De ziekte blijft derhalve uit *atonia* voortduren. — In dit geval zal men de oplossende middelen te vergeefs bezigen. Dezelfde middelen, welke in den aanvang de voortreffelijkste diensten deden, zullen nu door dezelfde krachten de ziekten onderhouden, of wat meer is, verergeren. In zulk een geval diene men den kinabast, of een ander versterkend middel van dien aard, toe, en men zal met verwondering de spoedige werking, in de opruiming van deze verstoppingen, aanschouwen. Hier is dezelve dus het eenige middel, om zelfs het *proces* der opslorping te volmaken.

Hetzelfde geval heeft plaats, wanneer er dadelijk een hooge graad van verslapping of zwakte aanwezig is. In dit geval zal eene verbinding van den kinabast met oplossende middelen eene heerlijke uitwerking hebben, en inzonderheid, wanneer de ziekte bij overerving, het zij door zwakke ouders, door zeer verwijfde opvoeding, of eene vochtige lucht ontstaan is.

6. Bij het gebruik van den kinabast lette men echter vooral op de eerste wegen. Dezelve verijdelt alle hoop, wanneer eene *materiele* stof dezelve bezwaart; en dit is zekerlijk zeer vaak de oorzaak van hare ongunstige uitwerking geweest. Men bezige derhalve eerst de noodige ontlastende middelen; en zelfs in den loop van de kuur late men, bijaldien zulk eene omstandigheid voorhanden is, den kinabast ter zijde, en diene, bij tusschenpo-

gingen, ontlastingwekkende middelen toe. In zulke twijfelachtige gevallen verdient eene verbinding van den kinabast met rhabarber, *tart. tartarisat.*, *terr. pond. muriat.*, *terr. foliat. tartari* alle aanbeveling.

7. De vermenging en het tijdperk van de klierziekte zal nog eerder den kinabast vereischen; bij voorbeeld: wanneer dezelve met scheurbuik verbonden is, of wanneer dezelve in het tijdperk van verrotting overgaat, of wanneer aanmerkelijke veretteringen, zoowel van de vleeschachtige als beenachtige deelen, de krachten uitputten.

Ten opzigte van den vorm der bezigING, verdient de toediening in zelfstandigheid, buiten kijf, de voorkeur, maar het dient de beste, geheel versch, en goed gepoederd te zijn. De verbinding van denzelven met *aethiops mineralis* en een weinig kaneel heeft meestal de beste uitwerking.

Kan de maag deze middelen niet verdragen, dan diene men dezelve in eenen vloeibaren vorm toe. Hier treffen wij echter deze omstandigheid, dat, dient men dezelve in den vorm van *decoctum* of *extractum* toe, de fijnste en vlugtigste deelen, welke de kinabast bezit, geheel verloren gaan; en geeft men dezelve als *infusum frigidum*, dan blijven deze, wel is waar, terug, maar er gaat alsdan te weinig van de vast zamentrekkende beginselen over. In dit opzigt houde ik de navolgende menging voor diegene, welke den kinabast, in eenen vloeibaren vorm, het best daarstelt. Men late een halve once kina met 8 oncen koud water eenige uren

lang *infunderen* en omschudden, vervolgens *filteren*, en nu een *decoctum* van een once kina, met 12 oncen water, tot op zes oncen verkoken, en na dat het *gecoleerd* is, beide vermengen en van deze menging alle 2 uren een paar lepels gebruiken.

Men kan de menging van zulke kinadranken door bijvoegsels van *antiscrofuleuse* middelen, als *cicuta*, spiesglasmiddelen, *baryta*, zeer versterken. Bij deze metaalzouten, inzonderheid die welke uit spiesglas bestaan, dienen wij in het oog te houden, dat zij daardoor hunne brakingverwekkende en darmprikkelende kracht verliezen, maar met niet te minder kracht op de afscheidingen en vochten werken; weshalve ik dezelve vaak liever in deze verbinding bij de klierziekte gebezigd heb.

Niet minder is het bijvoegsel van *magnesia*, als ook van vast en vlugtig *alcali*, *tinctura guajac. volat.* en *aromatieke* dingen hier zeer werkzaam. De vlugtige en opwekkende bijvoegselen zijn van groot nut, vooral bij eenen toestand van *torpor*, (wezenlijk gebrek aan gevoeligheid), alwaar het *fixe* versterkende middel slechts daarom niet werkt, omdat er te weinig gevoeligheid aanwezig is, en men eerst door zulke bijvoegselen de gevoeligheid moet opwekken, om het *fixe* versterkende middel eenen weg te banen. Men moet hetzelve als het ware daardoor vlugtig doen worden (*volatiliseren*).

Uitwendig is hetzelfde middel hoogst nuttig, om hetzelve in eene grootere menigte in het ligchaam te brengen (waartoe inzonderheid de kinabaden dienen); deels als een plaatselijk middel, bij zweren,

slepende oogontstekingen enz., waar stovingen met een *decoctum chinae* met *cicuta*, dikwerf herhaald, eene buitengewoon goede uitwerking heeft.

Al wat van den kinabast gezegd geworden is, is ook, doch slechts in eenen minderen graad, toepasselijk op deszelfs *surrogaten*, den *cortic. salicis* en *hippocastan.*

Slechts eenige voorbeelden tot bewijs:

Een kind van twee jaren kreeg alle bewijzen van de engelsche ziekte, met klierknobbels en eenen sterk opgezetten buik; het wilde niet gaan, en deszelfs geheele *habitus* was slap. Het kreeg eene menging van *carbon. potass.* eene *drachma*, met eene once wijnazijn gesatureerd; eene halve once *tinctura rhei* en even zoo veel sijroop, om dagelijks eenige malen twee theelepeltjes te gebruiken, en daarbij wrijvingen met berookte flanel. Daar de toestand niet verbeterde, werd er een *decoct. rad. rub. tinct.* en *sal tart.* voorgeschreven. Er ontstond echter een verzwakkende buikloop, en in plaats van beter te worden, werd alles erger. De beenderen werden plotselings dikker, de buik opgezetter en de klierziekige klieren namen toe. Er werd nu een *infusum* van een once kinabast, twee *drachma's cortic. aurant.* en 1 *drachma foelie* (1) met een pond zoeten wijn bereid, drie halve lepels dagelijks, en wasschingen met koud water aanbevolen.

Dit had eene spoedige beterschap ten gevolge. Na

(1) De *foelie* is een heerlijk middel bij *rachitis* en klierziekige *atrophia*, inzonderheid als een bijvoegsel bij openende middelen.

verloop van eenige weken, was hetzelve wel en kon goed loopen, ook was de opzetting van den buik en de beenderen verdwenen. Het gebruik van den kinabast met *cicuta* ruimde naderhand de overblijfselen van de klierziekte op.

Zeker meisje van 15 jaren, hetwelk in de kindscheid klierziekig geweest was, en dikwerf aan uitvloeijing uit de ooren en doofheid geleden had, kreeg een jaar geleden de scharlakenkoorts, welke wederom stofverplaatsingen op de ooren voortbragt, en eenigen tijd uitvloeijing veroorzaakte. Deze verdwenen, doch de doofheid bleef terug. Men hoopte intusschen, dat de komst van de maandelijksche zuivering deze ziekte zou opruimen; dezelve verscheen, maar beantwoordde niet aan de verwachting; integendeel, de ziekte werd telkens, wanneer dezelve sterk vloeiden, erger. Er waren ook nog steeds onmiskenbare teekenen van klierziekte en van eene verslapping in het geheel voorhanden. Ik schreef derhalve alle morgen een glas *Seydschützer* bitter water voor, liet alle 4 weken kopglazen in den nek zetten, wrijvingen van kwikzalf achter de ooren bewerkstelligen en daarbij dagelijks eenige malen van een *decoct. cortic. peruv.* gebruik maken. Op beide armen werd *cortex mezeraei* gelegd en het gehoor werd beter na verloop van 8 dagen. De lijderes bleef met die middelen voortgaan, ik versterkte het gebruik van den kinabast, en na 3 weken was het gehoor volkomen hersteld.

Een jong mensch van 18 jaren, welke van zijne jeugd af aan de klier- en engelsche ziekte onderhe-

vig geweest was, leed aan groote beengezwellen van de voeten, klierziekige zweren, klierknobbels, en aan algemeene klierziekige kwaadsappigheid. Hij was daarenboven zeer verslapt, prikkelloos en stomp. Ik schreef hem de van PIDERIT aanbevolene, zeer werkzame balsamieke *essent. sublimat* (1) benevens een afkooksel van *lign. guajac*, *stipit dulcam.*, *turiones pini*, voor. Nadat hij dit gedurende eenige weken, met bij tusschenpozingen toegediende laxeermiddelen, gebruikt had, liet ik met dezelfde middelen voortgaan; maar tevens een sterk afkooksel van den kinabast nemen, en daarbij dagelijks twee keeren de voeten in een laauw, geconcentreerd afkooksel van *cortic. salicis* baden, en steeds omslagen daarvan op de zweren leggen. — Deze middelen werden, na verloop van eenige maanden, met de meeste vrucht gebezigd. De zweren genazen, de been- en kliergezwellen verminderden, en hij was in zoo verre hersteld, als zulk eenen vergevorderden ziekte toestand slechts toeliet.

VIII. *Eikelkoffij.*

Op dit middel is schier hetzelfde toepasselijk, wat

(1) Zij bestaat uit het volgende: eene oplossing van 1 scrupel *sublimaat* in vier oncen *spirit. vin. rectific.* vermengd met eene tinctuur, welke uit een once *balsam. canadens.* en even zoo veel *gummi guajac.* met vier oncen *spirit. vin. rectificat.* bereid is, en nog met twee drachma's *oleum sassafras.* De *dosis* is 10—20 droppels in eene lok wijn of water. Zie PIDERIT, *pharmacia rationalis.*

ik hierboven reeds van den kinabast en dergelijke middelen gezegd heb, met dit onderscheid nogtans, dat hier de zamentrekkende kracht nog door het olieachtige gewijzigd en getemperd is. Hieruit vloeit voort, dat dit middel minder hevige zamentrekkingen verwekt, slijm en andere stoffen minder verdikt en bepaalt, de afscheidingen minder belemmert, en minder prikkelend werkt. — Men heeft daarbij nog het voordeel en geenszins die nadeelen van zamentrekkende middelen te wachten, het wordt veel algemeener verdragen, en is niet alleen een voortreffelijk versterkend middel voor de spijsverterende kracht en den *tonus* van het geheel, maar ook een hoogstkrachtig openend en oplossend middel bij alle verstoppingen van het darmscheil en de klieren, welker oorzaak in zwakte gelegen is. Daarenboven vereenigt hetzelve daarmede zelfs eene voedende en herstellende kracht, gelijk als de mestende werking in de huishoudkunde bewijst. Marx verdient derhalve onzen grootsten dank, hetzelve door zijn geschrift meer in gebruik gebragt te hebben; en zekerlijk vele duizenden van *atrophische* kinderen zijn aan hetzelve hunne herstelling verschuldigd.

Het is om die reden een van mijne geliefkoosde middelen bij alle klierziekige gevallen, bij *atrophia*, aanleg tot engelsche ziekte of wezenlijk reeds aanwezige klierknobbels, *asthma* en hoest; en, wordt hetzelve lang gebruikt, dan is het zekerlijk een van de krachtigste middelen ter uitroeijing van den klierziekigen aanleg in het geheel.

Ik heb onderscheidene keeren, door dit, halve jaren

lang gebezigde, middel, geheel alleen den opgezetten harden buik zien afnemen, en de ergste klierziekige *atrophien* zien verdwijnen.

Ook het poeder van de gerooste eikels, met poeder van *cicuta* verbonden, heeft mij eenige keeren de beste diensten gedaan.

IX. *IJzer en ijzermiddelen.*

Deze middelen behooren met den *kinabast* in eene klasse, kenmerken zich echter daardoor: *vooreerst*, dat dezelve eene veel sterkere zamentrekkende kracht bezitten, bij gevolg den *tonus* van de vezelen veel sterker vermeerderen; *ten tweeden*, dat dezelve veel meer prikkelen en opwekken, eene veel sterkere terugwerking van het slagaderlijke stelsel voortbrengen en verhitten, en *ten derden*, dat zij wezenlijk in de zelfstandigheid van onze vloeibare en vaste deelen overgaan — welke, zoo als wij weten, steeds een groot aandeel ijzer bevatten — en de warmte, levenskracht, bindingskracht en vormkracht in dezelve stellig vermeerderen. Het ijzer is derhalve een gewigtig middel tegen den grondslag van de klierziekte, *atonia*, zwakte en daaruit ontstane prikkelbaarheid. Maar derzelver gebruik vereischt ook dubbele voorzigtigheid en eene naauwkeurige bepaling bij de beziging van dezelve, om dezelve geene nadeelige uitwerking te doen hebben.

Ik stel derhalve de volgende regelen op:

1. Daar het ijzer veel zamentrekkender en meer *styptisch* werkt dan de kinabast, kan hetzelve vol-

strekt niet gebezigd worden, waar nog veel taaije verslijming en vaste onbewegelijke verstoppingen voorhanden zijn.

2. Bij zeer groote prikkelbaarheid van het klierstelsel en geneigdheid tot *active* ontstekingen, of wezenlijke aanwezigheid van dezelve, bekomt het nooit, en verergert het de toevallen. — Alvorens men derhalve tot het gebruik van het ijzer overgaat, moet men de verhoogde prikkelbaarheid en den *activen* toestand eerst door de prikkelwerende, verslappende, zelfs verzwakkende middelen, (bij voorbeeld: laauwe baden, middenzouten, plantenkort, *narcotica*) zoo ver trachten te verminderen, dat het ijzer geene zoo sterke prikkeling en terugwerking meer kan veroorzaken. Ik beschouw deze handelwijze als eene voorname kunstgreep bij de beziging van dit gewigtige middel.

3. Dezelfde maatregelen kunnen wij toepassen bij de prikkelbaarheid van de longen, eenen droogen hoest, vliegende steken, of kleine knobbels in dezelve. Hier kan hetzelve den overgang in de klierziekige longtering bevorderen.

4. Ook past hetzelve geenszins bij inwendige veretteringen.

5. Eene des te betere uitwerking kan men zich echter daarvan beloven, bij eenen buitengewoon slappen, witten en blonden *habitus* van het ligchaam, bij gebrek aan *cruor*, warmte en levenskracht, wanneer er zich vooral eene *sereuse* ophooping openbaart, en er inzonderheid eene gestadige geneigdheid tot *sereuse* en slijmachtige uitvloeijingen en zuur

aanwezig is. In zulke gevallen kunnen ijzermiddelen de heerlijkste diensten doen.

6. Wanneer men langen tijd reeds oplossende middelen, voornamelijk uit de klasse van de ontstekingwerende en *narkoticke*, toegediend heeft, dan is het gebruik van ijzermiddelen, of terstond of naderhand, heilzaam. Men kan, wat meer is, als eene grondstelling aannemen: hoe meer men aanvankelijk verslapt heeft, des te heerlijkere uitwerking zal het ijzer hebben. Een zekere graad van *atonia* en prikkelloosheid is juist die toestand, waarin het ijzer het zekerst en krachtigst werkt.

7. De beste verwachting kunnen wij van hetzelve voeden bij de engelsche ziekte, waarin het vaak van het begin aan voortreffelijk verdragen wordt, dikwerf wonderen doet, en zelfs in zelfstandigheid, ja, het best in dezen vorm, de zwakste kinderen goed bekomt. Ik bedien mij alsdan van het volgende voorschrift:

Rp. *Mart recent. et subtilissim. alcoholis.*
Rad. rhei elect. aa gr. I.
Carbon. magnes. gr. I.
Sacch. alb. ℈ I.
M. F. pulv. S.
2 poeders daags.

8. Ten opzigte van den vorm houde ik, volgens mijne ondervinding, de zelfstandigheid, de fijnste *alcohol*, van het versche vijlsel, voor de beste bereiding. Hetzelfde gevoelen koester ik

van den *aethiops martialis* in dit opzigt. Wil men echter meer oplossend te werk gaan, en is men niet genoeg voor eene materiele stof beveiligd, dan zijn de *flor. salis ammoniac. martial.* of *mars solubilis* of *muriat ferri* of *Aeth. sulphur. mart.*, ook wel kleine giften van ijzer bevattende minerale wateren, de meest gepaste middelen. Ik heb ook eenige keeren de verbinding, welke ik in het algemeen bij alle ziekten van zwakte met *lymphaticke* scherpte en *cachexie* kan aanbevelen, bij de klierziekte met de beste uitwerking toegediend.

Met nog meer nut dan het inwendige gebruik van ijzer is dikwerf het uitwendige gebruik van hetzelve in baden gebezigd geworden. Ik zal nog nader daarover uitweiden.

Zie daar eenige voorbeelden van de uitwerking van het ijzer:

Zeker meisje van 15 jaren, van eene klierziekige ligchaamsgesteldheid, kreeg *molimina menstrua*, maar in plaats van deze, openbaarde zich een witte vloed, welke zeer scherp werd, den omtrek van de teeldeelen openbeet en zwelling van dezelve veroorzaakte. Te gelijker tijd zwollen de halsklieren en de bovenlip op, en hetzelve kreeg zuchtige beenen. Men liet hetzelve drie malen daags een scrupel poeder van *cicuta* met een thee van *lign. sasfafr.*, *rad. rub. tinct* en *liquirit* gebruiken, daarenboven alle avonden pillen van *guajac.*, zeep, *calomel* en *sulph. aurat. antim.*, toedienen, en uitwendig met kalkwater wasschen. Na verloop van veertien dagen was het *oedema* verdwenen, maar de witte vloed

en de zwelling der teeldeelen bleven terug. Het ging met dezelfde middelen voort, en nam nu en dan de balsamieke pillen van HOFFMAN. Er volgde eenige beterschap, ook openbaarden zich de *menstrua*, maar nu kwamen er op nieuw kliergezwellen, de neus zwol op, werd verstopt en rood, de witte vloed verergerde, en het *oedema pedum* vermeerderde. Het meisje kreeg nu oplossingen van bittere extracten, *tart. emetic.* en pillen van *gummi galbanum*, *ammoniac. rheum* en *squilla*; en daar de toestand, na verloop van eenige weken, niet beter werd, maar integendeel een steeds meer *chlortische* toestand zich openbaarde, (natuurlijk niet uit deze klierziekige oorzaak) liet men hetzelve nu eenen ijzerwijn van een once *limatura mart.*, *rad. zedoariae. helleb. nig.*, *cortic. aurant.*, van ieder twee *drachma's*, *myrrh.* een *drachma* met 2 ponden wijn getrokken, dagelijks 2 maal drie oncen gebruiken. Hierna verbeterde de toestand aanmerkelijk, de *menstrua* werden geregeld, de slijmvloeijing en klierziekte verminderden en het meisje werd volkomen hersteld.

Een jongen van derdehalf jaren leed aan alle verschijnselen van klier- en engelsche ziekte, had vrij groote klierknobbels, opgezwollene beeneinden, wilde niet loopen, en was in het algemeen zeer slap en traag. Ik schreef hem eerst *magnesia*, *tart. tartaris.*, *rheum*, en *semen foeniculi* voor, en toen hij hiermede niet vooruitging, liet ik hem van ieder twee *drachma's*, *rad. rhei. drachm. un*; *alcohol. limat. mart.* ½ *drachm.*, *cortic. cinamom* 1 scrupel, *sacch. alb. drach. un.* 4 keeren daags

zoo veel als op een punt van een mes gaat, met water, gebruiken. Deze middelen hadden eene allergunstigste uitwerking, en ruimden in eenen korten tijd de toevallen van de klier- en engelsche ziekte op.

X. *Aromatieke en opwekkend versterkende middelen*, lign. sassafras, rad. calam. aromaticus, rad. helen. *enz.*

Deze middelen verdienen, volgens mijne ondervinding, alle aanbeveling in de klierziekte, en worden, zoo als het mij toeschijnt, wel te weinig gebezigd.

Inzonderheid is het het *lignum sassafras*, hetwelk boven alle de voorkeur verdient. Het bezit de volgende hoedanigheden:

1. Het is een buitengewoon balsamiek versterkend middel, in hetwelk een fijn zamentrekkend beginsel met eene zeer doordringende *aetherische* olie (derhalve op eene *fixe* en opwekkende wijze versterkende) vereenigd is. Het versterkt de spijsverterende kracht, geeft de vezel in het geheel meer *tonus* en terugwerking, en verbetert en versterkt vooral de afscheidingen door de huid en de nieren.

2. Men zal hetzelve derhalve in al die gevallen van klierziekte, waarin een buitengewoon zwak spijsverterendstelsel *predomineert*, en vele middelen, om die reden, niet gebezigd kunnen worden, met de meeste vrucht kunnen toedienen. Het verbetert hier de hoofdbronnen van de ziekte, de slechte *lympha*, van de zwakke spijsvertering en verwekt eetlust.

3. Het verbetert de *laxiteit*, eene hoofdoorzaak van den aanleg tot klierziekte, als ook den *torpor* van de vezel, en het gebrek aan krachtige terugwerking, door de levensgeesten op te wekken. Het vermeerdert echter nog den bloedsomloop en de dierlijke warmte, verlevendigt alle verrigtingen, en inzonderheid die van het watervaten- en klierstelsel. In deze opzigten dien ik hetzelve als een van de gewigtigste middelen ter wering van den aanleg tot klierziekte toe, bijaldien hetzelve zonder tusschenpozing gebruikt wordt; en ik kan verzekeren, dat ik in een tijdbestek van 12 jaren, waarin ik van hetzelve veel gebruik maakte, eene menigte voortreffelijke bewijzen van zijne gunstige uitwerking heb waargenomen. Ik heb hetzelve dikwerf jaren lang als *infusum*, in verband met eenen gepasten leefregel, laten gebruiken, en ben daardoor in staat geweest, den aanleg tot klierziekte uit te roeijen.

4. Hetzelve wordt echter niet alleen tegen den aanleg, maar ook tegen vele hardnekkige verschijnselen van de klierziekte met de meeste vrucht toegediend. Er bestaan gevallen, waarin eene soort van koortsprikkel het geschiktste middel wordt om den *torpor* van de *organen* op te ruimen, den *lentor* van de sappen te beteugelen, en *kritische* bewegingen voort te brengen. Zulks ontstaat dikwerf door eene toevallige koorts, waarna alles eenen beteren keer neemt. Dezelfde graad van prikkeling kan nu dit middel voortbrengen, en daardoor de kracht van de natuur ter bestrijding van de ziekte opwekken. Inzonderheid bestaat zijne kracht in de

vermeerdering en verbetering van de *sereuse* afscheidingen, de opruiming van klierziekige uitslagen (1), de vernietiging van de klierziekige scherpte, (door eene verbeterde afscheiding en uitwasseming) en de opruiming van de klierknobbels. Roofachtige uitslagen op het hoofd heb ik dikwerf met niets anders, dan met een thee van *sassafras*, en nu en dan gegevene laxeermiddelen, genezen. Gewone klierknobbels verdwijnen daarmede en de klierziekige *cachexia* verdwijnt.

5. Eene van deszelfs voornaamste werkingen bestaat ook daarin, dat hetzelve de inwendige klierziekte in eene uitwendige kan veranderen, dat is: door de kracht, welke hetzelve aan de vaten verleent, door de vermeerderde trilling in den bloedsomloop; en door eene soort van kunstmatige koorts vermag hetzelve de in de inwendige deelen opgestopte klierscherpten beweegelijk te maken, en naar uitwendige deelen te drijven. Zij worden alsdan *kritisch* door de huid afgescheiden, of veroorzaken stofverplaatsingen, bij voorbeeld: huidsuitslagen, ettergezwellen, knobbels, enz. welke immers veel ligter kunnen opgeruimd worden dan ophoopingen in het inwendige. — Men kan, als het ware, eenen *metaschematismus* daardoor voortbrengen.

6. Zoo kan men hetzelve als een voortreffelijk *corrigens* bij het gebruik van verslappende, *salinische*, maagverzwakkende middelen, bij voorbeeld:

(1) *Journ. der pract. Arzneikunde und Wundarzneikunst.* II B. 2. 18

van kwik- en spiesglasmiddelen, der *narkotiede* zelfstandigheden, de *baryta*, enz. toedienen, waarbij ik gewoonlijk zulk eene versterkende thee van *sassafras* met de beste gevolgen heb laten gebruiken.

7. Nadeelige gevolgen zal het echter hebben in die gevallen, waarin zeer gespannen vezelen of een al te prikkelbaar bloedstelsel, geneigdheid tot bloeds-ophoopingen en ontstekingen, of wel eene sluipende koorts en een toestand van versmelting aanwezig zijn. Inzonderheid zijn het smeltende zweetingen, welke hetzelve veroorzaakt.

Volgens mijne waarneming is de beste vorm een *infusum calidum*, eene thee of koud gedronken; door het koken vervliegt het *aetherische* al te zeer. Gewoonlijk maak ik van het volgende voorschrift gebruik.

Rp. *Lign. sassafr. Unc.* IV.
Rad. liquirit.
Rub. tinctor. aa Unc. ß
C. C. M. D.

2 Spijslepels met 1 pond kokend water te begieten en 's morgens en 's avonds de helft te gebruiken.

Het is eene zeer aangenaame thee, welke de kinderen met melk en suiker zeer gaarne drinken.

Bij hardnekkige gevallen heb ik met deze menging 2—3 *drachma's herb. cicutae* verbonden, omdat dit bijvoegsel de werking zeer verhoogt en tevens de nadeelige werkingen van de *cicuta* verbetert.

Ook het *oleum sassafr. essent*, hetwelk de heer

THILENIUS aanbeveelt, heb ik onderscheidene keeren met vrucht, als bijvoegsel tot andere *antiscrophuleuse* poeders, inzonderheid, *spongia ust.* en *cicuta* gebruikt; maar het is buitengewoon heet en kinderen moesten niet meer dan een droppel daags gebruiken.

XI. *Narkotieke middelen*, opium, hyoscyamus, cicuta, belladonna, dulcamara.

Deze groote middelen, welke men onder de klasse van de *narkotieke* middelen bevat, en welke als een groot voorregt van de nieuwere geneeskunde kunnen beschouwd worden, hebben door hunne geheel bijzondere kracht, om op het gevoelende en terugwerkende in ons invloed uit te oefenen, en daardoor de grondoorzaak van alle *reactio morbosa* en *medicatrix* te leiden en te wijzigen, in den lateren tijd, waarin men dezelve eerst uit het regte oogpunt beschouwt, zulke buitengewone uitwerkingen ten gevolge gehad, dat men dezelver gebruik steeds verder uitzet, en ook, met de beste gevolgen, op de klierziekte toegepast heeft. Het schijnt mij echter toe, dat men tegenwoordig met derzelver gebruik niet binnen de afgebakende grenzen gebleven is, en deels door de grootere behoefte van den, in onzen tijd zoo vaak voorkomenden, kramp, deels door het stelsel, hetwelk alle ziektekundige verschijnselen in zenuwziekten verandert, zich laat verleiden, derzelver gebruik al te ver uit te zetten, en te vergeten, dat dezelve menige en groote nadeelen na zich slepen.

Het is waar, er wordt hiervan, en inzonderheid van het *opium*, hier en daar misbruik gemaakt. Men veroorlove mij derhalve, om hier, slechts ten opzigte van de klierziekte, de werking van deze middelen, en derzelver gunstige en ongunstige uitwerkingen, zoo als zij uit de geaardheid van deze middelen en de ziekte voortvloeijen, eenigzins naauwkeuriger te onderzoeken en te bepalen.

1. Hunne naaste en wezenlijke werking bestaat in verzwakking en vermindering van de gevoeligheid, en ook gedeeltelijk van de prikkelbaarheid. Nu ligt echter de geaardheid van de ware klierziekte niet alleen in eene ziekelijke prikkelbaarheid, maar ook in eene *atonia* en zwakte van het watervatenstelsel. Zij kunnen derhalve, wel is waar, het eerste gebrek opruimen, maar onmogelijk het laatste, en daar buitendien deze ziekelijke prikkelbaarheid eerst een gevolg van zwakte is, en wezenlijk hare oorzaak daarin gelegen is, zullen zij dezelve wel voor eenen zeketijd bedaren, maar geenszins geheel en al kunnen opruimen, omdat deze soort van *erethismus* slechts door versterkende middelen, welke de oorzaak van denzelven, de zwakte namelijk verminderen, in den grond kan genezen worden. Men kan dezelve derhalve nooit als *radicale* middelen beschouwen, om datgene, hetwelk ik hierboven eenen aanleg tot klierziekte genoemd heb, uit te roeijen.

Een geheel ander geval nogtans is het, wanneer zulk een toestand van *erethismus* geen gevolg van zwakte, maar van eene vreemde prikkeling of daardoor vermeerderde prikkelbaarheid is. In zulk een

geval kan alles nut brengen, wat slechts de *perceptibiliteit* van den prikkel vermindert, en daar kunnen deze middelen in den grond genezen. Zij voegen derhalve best bij *accidentele* of valsche klierziekte, bij voorbeeld van stofverplaatsingen door venusziekte of mazelen ontstaan, zonder *primitive* zwakte; het komt mij intusschen voor, dat men op dit onderscheid niet naauwkeurig gelet heeft, wanneer men de gunstige uitwerking van *opium* en dergelijke middelen als algemeen opgeeft.

2. Wanneer dezelve zeer lang en in sterke giften gebruikt of zonder bijvoegsel van versterkende middelen gebezigd worden, kunnen zij den *tonus* van de vezelen wezenlijk verzwakken en dus den aanleg tot de ziekte vermeerderen (1).

3. De meeste, en het *opium* vooral, verzwakken de spijsverterende kracht, waarvan bij de genezing van de klierziekte toch zoo veel afhangt, en op welker instandhouding men wel degelijk dient te letten.

Hoewel nu echter daaruit voortvloeit, dat dezelve den aanleg tot de klierziekte in den grond niet kunnen genezen, is het trouwens niet te ontkennen, dat zij als de voortreffelijkste hulpmiddelen tegen de eens bestaande klierziekte zelve, dat is: ter opheffing van de voornaamste toevallen kunnen beschouwd

(1) LEAKE is ook van gevoelen, dat het misbruik van *narkotieke* middelen klierziekte en *rachitis* verbreiden kan. Zie LEAKE, *practical essays on the diseases of the viscera.*

worden. De volgende werkingen nemen wij van dezelve waar:

a. Zij lossen verstoppingen en klierknobbels op, door den, hen beklemmenden, kramp te bedaren. Inzonderheid is het derzelver uitwendige beziging, welke men hier kan aanbevelen. Ik weet dat somwijlen de hardste knobbels slechts door het uitwendige gebruik van *opium*, *cicuta* en *extract. belladonn.* opgelost zijn geworden — immers het beste bewijs, dat zij van een krampachtigen oorsprong waren.

b. Zij verbeteren de verettering in zweren en bevorderen derzelver genezing, door den krampachtigen toestand en de *reactio perversa* van de afscheidings-*organen* op te ruimen, waardoor de goede verettering verhinderd en eene slechte afscheiding onderhouden wordt.

c. Zij kunnen zelfs uitslagen verwijderen, doordien zij de krampachtige beklemmingen van de scherpte in de huidvaten opheffen, en de afscheiding omstemmen, hetwelk vaak de eenige oorzaak van *chronische* huidsuitslagen is.

d. Zij kunnen ophoopingen en *extravasaten* van *lympha* (dus waterophoopingen, gezwellen) verwijderen, door de krampachtig verhinderde opslorping aan den gang te helpen, en de afscheidingen te bevorderen.

e. Zij bevorderen de afscheiding en ontlasting van klierziekige scherpte, doordien zij de krampachtige beklemming in de *organen* van de afscheiding en uitwerping verbeteren.

f. Eene geheel bijzonder gunstige uitwerking van dezelve bestaat daarin, dat zij de van natuur zeer prikkelbare *organen* beveiligen, bij voorbeeld: longen, oogen, enz. Daar in deze deelen zoo ligt, door hevige prikkeling, ontaardingen ontstaan, heeft men al veel gewonnen, wanneer men hunne vatbaarheid voor den prikkel vermindert, in weerwil, dat men daardoor niet terstond de oorzaak kan opruimen. Zij zijn derhalve bij knobbels in de longen en klierziekige longtering hoogst nuttig.

5. Ingevolge van deze grondstellingen hunner werkwijze, kunnen dezelve ook als groote hulpmiddelen beschouwd worden ter *radicale* genezing van de klierziekte, namelijk op de volgende wijze:

a. Doordien zij het ontstaan van de klierziekige scherpte verminderen en opruimen. Naar hetgene wij hierboven gezegd hebben, is dezelve het voortbrengsel van de gebrekkige terugwerking van het stelsel en van de bedorvene afscheiding. Daar nu deze door vermindering en veranderde stemming van de prikkelbaarheid verbeterd wordt, moet ook de werking, het voortbengen van eene scherpte, ophouden

b. Doordien zij zelfs den aanleg tot *erethismus* van het watervatenstelsel allengs door afwenning verminderen. Eene tot gewoonte gewordene te groote prikkelbaarheid kan reeds daardoor verbeterd worden, wanneer men slechts den *habitus* door eene dikwerf opgewekte kunstmatige prikkelloosheid wegneemt.

c. Door de versterkende middelen te verbeteren

en hunne al te prikkelende hoedanigheid te verminderen.

Uit deze op *theorie* en ondervinding gegrondveste grondstellingen, maak ik nu de volgende gevolgtrekkingen voor den beoefenenden geneesheer:

Zij zijn in vele gevallen onmisbaar, deels ter opruiming van de verschijnselen, deels tot ondersteuning van de *radicale* kuur; men geloove echter niet, dat zij alleen ter uitroeijing van den geheelen aanleg tot de klierziekte, als toereikende, kunnen beschouwd worden.

Maar bij derzelver beziging beveilige men zich voor nadeelige gevolgen, door dezelve met versterkende middelen te verbinden; en inzonderheid lette men op de instandhouding van de kracht der spijsvertering, in welk opzigt de uitwendinge aanwending in baden dikwerf heerlijke gevolgen heeft.

Nu zal ik van de voornaamste middelen afzonderlijk spreken:

1. *Cicuta:*

Een middel, aan hetwelk een aantal geneesheeren overdrevene hoedanigheden toekennen, terwijl andere hetzelve verachten. De oorzaak van deze tegenspraak ligt echter, mijns bedunkens, hierin: dat de kracht van de *cicuta* naar den bodem, waarin zij groeit, zeer gewijzigd wordt. Ik heb opgemerkt, dat die, welke in dalen en eenen vochtigen grond groeit, de meeste kracht bezit. Wijders moet ik hier nog eene opmerking mededeelen, welke

zich bij menig nieuw plantgewas bevestigd heeft. Wij vinden namelijk, dat dezelve kort na hunne bekendwording eene krachtige werking aan den dag leggen, maar deze na eenige tijd verliezen, en hunne krachten, als het ware, ook met de mode gelijke schreden doen. Dit raadselachtig verschijnsel is intusschen vaak hierin gelegen: dat de apotheker dezelve in het begin, van hunne natuurlijke plaats, waar zij wild groeijen, bekomen moet, daarentegen plant hij het middel, zoodra het eens eenen naam verworven heeft, in zijnen tuin, alwaar het door de aankweeking en den ongewonen grond een gedeelte van zijne eigendommelijke kracht verliest, welke hetzelve in zijnen oorspronkelijken bodem bezat. Men moest derhalve zulke, door fijne, buitengewoon vluchtige beginselen werkzame, kruiden steeds van hunnen *locus natalis* trekken. Men behoeft slechts aan de *valeriana* en *arnica* te herinneren, hoeveel deze planten verliezen, zoodra dezelve eens tuinplanten geworden zijn; hetzelfde is dus ook met de *cicuta* het geval. Eindelijk kan men ook de onverstandige manier om met het vuur om te gaan, hetwelk toch bij alle *narcotieke* planten met veel beleid en voorzigtigheid dient in het werk gesteld te worden, omdat zij anders al te ligt het *narcotieke* beginsel, hunne geheele kracht, verliezen, als eene gewigtige oorzaak beschouwen.

Volgens mijne ondervinding kan ik aan de *cicuta*, als onder de klasse van *antiscrofuleuse* middelen behoorende, de eerste plaats inruimen. Zij tast de zenuwen minder aan, dan *opium*, *belladonna* en andere; voor kinderen is zij derhalve veel geraden;

zij verhit niet en vermindert den prikkel voortreffelijk — zij is dus ook zeer aangewezen bij ontstekingachtige klierziekige toevallen, bij toevallen van zeer gevoelige deelen, bij voorbeeld: van de longen, zelfs bij eenigen koortsigen toestand, de klierziekige tering — en kan zoowel ter *symptomatische* genezing van de knobbels, zweren, uitslagen, slijmvloeijingen, *atrophia* enz., als ook ter *radicale* genezing, met veel nut gebezigd worden.

Ik geef dezelve derhalve het liefst in den onveranderden vorm, bij voorbeeld: het versch uitgeperste sap, van 10—60 droppels, onder andere kruidensappen, of het poeder of het opgietsel van het voorzigtig gedroogde kruid, ook wel als thee met *sassafras*, zoo als ik hierboven reeds zeide. Niet minder waarde heeft het *extractum*, doch alleen dan, wanneer het nog de *specifieke* muizenlucht heeft, in verband met spiesglas- of kwikmiddelen, zwaar-aarde, of kinabast en versterkende middelen.

Voortreffelijke uitwerkingen kunnen wij ons van dezelve uitwendig beloven bij plaatselijke ziekten, ontstekingen, zweren, verhardingen, of in een afkooksel of eene oplossing van het *extractum* — Van het nut der baden, zullen wij nader gewagen.

Eenige voorbeelden mogen hier ter bevestiging dienen. In drie gevallen van den hardnekkigsten klierziekigen roofuitslag op het hoofd, waarvan een tot eene ware *tinea* behoorde, werd dit alleenlijk genezen door twee keeren daags een poeder van *cicuta* met thee van *sassafras*, en tusschen beide een ontlastingwekkend middel, uit kwik bestaande, te la-

ten gebruiken. Uitwendig werd de uitslag in dit eene geval, met matrasjes van *cicuta*, in water opgekookt, gestoofd, terwijl bij de andere gevallen, het *extract. cicutae*, in een weinig water verdund, opgelegd werd.

Een knaap van 8 jaren, welke zeer gezwollene halsklieren had, aamborstig was, en aan eenen droogen klierziekigen hoest leed, nam *pulv. herb. cicutae*, *magnes. alb.*, en *sulph. aur. antim.*, benevens een thee van *stipit. dulcamar.*, *lign. sassafr.* en *rad. liquirit.* zes weken lang, en werd volkomen hersteld.

Zekere jongen van 10 jaren leed, behalve aan gezwollene klieren, aan eene zeer gezwollene neus. Hij gebruikte het bovengenoemde poeder van *cicuta*, en tot het opsnuiven in de neus hetzelfde poeder met suiker en een weinig *calomel*, en werd genezen.

Een klierziekig vrouwspersoon kreeg na de kraam eenen voortdurenden bedenkelijken hoest, welke aanvankelijk droog, vervolgens met ophoesting verbonden was, aamborstigheid, somwijlen vliegende steken door de borst, avondkoortsjes, en alle verschijnselen van eene klierziekige longtering. Na onderscheidene vergeefsche pogingen met andere middelen, liet ik haar pillen van *extr. cicutae* met *pulv. herb. cicut.* bereid, dagelijks, in het begin 10 greinen, allengskens echter tot eene halve *drachma* nemen, daarbij een afkooksel van *herb. tussilag.*, *stipit dulcam.*, *herb. marrub. alb.* met wei bereid, drinken, en *cort. mezeraei* op den arm leggen. Deze geneeswijze had zulk eene voortreffelijke

uitwerking, dat binnen acht weken al deze toevallen, en de geheele beginnende longtering opgeruimd waren.

Zekere vrouw met alle kenteekenen van klierziekige *cachexia* behebt, leed reeds sedert twee jaren aan eenen witten vloed en opstopping van de maandstonden, en kreeg daarbij eene klierziekige zweer aan den voet. Zij kreeg de poeders van PLUMMER met *cicuta*, en uitwendig werd niets op de zweer gedaan, dan een dun extract van *cicuta*. Deze middelen hadden nu zulk eene gunstige uitwerking, dat daarmede de zweer genezen was, zonder dat de maandstonden wederom terug gekeerd waren.

2. *Opium*.

Zoo zeer ik dit goddelijke geneesmiddel hoogacht, en hetzelve in vele opzigten voor het voornaamste middel van deze klasse houde, ben ik nogtans van gevoelen, dat hetzelve, als klierziektewerend middel, geenszins de eerste plaats verdient, en onderscheidene hoedanigheden bezit, waardoor het hier minder aanbeveling verdient.

1. Hetzelve verzwakt, zoo als ik reeds heb opgemerkt, de kracht van de spijsvertering, en stoort derzelver geheele verrigting, hetwelk nu bij een voorbijgaand gebruik wel niet veel beteekent; maar hier, waar hetzelve zonder tusschenpozing dient gebezigd te worden, en eene hoofdoorzaak van de ziekte in de slechte spijsvertering bestaat, kan hetzelve nadeelige gevolgen berokkenen.

2. Het *opium* gaat, zoo als ieder weet, de uitwasseming en afscheiding in het darmkanaal te keer, en verhindert de werking van den *motus peristalticus* (de dorst, de droogte in de keel, de drooge stoelgangen en verstoppingen, welke daarna volgen, leveren de beste bewijzen daarvan op). Dit verhindert nu de geheele *chylificatie* en geeft op nieuw aanleiding tot verstoppingen en scherpte. Tracht men dit nu door laxeermiddelen tegen te gaan, dan verzwakt men nog meer.

3. Bij de klierziekte zijn de eerste wegen zeldzaam zuiver, en verdragen derhalve nooit *opium*.

4. Hetzelve brengt eene geneigdheid tot smeltende zweetingen te weeg, en kan dus, bij eenen reeds aanwezigen teringachtigen aanleg, dezelve vermeerderen.

5. Ook is het voor den toestand van het zenuwgestel geenszins onverschillig, in den tederen ouderdom van de kindschheid, zonder tusschenpozing zulk een sterk *narcoticum* te gebruiken, en het ware wel te wenschen, dat men bij kinderen, in het algemeen, veel voorzigtiger daarmede omging. Ik heb opgemerkt, dat men door het sterk of aanhoudend gebruik van hetzelve, in het zenuwgestel al te ligt eene zekere stompheid en traagheid kan verwekken, welke in het tijdperk van de ontwikkeling in het ligchaamsgestel kan overgaan; wijders, dat ten minste al spoedig eene behoefte naar zulke middelen voortgebragt wordt. Eindelijk lette men nog daarop, dat hetzelve in dien ouderdom als een verdoovend vergift werken, en de gevaarlijkste bloed-

ophoopingen naar het hoofd, ja doodelijke beroerten, kan berokkenen. Immers daartoe worden waarlijk geene groote giften vereischt. Ik ken een voorbeeld, waar eene gift van twaalf droppels *laudanum liquidum*, op eens ingenomen, bij een kind, drie maanden oud, doodelijke gevolgen gehad heeft. Dit zij derhalve eene ernstige waarschuwing om het *opium* geenszins als een bedarend poeder toe te dienen, zoo als het hier en daar begint mode te worden.

Nopens deszelfs gebruik bij de klierziekte kan ik de volgende resultaten uit mijne ondervinding mededeelen:

1. Zoodra men eene genezing in den grond beoogt, kan men van hetzelve geen nut wachten.

2. Des te gunstigere uitwerking kan men van hetzelve bij pijnlijke klierziekige zweren te gemoet zien. Ik kan hetzelve, in het algemeen, bij alle specifieke zweren (*venerieke*, jichtachtige, *herpetische* enz.) bijzonderlijk aanbevelen. Ik heb, in zulke gevallen, de hardnekkigste zweer door het poeder van DOVER, hetwelk hier het meest aangewezen is, zien genezen. Hetzelve schijnt in het onderhavige geval, meer dan ieder ander middel, den huidkramp en de bedorvene afscheiding te verbeteren, en de uitwaseming in het geheel te herstellen.

3. Bij zeer pijnlijke knobbels, ontstekingen en krampachtige toevallen van de klierziekte. In het algemeen beschouwe men het, bij het gebruik van het *opium*, als eenen regel: hoe pijnlijker de toevallen zijn, des te meer vrucht kunnen wij ons van hetzelve beloven.

4. Als een uitwendig middel heeft hetzelve eene nog betere uitwerking, ter oplossing van de hardnekkigste klierknobbels. Niet minder bij de klierziekige oogontstekingen, als bijvoegsel tot de *collyriis*, zalven of stovingen. Ook bij andere ontstekingen en zweren.

3. *Hyoscyamus.*

Dit geneesmiddel stel ik op prijs, omdat hetzelve de hoedanigheden van het *opium*, hoewel in eenen minderen graad, bezit en die nadeelige gevolgen niet oplevert. Het stopt de darmontlastingen niet op, integendeel, het werkt zelfs oplossend en wordt bij onzuiverheid van de eerste wegen beter verdragen. Hetzelve veroorzaakt dien grooten dorst niet, brengt minder bloedophoopingen naar het hoofd, verhit niet, als het *opium*, zoodat men hetzelve ook bij koortsige ziekten bezigen kan. Ik maak van hetzelve, bij ziekten van kinderen, liever gebruik, dan van het *opium*.

In de klierziekte heb ik hetzelve, deels als een bijvoegsel tot verzachting van de al te groote gevoeligheid, of van de somwijlen opkomende kramp- en stuipachtige toevallen, gebezigd; deels als een voortreffelijk oplossend middel, waardoor men zeer hardnekkige klierknobbels en verstoppingen kan verdeelen; inzonderheid nogtans bij klierziekige toestanden van de longen en den daaruit voortkomenden hoest.

Uitwendig dient hetzelve bij pijnelijke ontstekingen en zweren van gevoelige deelen. Een voortreffelijk

middel bij de klierziekige oogontstekingen en eene stoving van *herb. hyoscyam.* en *flor. malv.* met water gekookt, waar onder eenige droppels extract van lood kunnen gemengd worden.

4. *Belladonna.*

Een zeer *heroisch* middel, hetwelk geenszins ter uitroeijing van den klierziekigen aanleg, maar wel ter opruiming van de bedenkelijkste verschijnselen gebezigd wordt. Het is inzonderheid van groote waardij bij zeer hardnekkige klierknobbels, welke aan *scirrhus* grenzen, bij hardnekkige en *calleuse* zweren, en bij stuipachtige bewegingen door eenen klierziekigen prikkel.

De *digestie* van hetzelve met wijnazijn, ten einde de *belladonna* hare gevaarlijkste hoedanigheden verlieze en voor kinderen meer geschikt worde, of de verbinding van hetzelve met honig tot een *oxymel belladonnae*, kan ik hier als eene goede *correctie* aanbevelen.

Het navolgende verhaal strekke hier tot een voorbeeld:

Zeker kind, hetwelk reeds in het eerste jaar in het aangezigt eenen roofachtigen uitslag, aan den hals klierknobbels gehad, *aethiops mineralis* en thee van *sassafras*, met vrucht gebruikt had, kreeg in het tweede jaar alle verschijnselen van de engelsche ziekte, welke door de *rhabarbertinctuur* van Darel en versterkende baden opgeruimd werden. Na verloop van eenigen tijd echter kreeg het een

toeval, dat hetzelve bij het schreeuwen dikwijls buiten adem bleef (eene soort van *catalepsis pulmonum*), en eindelijk ging dit toeval in algemeen *epileptische* trekkingen over. Ik liet hetzelve nu 's morgens en 's avonds 60 droppels van de *rhabarbertinctuur* van DAREL en *oxymel belladonnae*, van elk gelijke deelen, met een opgietsel van *rad. valerian.*, *fol. aurant.* gebruiken, en daardoor werd deze ziekte gelukkig genezen.

5. *Stipites dulcamarae.*

Een voortreffelijk en heilzaam geneesmiddel. De *dulcamarae* bevat eene bijzondere menging van oplossende en de afscheiding bevorderende krachten, nevens zacht *narkotische* hoedanigheden, welke zich in groote giften meer openbaren. Dezelve bezit ook nog dit bijzondere voorregt, dat zij de maag niet aantast, den eetlust niet beneemt, denzelven, wat meer is, opwekt.

Ik kan dezelve in de volgende gevallen aanbevelen:

1. Als een middel, hetwelk de *radicale* kuur voortreffelijk ondersteunt, door de *lympha* te zuiveren en te verbeteren. Hezelve is derhalve een voortreffelijk bijvoegsel tot de *roborantia*, als *china*, *lichen island.* enz.

2. Bij zeer hardnekkige huidsuitslagen en zweren. Wanneer men echter in die gevallen hare krachten wil leeren kennen, moet men dezelve steeds in eene klimmende gift geven. Ik laat gewoonlijk met $\frac{1}{2}$ once

dagelijks een *decoctum* beginnen, en alle twee dagen een spijslepel meer *species* gebruiken, zoo lang tot dat er zich duizeligheid, misselijkheid, enz. openbaren. Zoo ben ik somwijlen tot 2—3 oncen dagelijks geklommen, en dan eerst kan men zien, wat de *dulcamara* doen kan.

3. Inzonderheid zijn het de klierziekige toevallen in de longen, als hoest, *asthma*, verslijming, pijnen en knoestgezwellen in de longen en beginnende klierziekige longtering, welke deszelfs gebruik vereischen. Ik acht hetzelve als een der voornaamste middelen, omdat hetzelve hier den prikkel wegneemt, de uitwaseming van de longen en derzelver afscheiding bevordert en verbetert, en te gelijker tijd zachtkens versterkt. Ik heb onderscheidene keeren de beginnende klierziekige longtering, zelfs ook van de slijmtering daardoor opgeruimd; in dit geval kan deszelfs verbinding met *lich. island.* met de meeste vrucht gebezigd worden.

Eens was ik zoo gelukkig eenen droogen hoest, welke over het jaar geduurd had en waarschijnlijk eene klierziekige geaardheid had, slechts door een afkooksel van de *dulcamara* te genezen.

De beste vorm is een afkooksel of het *extractum*. Inzonderheid zijn het de door den heer ALTHOFF aanbevolene pillen van *extr. dulcamarae* en *antim. crud.*, van welke men zich de voortreffelijkste uitwerking kan beloven (1).

(1) Hieronder verdient ook de *herb. nicotianae* gerangschikt te worden, waarvan de heer FISCHER het volgende voorbeeld bijbrengt. Een meisje van 1½ jaar, hetwelk alle kenteekenen van eene klierziekige kwaadsappigheid, als eenen

XII. *Digit. purpurea.*

Dit middel bezit ook wel eenige krachten van de *narkotieke* middelen, maar, veel gewigtiger is deszelfs kracht door met eenen specifieken prikkel op het watervatenstelsel te werken, de opslorping op eene buitengewone wijze te bevorderen, en de afscheiding van de nieren, ook wel die van het speeksel, te vermeerderen.

In dit opzigt behoort hetzelve tot de krachtdadigste middelen tegen de klierziekte en zijne kracht heb ik in de volgende gevallen bevestigd gevonden:

1. Als een gewigtig hulpmiddel bij de *radicale* kuur, door steeds eene vermeerderde afscheiding te onderhouden. Men moet hetzelve nogtans slechts bij verpozingen bezigen.

2. Ter oplossing van de klierknobbels, waarbij hoofdzakelijk de verbinding met kwikmiddelen in aanmerking dient te komen.

3. Ter verdeeling van *lymphatieke* en *sereuse extravasaten*, zelfs van de klierziekige waterzucht.

sterken en harden buik, witte drekstoffen, een groot hoofd, opgeblazen aangezigt, opgezwollene neus en bovenlip, verwijde *pupil* enz. had, en daarbij steeds honger leed, had eenen bijzonderen trek naar gepoederden tabak, en kreeg daarvan, met toestemming van den geneesheer, dagelijks een klein lepeltje vol. Hetzelve gebruikte deze gift gedurende twee jaren, nam daarbij wekelijks een ontlastingwekkend middel en werd in dezen tijd volkomen genezen. Het heeft zich van dien tijd af tot nu toe, reeds 14 jaren oud zijnde, zeer wel bevonden. Zie. Fischer, *in de aangehaalde verhandeling.*

4. Bij klierziekige aamborstigheid en hoest, omdat hetzelve door zijne nierprikkelende krachten een voortreffelijk afleidend middel voor de longen wordt.

5. Uitwendig bij klierverhardingen, als uitgeperst sap, in omslagen of zalven.

Men heeft intusschen van dit middel, sedert LETTSOM eenige klagten tegen hetzelve in het midden bragt, verkeerde gedachten gekoesterd; maar van al die aantijgingen en nadeelen heb ik slechts eene nadeelige uitwerking opgemerkt, namelijk die, dat hetzelve het gezigt aantast, en ook vlekken voor de oogen voortbrengt. Gewoonlijk echter zijn het slechts voorbijgaande werkingen, hoewel ik eens een geval heb waargenomen, waarin hetzelve, na zonder tusschenpozingen gebezigd geworden te zijn, gedurende eenige weken het gezigt sterk aandeed, en men tot andere middelen zijne toevlugt moest nemen, om deze verschijnselen te keeren.

Ik heb echter opgemerkt, dat men deze nadeelige uitwerking kan keeren, wanneer men, vooreerst, het middel nooit in al te sterke giften toedient, hetwelk ook in het algemeen van geen nut is, want de ondervinding heeft mij geleerd, dat, wanneer het niet in kleine giften voordeel brengt (2—3 greinen *pro dosi* voor eenen volwassenen), het in de sterkste giften zonder vrucht blijft; wijders wanneer men niet onafgebroken daarmede blijft voortgaan, maar alle 14 dagen eene tusschenpozing maakt, en eindelijk wanneer men *antispasmodica* en *nervina* daarmede verbindt, bij voorbeeld: *valeriana*, *opi-*

tum, *sal volat. corn. cervi* — *sal succini* — *castoreum* en de oogen dikwerf met wijn wascht. Mogten nogtans zulke zenuwkwalen terugblijven, dan hebben gewoonlijk spaanschevliegpleisters, vlugtige zouten en *opiaten* de beste uitwerking opgeleverd.

Met deze voorzigtigheidsmaatregelen heb ik hetzelfde middel aan kinderen, van $\frac{1}{8}$—$\frac{1}{4}$ grein, toegediend, en steeds met de meeste vrucht; meestal echter met *aethiops mineralis*, of *sulph. aur. antim.*

Ik moet hier echter herinneren, (eene opmerking welke ik bij de *cicuta* reeds heb aangestipt) dat namelijk dit middel veel aan kracht verloren heeft, sedert dat de apothekers hetzelve in hunne tuinen geplant hebben. Om de kracht van de *digitalis* zoo regt te leeren kennen, moet men dezelve van bergachtige streken, haren geboortegrond, trekken.

Eenige voorbeelden:

Een kind van drie jaren was in den hoogsten graad klierziekig en had tevens eenen aanleg tot engelsche ziekte. Hetzelve had niet alleen klierknobbels aan den hals, eenen opgezetten buik, maar het had ook onderscheidene harde *lymphatieke* gezwellen, twee op het borstbeen en de ribben, vier op de armen en handen, eenige op de voeten en beenen; zij hadden gedeeltelijk de grootte van eenen kleinen appel. Men zocht eenige daarvan open te krijgen, maar zij gaven eenen slechten waterachtigen etter en waren daardoor niets verbeterd. In dit vast bedenkelijk geval nam ik het besluit, de *digitalis* toe te dienen, en schreef des morgens en des avonds een poeder, bestaande uit $\frac{1}{4}$ grein *pulv.*

herb. digital, 3 greinen *aethiops miner.*, 5 greinen *gummi guajac.*, en suiker, met eene thee van *sassafras* en *stipit. dulcam.*, voor; de gezwellen liet ik wrijven met eene zalf *de degit. purp.* en om den anderen dag een laauw bad met zeep, *mout* en *calam. arom.* gebruiken. Deze behandeling leverde buitengewone voordeelen op. Na verloop van 8 weken zag ik het kind terug, en was verwonderd, in plaats van een ellendig, *cachectisch*, een frisch bloeijend voorkomen, eenen zachten buik, de gezwellen gedeeltelijk opgelost, gedeeltelijk kleiner en genezen, aan te treffen. Het kind liep weder, zonder dat te voren te hebben kunnen doen. Ik liet nu de sappen der kruiden nog eenige weken met bittere versterkende middelen en baden van *china* met *cicuta* gebruiken, hetwelk aan de kuur een einde maakte.

Zekere vrouw van 34 jaren, welke in hare jeugd klierziekig geweest was, kreeg sedert eenigen tijd twee opgezwollene klieren op de zijde van den hals, welke steeds grooter werden, en de ademhaling moeijelijk maakten. Ik schreef haar het *lixiv. spong. ust.*, een middel, hetwelk mij anders nooit in dergelijke gevallen verlaat, vergeefs voor. De kwikmiddelen, zwaaraarde, onderscheidene uitwendige zalven en pleisters werden vruchteloos gebezigd, en het gezwel werd steeds harder en onbewegelijker. Nu liet ik de *pulv. flor. digit.* 2 greinen, *aeth. antimon.*, *fol. sennae*, *sacch. alb.*, van ieder één scrupel, des morgens en des avonds zulk een poeder nemen; uitwendig *digitalis* inwrijven en *cortic. mezeraei* op den arm leggen. Deze middelen be-

antwoordden aan de verwachting. Na verloop van 8 dagen werd de klier reeds kleiner en binnen vijf weken, was dezelve geheel verdwenen.

Eene vrouw van 64 jaren, met eenen klierziekigen *habitus*, had al langen tijd tot boven aan gezwollene voeten gehad, met dat merkwaardige verschijnsel, dat de geheele huid volkomen verhard en lederachtig was (een verschijnsel van de klierziekte) en eene groote zweer aan den voet. Zij had reeds eenigen tijd *squilla* zonder vrucht ingenomen. Nu kreeg zij des morgens en des avonds 2 greinen *pulv. herb. digit.* met eene gepaste *ptisane.* De zweer werd dikwijls gezuiverd en eenvoudig verbonden. Er volgde nu eene vermeerderde afscheiding van *urine*, de huid werd weeker, het gezwel verminderde en de zweer was binnen 5 weken genezen.

XIII. *Asa foetida.*

Hoewel dit middel geenszins onder de klasse van de *radicale* kan gerangschikt worden, is hetzelve nogtans zeer gepast ter oplossing van de knobbels en verhardingen, bij klierziekige beenziekten, *spina ventosa* en beenversterving, ter verbetering van het beensap, en bij klierziekige zenuwziekten.

In zulk een geval is hetzelve vaak een hoofdmiddel, hetwelk nog dit voordeel oplevert, dat het de spijsvertering niet verzwakt en den *tonus* van de vezel niet vermindert. — Men diene hetzelve echter in geenen koortsigen toestand toe.

Ik zal hier slechts één voorbeeld aanhalen:

Zeker klierziekig meisje van 12 jaren kreeg, nadat eene *tinea*, waaraan hetzelve zeer sterk geleden had, van zelve opgedroogd was, loopende krampen in de beenen, welke met *periodieke* verlammingen van de handen verbonden waren, zoodat het alles vallen liet. Des morgens had hetzelve hevige hoofdpijn; de neus was steeds droog. Het kreeg pillen van *asa foetida*, *gummi guajacum*, *extr. valerian. ana*, dagelijks 3 maal 10 greinen met eene thee van *sassafras*, en alle 8 dagen een laxeermiddel. Binnen drie weken was het meisje genezen.

XIV. *Spongia tosta.*

Een geheel bijzonder middel, hetwelk misschien in deszelfs *specifieke* kracht, om kropzeerige halsklieren op te lossen, alle andere te boven gaat. Deszelfs werking schijnt in eene geheel bijzondere opslorping gelegen te zijn, waartoe de *alcalische*, (ik zal terstond meer daarover uitweiden) kalkaardachtige en *empyreumatische* bestanddeelen het meeste schijnen bij te dragen, omdat ook andere gebrande dierlijke zelfstandigheden, bij voorbeeld: het oude beroemde middel, de gebrande schoenzolen of wollen goed, dezelfde uitwerking hebben.

Het meeste nut ontwaren wij van hetzelve bij opgezwollene klieren en het kropgezwel, bij hardnekkige verslijmingen, bij gebrekkige *diuresis* en ophoopingen van water, uit eene klierziekige oorzaak voortkomende, waarvan ik een merkwaardig voorbeeld zal bijbrengen.

Ik heb nogtans dikwerf waargenomen, dat hetzelve bij zwakke en gevoelige longen dusdanig gevaarlijk kan worden, dat voorwerpen, daaraan onderhevig, in eenen hoest, teringachtige toevallen, zelfs wel in eene bloedspuwing door hetzelve vervielen. Misschien zijn wel verborgene longknobbels daardoor geprikkeld geworden en in ontsteking en verettering overgegaan.

In dit opzigt kan ik voornamelijk de loog van de *spongia usta* aanbevelen, omdat dezelve de longen minder aandoet, dan het poeder. De volgende bereiding houde ik voor de beste: één once gesnedene, ongebrande, maar slechts geroost, spons wordt met 1 pond water opgekookt, en 12 uren *gedigereerd*, vervolgens wordt de *colatuur* met een *aromatiek* water vermengd, en alle 3 uren 1 spijslepel gebruikt.

Met de beste uitwerking heb ik dezelve onderscheidene keeren bij groote *laxiteit* en gevoeligheid met *extr. quassiae* en *myrrhae*, of met *laud. liq. Syd.* of *extr. hyoscyam.* verbonden. Op die wijze, met versterkende middelen vereenigd, zal men, bij de *radicale* genezing, met vrucht dezelve kunnen toedienen.

Een meisje van 20 jaren, van eene klierziekige ligchaamsgesteldheid en vele klierknobbels aan den hals, leed reeds gedurende eenige maanden aan aamborstigheid, verslijming van de borst en spaarzame *menstruis*, schorheid en hoofdpijn. Ik liet het bovengenoemde *lixivium spong. ustae* met *vin. antim. Huxh.* en *extr. hyoscyam.* gebruiken, *dulcamara* drinken, en een pikpleister tusschen de schouders

liggen. Na verloop van veertien dagen waren de klieren voor het grootste gedeelte verdwenen, de ademhaling werd ruimer, en na vier weken was hetzelve volkomen hersteld.

Een jong mensch van 18 jaren was, sedert een jaar, met eene sterke aamborstigheid behebt. Hij had daarbij sterke opzwelling van de halsklieren en eenen sterken slijmhoest. Er werden onderscheidene middelen gebezigd, *antimonialia*, *gummi ammoniac.*, zeep, *dulcamara*, *arnica*, *aethiops antimonialis* met *guajac.* en *cicuta*, alles was echter vruchteloos. — Eindelijk schreef ik de *pulv. spong. ust.* ½ *drachma*, *conch. ppt.*, *herb. cicutae aa.* ½ scrupel, twee keeren daags, en om den anderen dag de pillen van *Janin*, voor. — Dit had in korten tijd eene in het oogloopende uitwerking, en nadat hij 4 weken daarmede was voortgegaan, was zijn *asthma* volkomen opgeruimd, hoewel de klieren aan den hals niet volkomen verdwenen waren.

Een vrouwspersoon van eene goede dertig jaren, welke steeds van tijd tot tijd aan klierknobbels en andere teekenen van eene verborgene klierziekte geleden had, kreeg eene zware verkoudheid, welke in eenen slependen hoest met aamborstigheid overging, vergezeld van roode oogen. Zij gebruikte *dulcamara*, *lichen islandicus*, *antimonialia*, *china*, *quassia*, bittere aftreksels, nogtans zonder eenig nut; kunstmatige zweren hielpen niets. Allengs ontstond er *oedema pedum*, en de maandelijksche zuivering werd spaarzamer. Men liet nu nog de *senega* en *squilla* gebruiken. De zwelling nam

echter meer toe, en er ontstond vervolgens algemeene waterzucht, welke eindelijk van buikwaterzucht vergezeld werd. Het *asthma* en de vochtige hoest werden steeds erger en veroorzaakten slapelooze nachten. *Squilla* in alle vormen, dan eens met krampstillende, dan weder met versterkende middelen verbonden, werd zonder vrucht toegediend. Men liet haar nu, uit hoofde van den hier plaats grijpenden klierziekigen toestand, het bovengenoemde *lixivium spong. ustae* alle 3 uren 1 lepel, benevens eene oplossing van *oxymel squillae* en *terr. fol. tart.* gebruiken, en daarbij een afkooksel van de *bardanae* en *rad. saponariae* drinken. Nadat zij dit eenige dagen gebruikt had, begon zij meer *urine* te ontlasten dan zij in de geheele ziekte gedaan had, waarbij tevens de donkere bierkleur in eene ligtere overging. Na verloop van 8 dagen nam de *urinlozing* buitengewoon toe, en bedroeg nog wel eens zooveel dan de drank; de zwelling van den onderbuik, zoowel als van de onderste ledematen, nam zigtbaar af, zoodat de omvang van den onderbuik 2 duim minder was. Eindelijk kwamen er iederen nacht zweetingen ten voorschijn. Acht dagen daarna hadden de voeten hunne natuurlijke grootte herkregen, en de buik was de helft kleiner, hoewel de aamborstigheid en zwakte eenigzins toegenomen waren. Men liet nu bij deze bovengenoemde middelen nog een afkooksel van den kinabast toedienen. Nu ging dit voortreffelijk, en na 14 dagen was ook het minste spoor van zwelling des onderbuiks verdwenen, de krachten en de

gezondheid in het algemeen wederom hersteld. In dit geval had klaarblijkelijk het *lixivium spong. ust.* eene betere uitwerking, dan de allersterkste *diuretica* (1).

XV. *Vaste en vlugtige loogzouten.*

Dat dezelve in de klierziekte eene goede uitwerking kunnen hebben heeft de ondervinding genoegzaam bevestigd. De *vaste* schijnen op de volgende wijze te werken:

1. Zij lossen den slijm in de eerste wegen en de vaten, met kracht, op.

2. Zij prikkelen het watervatenstelsel en de afscheidings*organen*, waardoor de opslorping in het darmkanaal, de longen en nieren vermeerderd wordt.

5. Zij vernietigen het zuur in de eerste wegen en ruimen daardoor eene van de gewigtigste bijdragende oorzaken van de klierziekte op.

4. Zij schijnen ook de hoedanigheid van de *lympha* ommiddellijk te verbeteren, en inzonderheid, wanneer dezelve aan geneigdheid tot zuur onderhevig is, deze te veronzijdigen.

Deze middelen verdienen voornamelijk, wanneer

(1) Ik heb na dien tijd in twee gevallen van waterzucht, het eene een gevolg van eenen klierziekigen toestand van het watervatenstelsel, het andere als gevolg van de scharlakenkoorts, dit *lixivium*, in verband met *opium*, met de voortreffelijkste uitwerking toegediend.

bij de klierziekte teekenen van zuur, groote traagheid en verhinderde waterlozing aanwezig zijn, bij zeer hardnekkige klierknobbels, *atrophia*, engelsche ziekte, bij eenen grooten *torpor* van het gestel; minder bij eene groote prikkelbaarheid, pijnelijke en ontstekingachtige toevallen, of scheurbuikachtigen en smeltenden toestand, gebezigd te worden.

Zoowel het planten- als het delfstoffelijke loogzout kan te dien behoeve gebruikt worden; mij schijnt het echter toe, dat het delfstoffelijke de eerste wegen minder prikkelt en verzwakt.

Met veel nut kan men hetzelve met bittere en versterkende middelen, en den kinabast wiens, zamentrekkende kracht daardoor verminderd wordt, eenige keeren, 1—4 greinen daags, verbinden; niet minder kan men zich van hetzelve beloven in wijnachtige en geestige voermiddelen opgelost.

De *vluchtige alkali's* hebben eene dergelijke uitwerking, met dit onderscheid nogtans, dat dezelve veel meer prikkelen, op de zenuwen en het bloedstelsel werken, en de afscheidingen van de huid en de *urine* zeer sterk bevorderen; van daar dan, dat men dezelve bij koortsige en smeltende toestanden geheel en al moet vermijden. — Met het beste gevolg zullen wij dezelve echter, somwijlen, bij zeer koude of ook *scirrheuse* en kankerachtige verhardingen, of als *sal volat. C. C.* of *spirit. sal. ammon.* bezigen. — Eerst onlangs heb ik een geval van eenen klierziekigen oogkanker waargenomen, waar eerst de hagedissenkuur met eenig nut was bewerkstelligd geworden, en toen deze niet aan de

verwachting had beantwoord, als een soort van *surogaat*, *sal. volat. C. C.* dagelijks één *scrupel* met ééne *drachma extr. cicut.* toegediend, en uitwendig *arsenic. alb.* 2 greinen, in twee oncen *extr. cicutae* en 1 once *acet. saturn* opgelost, gebezigd werd, met de grootste en in het oogloopendste verbetering van de ettering en den omvang.

Van deszelfs voortreffelijke uitwerking, bij het uitwendige gebruik, zal ik nader spreken.

XVI. *Aardachtige middelen.*

Dezelve kunnen natuurlijk eene gunstige uitwerking hebben, door de eerste en gedeeltelijk ook de tweede wegen van zuur te bevrijden, hierdoor eene bijdragende oorzaak van de klierziekte op te ruimen, en, wat meer is, als een zuiveringsmiddel van de *lympha*, (wanneer wij de zuurwording van dezelve als iets vreemdsoortigs laten doorgaan) worden; van daar dan, dat dezelve bij beginnende *atrophia*, ook bij watergezwellen, goede gevolgen hebben.

De *magnesia* is ontegenstrijdig het ligtste van allen; nogtans heeft de kalkaarde, inzonderheid in de dierlijke voortbrengselen, als *conchae*, kreeftsteenen, eijerschalen, waarin dezelve nog met dierlijken lijm en phosphorzuur gebonden is, bepaalde voordeelen.

Dezelfde middelen verdienen ook veel aanbeveling als bijvoegsels tot *metallieke* zelfstandigheden. Men geve dezelve echter niet in al te grootene hoeveelheid, omdat zij, door den *selenit*, dien zij voortbrengen, tot verstoppingen aanleiding geven.

XVII. *Kalkwater.*

Buiten kijf een zeer gewigtig hulpmiddel! Er bestaan vele getuigenissen ten voordeele van hetzelve, en, zoo veel ik gelegenheid gehad heb, daarmede proeven in het werk te stellen, kan ik dezelve ten volle bevestigen.

De vraag, hoe hetzelve werkt, vermag ik niet te beslissen. Ik ben echter volkomen overtuigd, dat niet slechts het *dynamische*, maar ook de *chemische* werking bij dit middel in aanmerking dient te komen, en de uitroeijing van eene verzuring der *lympha* hierbij geen geringe rol speelt.

Ik kan derhalve slechts van de in het oogloopende uitwerkingen met bepaaldheid oordeelen, en hier heeft ons de ondervinding hetzelve, in de volgende gevallen, als een gewigtig geneesmiddel leeren kennen:

1. Bij klierziekige beenziekten, *caries*, *spina ventosa* — in verband met de *rad. calam. arom.* en *asa foetida.*

2. Bij zeer hardnekkige klierverhardingen van uitwendige deelen, om oplossing van dezelve voort te brengen.

3. Bij verharde darmscheilsklieren, en daardoor ontstane gebreken van de spijsvertering. In dit geval verbetert hetzelve het zuur in de eerste wegen, van de *chylificatie*, van de daardoor ontstane buikloopen en slijmvloeijingen. Zoo is hetzelve nuttig bij *habituele* verstoppingen, wanneer dezelve gevolgen van klierverstoppingen zijn, zoo als ik zulks eens bij eenen sterken *hypochondrist* heb waargenomen.

4. Bij knoestgezwellen van de longen en beginnende klierziekige longtering, is hetzelve zekerlijk een van de beste middelen, welke wij bezitten.

Ik zal hier slechts twee voorbeelden aanhalen:

Zeker jong mensch van 16 jaren, van eene geheel klierziekige ligchaamsgesteldheid, en een teringachtig maaksel, van beroep een kleermaker, klaagde over pijn in de borst onder het borstbeen, terugkeerende vliegende stekingen, korte en moeijelijke ademhaling, inzonderheid bij het trappenklimmen, korten droogen hoest, welke door de minste beweging toenam, en somwijlen van bloedige fluimen vergezeld ging. Zijne pols was klein en niet zeer geprikkeld, zijne wangen omschreven rood, eetlust en spijsvertering waren goed. Hij had zich door zelfbesmetting al vroeg verzwakt. Daar al deze toevallen de tegenwoordigheid van knoestgezwellen in de longen duidelijk aantoonden, werden hem versch uitgeperste sappen van *taraxacum*, *tussilago*, *beccabunga*, *chaerefolium*. met wei, en daarbij eene oplossing van *extr. gramin* en *taraxacum* met *vinum antimon.* verbonden, voorgeschreven, en op beide armen *mezereum* gelegd. Na veertien dagen was hij een weinig gebeterd, en nu vertoonden zich slijmachtige fluimen. Hij begon nu de *stipit. dulcam.* en *lich. islandic.* met wei afgekookt, te gebruiken, en ging met het *mezereum* voort. Na verloop van 8 dagen verergerde hij; hij hoeste meer, de pols werd radder en harder, de pijn onder het borstbeen nam toe, en hij kreeg nachtzweetingen. Ik liet nogtans voortgaan en slechts een ontsteking-

werend poeder, bestaande uit *nitrum*, *magnesia*, *sacch. lact. extr. hyoscyam.* en kleine giften van *ipecacuanha* daarbij gebruiken. De bezwaren werden eenigzins beter, slechts het krampachtige verminderde een weinig. — Daar nu de stekingen toenamen en de pols, hoewel klein, met dat al hard was, liet ik eene aderlating van vijf oncen op den arm bewerkstelligen, om den ontstekingachtigen toestand in de longen te temperen, en slechts ontstekingwerende middelen gebruiken, waardoor de toevallen min-der of meer weken. Het bloed had eene geringe ontstekingskorst. Nu werden gedurende vier weken, bij afwisseling, dan eens verkoelende krampstillende, dan weder versterkende middelen toegediend en steeds wei en *mezereum* daarbij voorgeschreven. Na verloop van dezelve bevond hij zich in den volgenden toestand; hij had nog steeds eene pijnelijke drukking onder het borstbeen, eene moeijelijke ademhaling, met een verneembaar reutelen gepaard; over dag eenen droogen hoest, 's morgens met opgeven van fluimen vergezeld, niezen, somwijlen neusbloeding, geprikkelden pols, zweetingen, ook nu en dan gierstuitslag Daar er zich steeds meer verslapping en zwakte van de longen met eenen klierziekigen toestand, als de grondoorzaak van de longtering openbaarde, werd hem nu een opgietsel van ½ once kinabast en even zoo veel *quassia* met twee ponden kalkwater bereid, dagelijk 3—4 halve kopjes voorgeschreven. Dit had nu in den aanvang weinig verandering te weeg gebragt, ja, somwijlen waren de stekingen erger; maar na hetzelve veertien dagen

gebruikt te hebben, nam de drukkende pijn onder de borst af, het reutelen verminderde, de ademhaling werd ruimer, de hoest minder, de ophoesting en de nachtzweetingen verdwenen. Er werd nu een sterker gebruik van dit middel voorgeschreven, en nog twee fontenellen op den arm gelegd. Na zes weken waren alle bedenkelijke toevallen opgeruimd, en de krachten wederom hersteld. Na verloop van een half jaar stortte hij wederom in, maar het kalkwater met *quassia* herstelde hem spoedig.

Een zeker vrouwspersoon van 50 jaren, welke zoo zeer aan geene bepaalde kenteekenen van klierziekte geleden had, maar slechts met eenigen aanleg daartoe behebt was, en twee broeders aan de longtering verloren had, kreeg stekende pijnen in de borst, inzonderheid in de regterzijde, eene moeijelijke ademhaling, voornamelijk bij het trappenklimmen, en daarbij eenen sterken hoest, sterke ophoesting, van eenen taaijen aard, zoetachtig van smaak en dikwijls geheel als vaten gevormd (dus verdikt slijm, hetwelk naar takken van de *bronchiae* geleek, de ware *infarctus* van de longen). De pols was alle avonden koortsig; doch voor het overige waren eetlust, slaap en spijsvertering goed. Zij kreeg eene oplossing van *sal. ammoniac nitrum aa.* Dr. 1. *sulph. aur. antim.* *gr.* VI *Extr. gramin.* Dr. III *in aq. fontan. Unc.* V. *syr. comm. unc.* 1. viermaal dagelijks 2 spijslepels te gebruiken, met een afkooksel van *stipit. dulcam. rad. taraxac. bardan. liquirit. sem. foenicul.* — Tot fontenellen wilde zij volstrekt niet overgaan. Deze middelen bragten verligting aan;

de ademhaling werd ruimer, maar de ophoesting bleef sterk aanhouden, nu en dan met bloed vermengd, en tegen den avond ontstond koorts. Daar nu deze longtering klaarblijkelijk tot de klasse van de slijm- en *tuberculeuse* tering behoorde, kreeg zij, behalve de bovengenoemde middelen, waarmede men het ijslandsche mos verbond, dagelijks drie kopjes kalkwater met melk vermengd. Dit had eene voortreffelijke uitwerking. Hare ademhaling was, nadat zij van hetzelve vier weken gebruikt had, wederom natuurlijk, de pijn was weg, de koorts verdwenen, en er bleef slechts nog eenige ophoesting te rug, welke echter ook verdween, zoodra met de *mixtura salis ammoniaci* nog eene halve *drachma extr. myrrh. aquos.* vermengd werd. — Er hebben zich geene sporen van de ziekte meer vertoond.

XVIII. *Zeep.*

Dit middel heeft de hierboven bij de *alkali's.* reeds aangestipte hoedanigheden, met die uitzondering nogtans, dat hetzelve door het olieachtig bijvoegsel minder prikkelt en aantast. Het verdient derhalve geenszins ter zijde gelaten te worden, zoo als sommige schrijvers gedaan hebben, maar als een sterk zuurbrekend, openend, slijmoplossend, *urine* en darmontlasting bevorderend middel, bij klierziekte veel nut aanbrengende, beschouwd te worden. Ik heb bij vele kinderen het begin van deze ziekte en de *atrophia* door niets anders opgeruimd, dan hen dagelijks des morgens, en des avonds, 6—10

greinen venetiaansche zeep onder de soep te laten gebruiken en eenen matigen leefregel in acht te doen nemen.

Uitwendig kan men hetzelve in baden en zalven met voordeel gebruiken.

XIX. *Guajacum.*

Dit middel is buiten twijfel een van de meest doordringende prikkelverwekkende middelen voor de *sereuse* en slijmachtige afscheidings*organen*, en niet minder voor het watervatenstelsel. Het bevordert schier alle afscheidingen, als die van de *urine*, de huid, de darmen; het zuivert dus de eerste en tweede wegen, verwekt zelfs meer prikkeling in het stelsel van den bloedomloop, en is verhittend.

Het is derhalve geenszins aangewezen bij zeer gevoelige en volbloedige voorwerpen, noch ter uitroeijing van den klierziekigen aanleg, maar wel bij groote verslapping, prikkelloosheid en *visciditeit*, zoodra er ons aan gelegen ligt, om den tragen bloedomloop en de afscheidingen te bevorderen, het ligchaam van slijm en scherpte te bevrijden, *kritische* bewegingen voort te brengen, en waterachtige *lymphatieke* verstoppingen op te lossen. Met de voortreffelijkste uitwerking echter kunnen wij hetzelve bezigen bij klierziekige slijmvloeijingen, koude kliergezwellen en bij hardnekkige huidziekten van eenen klierziekigen aard, inzonderheid wanneer hetzelve met zwavel en spiesglas verbonden wordt.

Ik laat om die reden het *gummi guajacum* aan

kinderen van 5—10 greinen, aan volwassenen drie of vier keeren dagelijks 30 greinen, toedienen, of met *magnesia*, *rad. liquirit.*, *sem. foenicul.* als poeder, of met *gummi arabic. syre mulsiv.* in water in eene *emulsio*, met een *decoctum stipit. dulcamar.*

Zekere klierziekige vrouw van 50 jaren, kreeg eene scharlakenkoorts, waarbij de hals veel geleden had, eene aanhoudende pijn met oppervlakkige ontstekin in de neusholte en inzonderheid de *choanis*, waarbij zij dikwerf eene gewaarwording had, als of er eene prop achter het lelletje stak. Zij kreeg pillen van *gummi guajac.*, *extr. dulcam.*, *sulphur. antim. aur.*, benevens eenen drank van *stipit. dulcam. lign. guajac.*, *rad. sassaparill.* en een afkooksel van *herb. cicut.* om in den mond te nemen en in de neus op te snuiven. Deze middelen, benevens spaanschevliegenpleisters, welke goed onderhouden werden, waren toereikende, om haar van die lastige ziekte te bevrijden.

Zeker klierziekig kind van 10 jaren werd door eene slepende verkoudheid bevangen, welke zoo hevig was dat gestadig eene menigte van stinkend slijm, dikwerf met bloed vermengd, afgescheiden werd, waarbij tevens de oogen ontstoken waren. Men liet het de bovengenoemde pillen van *guajacum* met laxeermiddelen van kwik gebruiken en een afkooksel van *myrrha* en *cicuta* in melk, dikwijls in de neus optrekken. Voor de oogen werd eene zalf van roode *praecipitaat* voorgeschreven. Na drie weken was hetzelve volkomen genezen.

XX. *Tussilago farfara.*

Ik houde hetzelve voor een voortreffelijk middel, in weerwil sommige latere geneesheeren hetzelve niet meer gebruiken. Het is trouwens wel raadselachtig, ten minste voor diegene, welke steeds door den smaak, reuk en de scheikundige terugwerking geleid, de kracht van zekere geneesmiddelen waarderen; want hetzelve is verstoken van al deze kenmerken. Het ware nogtans een wezenlijk verlies, wanneer wij, om deze grondstellingen, een nuttig middel wilden opofferen, en, daar hier het menschelijk ligchaam het eenige *reagens* is, zullen wij, wat de uitwerking van dit middel betreft, alleenlijk de ondervinding raadplegen.

Deze heeft mij vaak overtuigd, dat hetzelve met vrucht gebezigd wordt bij klierknobbels, huidsuitslagen, *tinea*, inzonderheid klierziekigen hoest en longtering.

Dit middel verdient echter onze aanbeveling, om dat het uit hoofde van zijne niet prikkelende hoedanigheden bij zeer gevoelige voorwerpen, teedere longen en hoest, door zekeren prikkel ontstaan, welke door hetzelve vermindert, ook bij eenen koortsigen toestand, de beste uitwerking heeft.

De wijze om hetzelve toe te dienen verdient echter onze oplettendheid. Men geve het of versch in een uitgeperst sap van 1—3 oncen, eenige keeren daags, of men late een verzadigd afkooksel van 1 once *herb. tussilaginis* dagelijks gebruiken. Op die

wijze heb ik met hetzelve, onderscheidene keeren, hardnekkige klieren, uitslagen, enz. genezen.

Uitwendig is het zeer gepast tot stovingen, bij oogontstekingen, zweren, *tinea.* Ik heb door de versche bladeren somtijds de hardste korsten en rooven week en zuiver zien worden.

XXI. *Versch uitgeperste kruidensappen.*

Het wezenlijk onderscheid dat er tusschen versche kruiden en de afkooksels of *extracten* bestaat, is bijkans gelijk met de kracht van het raauwe vleesch in vergelijking met het gekookte. Er bestaan zekere fijne en vlugtige bestanddeelen van de kruiden, (welke trouwens niet stelselmatig bepaald zijn, en het ook wel nooit kunnen worden) die in den verschen, levendigen toestand hun eigendommelijk toekomen, doch daarentegen in den gedroogden of gekookten toestand hun onttrokken zijn Versch gebruikt, is immers het gras zelfs een voortreffelijk geneesmiddel, zoo als zulks de opruiming van de verslapte darmscheilsklieren bij het vee, in het voorjaar, door het versche gras bewijst, terwijl daarentegen het hooi niets van die hoedanigheden bezit. *Beccabunga*, *lactuca*, *chaerefolium*, *sonchus*, *borrago* en andere waterachtige planten, hebben, versch gebruikt, dikwerf de schoonste, prikkelende, zuiverende, de afscheiding en den bloedsomloop bevorderende uitwerking, terwijl zij in den droogen toestand geene gevolgen hoegenaamd hebben. De scheurbuik geeft ons daarvan de treffendste bewijzen. De-

ze ziekte, welke hoofdzakelijk in den verminderden zamenhang van de vaste en vloeibare deelen en verzwakte levenskracht bestaat, kan door alle planten van deze soort, slechts in den verschen toestand genomen, genezen worden; oud en gedroogd, beantwoorden dezelve niet in het minst aan de verwachting. — De school van *Boerhave* was het, welke inzonderheid op deze waarheid prijs stelde, en dikwerf de versche kruidensappen, met de beste gevolgen, voorschreef. Thans echter hecht men te weinig waarde aan deze stellingen. Ik beveel echter aan alle klierziekige voorwerpen ten hoogste aan, geene lente te laten voorbijgaan, zonder van dezelve gebruik te maken, en wel om de volgende redenen:

1. De eerste spruitjes van de kruiden hebben te dien behoeve de meeste kracht.

2. Er heerscht in de lente, zoo als wij reeds aangewezen hebben eene bijzondere gevoeligheid en *turgescentie* in het watervatenstelsel, welke de *kritische* bewegingen in hetzelve begunstigt. Komt men die hier met de gepaste middelen te gemoet, dan kan men in weinige weken meer gedaan krijgen, dan op andere tijden in maanden plaats kan hebben.

Het versch uitgeperste sap van *tussilago*, *beccabunga*, *marrubii albi*, *charefolium*, *nasturtium aquaticum*, *lactuca*, *fumaria*, iederen morgen van 1—4 oncen met thee van *herb. melissa* toegediend, of, vooral bij kinderen, met mager vleeschnat, zal aan onze verwachting beantwoorden. Wanneer men nu daarmede nog bittere extracten, *elixiren* of *antimonialia* vereenigd, zal de kuur nog betere uitwerking hebben.

Ik heb deze middelen zeer dikwerf gebruikt en kan onderscheidene voorbeelden van derzelver heilzame gevolgen bijbrengen, wanneer ik niet vreezen moest den lezer door al te vele ziekteverhalen te vermoeijen. Ik heb dikwijls waargenomen, dat de klierknobbels, uitslagen en zweren onder het gebruik van dezelve weg gingen; somwijlen, eenigen tijd daarna, bij sommigen dezelve erger zien worden, hoewel echter slechts schijnbaar, als gevolg van eene daardoor ontstane *kritische* beweging, en men kan door later gebezigde *antiscrofuleuse* en versterkende middelen de ziekte des te spoediger genezen.

Wijders heeft de ondervinding mij geleerd, dat het gedurende eenige jaren herhaald gebruik van deze middelen het meest bijdraagt, om van lieverlede den klierziekigen aanleg uit te roeijen.

XXII. *Bittere extracten, en verdikte kruidensappen.*

Welke rigting en welken keer de geneeskundige stelsels ook mogen nemen, deze middelen zullen steeds hunne waarde bij de genezing van de klierziekte behouden. Zij strooken met de gewigtigste aanwijzingen, verbeteren de spijsvertering, prikkelen het darmscheilstelsel, bevorderen de werkzaamheid van het watervatenstelsel en de afscheidings*organen*, en inzonderheid de afscheiding van de huid en nieren. Zij verdienen derhalve te regt den naam van bloedzuiverende middelen (ten ware men onder dien naam niets anders verstaat) en verbeteren te

gelijker tijd den *tonus* en de kracht van de vezel, zonder de zamentrekkende kracht van den kinabast en dergelijke middelen te bezitten; van daar ook, dat dezelve dikwerf, waar slijm en vreemde stoffen in de eerste wegen aanwezig zijn, hetwelk bij kinderen dikwerf het geval is, veel beter verdragen worden, dan de kinabast. Voortreffelijk zijn dezelve, om den overgang van de slechts oplossende middelen tot den kinabast te vormen.

Zij strooken bijkans met alle tijdperken en vermengingen, inzonderheid in die gevallen, waarin eene zeer slechte spijsvertering, zwakke gal, verslapping, slijm en zuur, aanwezig zijn, ook bij hardnekkige huidsuitslagen. — Zij behooren echter eerder tot de middelen, welke de ziekte in den grond, dan tot die, welke slechts enkele ziekte verschijnselen opruimen.

De beste zijn: *extr. gramin.*, *taraxac.*, *marrub. alb.*, *centaur. min*, *saponar.*, *trifol. fibr.*, en wil men sterk aantasten, *extr. chelid. major.* Eindelijk het *extr. quassiae*, hetwelk meer verhit, dan de bovengenoemde. De schoonste vorm is in oplossingen met *vin. antim.*, *terr. ponder. salita* of *terr. fol. tart.* of *sal ammoniacus* verbonden.

XXIII. *Mineraalwateren — zeewater.*

Ik kan niet zeggen, dat ik van derzelver uitwerking in deze ziekte veel prijzenswaardigs heb waargenomen, en ik geloof naauwelijks, dat men dezelve daarmede in den grond kan genezen; maar als een

hulpmiddel en ter opruiming van menige verschijnselen, waardeer ik dezelve hoog, inzonderheid door hunne kracht, om de afscheidingen te bevorderen, de *lympha* te veranderen en te verbeteren, trage en ongevoelige stelsels op te wekken, en eene krachtige terugwerking voort te brengen. Ik heb kinderen, bij het gebruik van *antiscrofuleuse* middelen, eenige keeren dagelijks eenige glazen *Seltzer-* of *Wildunger*water (hetwelk het eerste door fijnere ijzerdeelen te boven gaat) laten drinken, en eene goede uitwerking daarvan waargenomen. Inzonderheid schijnen het die watersoorten te zijn, welke bij klierziekige en verslijmde longen, bij huidziekten en bij *atrophia*, heilzame gevolgen hebben.

Het zeewater wordt ook door RUSSEL en anderen aangeprezen. Dezelfde hoedanigheden bezitten de zoutzuur bevattende bronwateren, inzonderheid die, welke met vlugtige koolzure bestanddeelen verbonden zijn, welke de maag beter verdraagt, en waaronder wel de *Seltzer*bron te *Pyrmont* en in *Silezie* de eerste plaats verdienen.

XXIV. *Visceraalklijsteren.*

Men veroorlove mij, om hier van deze, zoo vaak gemiskende en verkeerdelijk beoordeelde geneesmiddelen te gewagen. Mijns bedunkens moeten wij dezelve beschouwen als *medicamina per anum*, in tegenoverstelling van de *medicina per os*; de beziging van gepaste en te dien behoeve noodige geneesmiddelen *per intestinum crassum.*

Wij kunnen dus bij derzelver beziging op even dezelfde kracht, zoowel door de opslorping, als door den zenuwindruk, rekenen, als bij de gewone wijze van innemen; alleenlijk in het volgende bestaat, in sommige gevallen, het heilzame van deze *methode* boven andere:

1. Menige onaangename werking van de geneesmiddelen, welke slechts in de *specifieke* gevoeligheid van de maag gelegen is, wordt hier vermeden, b. v. de braking verwekkende hoedanigheden, een gedeelte van de *narkotieke* en andere *specifieke idiosijnkrasien.* Zoo kunnen sommige menschen de *kamfer* in de maag in het geheel niet, doch in *klijsteren* goed verdragen.

2. Men gaat daardoor de nadeelige uitwerking, welke eene onzuivere maag bij sommige middelen voortbrengt, te keer. Onderscheidene middelen kunnen, zoo lang er *sordes* in de maag zijn, niet verdragen worden, en kunnen dus in ziekten, waarin dezelve nooit ontbreken, zoo als juist bij de klierziekte het geval is, niet gebezigd worden. Hier bezige men dezelve *per anum;* men zal op die wijze hunne kracht niet minder behouden, en des niettegenstaande die tegenstrijdigheid vermijden. Voornamelijk zijn het de zamentrekkende versterkende middelen, *china*, welke hier behooren.

3. Men vermijdt daardoor het groote nadeel, om de maag, de gewigtigste werkplaats van onze gansche huishouding, door geneesmiddelen langen tijd te storen, en aan hare verrigtingen hinderpa-

len in den weg te leggen; middelen, welke misschien voor de hoofdziekte zeer nuttig zijn, maar door eene tweede stoornis, nieuwe ziekten voortbrengen kunnen. Het gebruik van eene menigte *narkotieke*, *salinische*, oplossende middelen kan voor de klierziekte in het geheel zeer heilzame gevolgen hebben, maar zij storen op het laatst de kracht van de spijsvertering, en op die wijze wordt de maag al te vaak de martelaar voor het welzijn van het geheel. Bezigt men daarentegen deze middelen door *klysteren*, dan wordt de verrigting van de maag gespaard.

4. Bij kinderen, welke uit walging of eigenzinnigheid niet willen innemen, blijft dit nog de eenige weg.

5. Men werkt daardoor onmiddellijk op den hoofdzetel van de ziekte, namelijk op de vaten en zenuwen van het darmscheil en op de verstoppingen, verlammingen en krampen van deze deelen, en wekt tevens daardoor de noodige trillingen in de vaten op, welke ter verwijdering van deze verstoppingen vereischt worden.

6. De *visceraal-klysteren*, inzonderheid de prikkelende, bevorderen de opslorping van het watervatenstelsel, in den geheelen omvang van den onderbuik, in de nabijgelegene deelen, b. v. van de onderste ledematen, den ruggegraat enz. voortreffelijk.

Ik maak dikwerf gebruik van dezelve, en met de meeste vrucht; deels als hulpmiddelen tot de hoofdkuur, deels als hoofdmiddel, wanneer de

klierziekte voornamelijk in den onderbuik zit, en aldaar verstoppingen, ophoopingen en gebrekkige afscheidingen ten gevolge heeft, b. v. bij de *atrophia scrofulosa*, slechte spijsvertering, tot gewoonte gewordene verstoppingen van de darmontlastingen, gebreken van de lever, milt, enz.

De meest gepaste ingredienten daarvoor zijn: *rad.*, *taraxac.*, *bardan.*, *sapon.*, *rub. tinctor.*, *herb. tussilag.*, *flor. verbasc.*, *chamom. vulg.*, *stipit.*, *dulcam*, met zemelen van rogge afgekookt — naar omstandigheden, dan eens *cicuta*, dan weder *fel tauri*, nu eens *kina*, nu weder kalkwater. Voortreffelijke uitwerking heb ik van kleine giften *vin. antimon.* gezien.

De schadelijk verslappende gevolgen, welke men zich somwijlen daarvan gevormd heeft, kan men gedeeltelijk door bovengenoemde versterkende middelen, gedeeltelijk door dezelve niet te warm, maar meer koel te nemen, te keer gaan; of ook wel door niet al te veel vocht te nemen noch te dikwerf te bezigen. Ik laat dezelve b. v. 14 dagen lang, om den anderen dag, dan 14 dagen lang dagelijks, dan weder om den anderen dag bewerkstelligen.

XXV. *Kunstmatige Zweren.*

Men heeft veel nopens hare voor- en nadeelige uitwerking in deze ziekte geredetwist; nogtans geloof ik het navolgende opgemerkt te hebben.

Als zoodanige middelen, welke de onderhavige ziekte in den grond genezen, kunnen wij dezelve niet beschouwen en aanwenden; daarentegen kunnen dezelve, wanneer zij te sterk werken, door verzwakking en prikkeling, de grondoorzaak van de ziekte vermeerderen.

Eene veel heilzamere uitwerking hebben dezelve echter somwijlen in bijzondere gevallen, en zulks levert de volgende bepaling van hunne beziging op:

1. Om den prikkel, of, bij eene reeds aanwezige aanmerkelijke ontwikkeling van klierziekige scherpte, de ophooping derzelve van edele deelen af te leiden, of ten minste de gevaarlijke rigting te veranderen. In dit opzigt zijn dezelve voortreffelijk bij hevige oogontstekingen, loopende oogen, longgebreken, enz. De prikkelendste van dezelve zijn hier de beste, inzonderheid *cortex mezeraei*, hetwelk de geheele bewerktuiging van de huid in eenen geprikkelden toestand verplaatst, en vaak algemeen *metastatische* uitslagen verwekt, welke afleidende werken.

Ik heb zelfs kinderen, welke eenen aanleg tot waterhoofd hadden, door het dragen van eene fontenel op den arm daarvoor beveiligd (1).

(1) Voortreffelijke wenken nopens het gebruik van afleidende middelen bij het waterhoofd, heeft ons Formeij medegedeeld, in zijne echt practische verhandeling over de *encephalitis infantum*. Zie: *Mijne verhandelingen uit het gebied der Genees- en Heelkunde* 1e. deel. 1824 *bij* J. Hendriksen.

Een van de merkwaardigste, door mij waargenomene, gevallen was het volgende: Zeker kind, hetwelk reeds eenen sterken aanval daarvan gehad had, en altijd nog dien aanleg behield, bleef meerdere jaren gezond door eene fontenel aan den arm. Nu geloofden de ouders dat de middelen onnoodig waren, lieten de fontenel digt gaan en kort daarna kreeg het kind eenen nieuwen aanval van de waterzucht, waaronder het bezweek.

2. Om plaatselijke verstoppingen, beklemmingen, klierknobbels, zwellingen in de gewrichten op te lossen, doordien dezelve deels door den tegenprikkel den beklemmenden kramp opruimen, deels eene grootere trilling van de vaten verwekken, waardoor de opslorping en oplossing van de opgestopte stof bevorderd wordt. In zulke gevallen verdienen dezelve de grootste aanbeveling. Zij moeten te dien behoeve zeer prikkelend zijn, en lang in ettering gehouden worden; de brancilinders van POUTEAU, spaanschevliegenpleisters, *merzeraeum* zullen het beste aan deze aanwijzing beantwoordden. — Zelfs zweren kunnen op die wijze door brancilinders of spaanschevliegenpleisters genezen worden.

3. Om hardnekkige huidziekten te genezen. Bij onderscheidene ziekten van dien aard bestaat de hoofdoorzaak deels in algemeen belette uitwaseming, deels in eenen plaatselijken kramp in de plaats van den uitslag of de zweer, welke eene bij voortduring gebrekkige afscheiding gaande houdt. Door plaatselijke prikkelingsmiddelen van de huid kunnen nu alle deze oorzaken opgeruimd worden,

welke nog dit voordeel hebben, dat zij door een nieuw afscheidingsorgaan aan de natuur eenen nieuwen weg aanwijzen om zich van scherpten te ontdoen. Dikwerf echter blijft zulk een uitslag voortduren, in weerwil van de beste inwendige middelen en bij de opruiming van de gewigtigste oorzaken; het is nu slechts eene plaatselijke huidziekte geworden, en zal te vergeefs voor inwendige middelen verdwijnen; hier moet men tot kunstmatige zweren en baden zijne toevlugt nemen, en de ziekte zal spoedig verdwijnen. Men plaatse dezelve echter digt aan de zitplaats van de ziekte, en het best eene fontenel, want het *mezeraeum* prikkelt hier de huid al te zeer in het geheel, en lokt te vele scherpten naar zich toe.

XXVI. *Baden.*

Wij hebben reeds hier boven, toen wij van de kuur, in zoo verre die van den leefregel afhangt, gewaagden, voordeelige uitwerking van de baden bij de klierziekte aangestipt. Eene nog veel schoonere uitwerking kunnen wij ons van de baden beloven, wanneer dezelve als voermiddelen gebruikt worden, om de kracht van de geneesmiddelen aan het ligchaam toe te brengen, hetwelk deels door de zoo sterke opslorping van de huid, deels door het gewigtige zenuwgestel en den algemeenen *consensus* van dezelve plaats grijpt. Men moest de baden meer uit dit oogpunt beschouwen en bezigen. Zij zijn, mijns bedunkens, even zoo goed *medicina per*

cutem als de *visceraalklysteren medicina per intestinum crassum.*

De volgende voordeelen leveren dezelve in de klierziekte op:

1. Men spaart hier de maag en de spijsvertering.

2. Men vermijdt de aanraking met de onzuiverheid van de eerste wegen, als ook de *idiosijncrasie*, welke de maag tegen sommige middelen heeft; b. v. de *cicuta* verwekt somwijlen braking bij het inwendige gebruik, doch bij het uitwendige niet.

Zelfs de toevallen van vergiftige hoedanigheden van een middel zijn vaak slechts de gevolgen van de *localiteit* en *idiosynkrasie* van de maag. Men brenge dezelve slechts in een ander stelsel en zij werken niet meer als vergift, b. v. de *sublimaat*, welke in de maag reeds van 1 — 2 greinen als vergift werkt, kan in de huid van 8 — 12 greinen dagelijks maanden lang gebruikt worden, zonder de minste nadeelige gevolgen na zich te slepen.

3. Men vermijdt de veranderingen, welke deze middelen zeer dikwerf door de maag en de kracht van de spijsvertering ondergaan. Zij komen in veel grootere *integriteit* in het watervatenstelsel.

4. Men werkt hier veel meer onmiddellijk op het algemeene watervatenstelsel, de hoofdzetel van de ziekte. Dat dit onderscheid geenszins nutteloos is, kunnen wij bij andere ziekten opmerken. Men kan b. v. tegen hardnekkige toevallen van de venusziekte te vergeefs, alle kwikmiddelen toegediend hebben, zonder deze ziekte te genezen, en nu laat men de sublimaatzalf van CIRILLO in de zolen

van den voet inwrijven, en de toevallen verdwijnen dikwerf binnen zeer korten tijd. Hetzelfde geval vindt hier bij de klierziekte plaats. Dezelfde middelen, welke men inwendig zonder eenig voordeel gebezigd heeft, hebben dikwerf, uitwendig gebruikt spoedig eene in het oog loopende uitwerking. Daarbij komt echter nog, dat men dezelve in veel grootere hoeveelheid, dan inwendig, bezigen kan.

5. Bij uitwendige toevallen is derzelver gebruik geheel onmisbaar, zijnde deze methode de krachtdadigste, om door deze middelen de gebrekkige afscheiding plaatselijk te verbeteren, krampachtige zamentrekking van de huid en de klieren op te ruimen, en op die wijze de hardnekkigste uitslagen, verhardingen en zweren te verwijderen.

6. De zenuwwerking van deze middelen is hier veel zachter en gelijkvormiger over alle stelsels verbreid, dan bij het inwendig gebruik en is ook veel minder prikkelend, inzonderheid bij zeer gevoelige voorwerpen, omdat het laauwe bad door zich zelve reeds de buitengewone gevoeligheid tempert.

Om echter aan deze oogmerken te voldoen, moeten de baden laauw genomen en langen tijd, ten minste een half of één geheel uur, gebruikt worden.

Ik zal nu tot de bijzondere soorten van baden, welke ik bij klierziekte nuttig gevonden heb, overgaan.

1. *Moutbaden.*

Ik kan deze niet genoeg aanbevelen, niet alleen als een voortreffelijk versterkend middel, maar als een voedend en de *lympha* verbeterend middel, en inzonderheid bij groote zwakte, *atrophia*, verdrooging, *visciden* en scheurbuikachtigen toestand van de vochten en klierverstoppingen. Men kan dezelve, zeer goed, zoowel met *cicuta* als met *kina* verbinden.

2. *Zeepbaden.*

Deze hebben niet minder door hunne oplossende, zacht prikkelende en de afscheidingbevorderende kracht eene voortreffelijke uitwerking, en kunnen, volgens dezelfde aanwijzingen, als de baden van *cicuta* gebezigd, en, met vrucht, daarmede vereenigd worden. Men gebruikt 4 — 6 oncen zeep tot een bad.

3. *Cicutabaden.*

Een groot en voortreffelijk geneesmiddel. Hetzelve heeft mij, in gevallen waarin andere middelen vruchteloos gebleven zijn, de heerlijkste vruchten opgeleverd, en vaak de werking van de inwendige middelen ondersteund. Ik heb van dezelve eerst, na de aanbeveling van HOFFMANN, gebruik gemaakt, en ik moet bekennen dat ik wel wenschte tot het

meer algemeene gebruik van dezelve iets te kunnen toebrengen. Gewoonlijk liet ik dezelve op de volgende wijze bereiden: 4 — 6 handen vol, van de versche (is dezelve te verkrijgen, dan verdient het de voorkeur boven de gedroogde) *cicuta*; bij kinderen (bij volwassenen kan men 8 — 12 handen vol nemen), deze worden met wat kruisemunt en kamillen, en 6 — 8 ponden tarwezemelen in een linnen zakje gebonden, en met eene genoegzame hoeveelheid water en dikwerf uitgeperst eenige minuten lang gekookt, vervolgens in het badwater gegoten, en het zakje daarbij gevoegd, hetwelk alsdan met zeer veel vrucht op het plaatselijke gebrek kan gelegd worden. De lijder blijft in het begin ¼ uur in het bad; en om zich voor de opklimmende uitwaseming te beveiligen, wordt een doek daarover gedaan, ook wel een doek met azijn onder den neus gehouden.

Wanneer deze baden dagelijks gebruikt worden, en men daar mede gedurende eenige weken voortgaat, kan men de beste uitwerking van dezelve te gemoet zien. Zij lossen hardnekkige kliergezwellen op, bevorderen de genezing van de *atrophia*, zuiveren de huid van uitslagen, doen de zweren genezen, en men vermijdt daardoor, inzonderheid bij zwakke kinderen, de aansluitende *narkotieke* werkingen van het inwendige gebruik, in weerwil men hier het middel in eene veel sterkere gift bezigt. — Ik heb zelfs, wat meer is, door dezelve eens eene soort van *lymphatieke* harde gezwellen, welke zich aan de beenderen vasthecht, en onder

de hardnekkigste behoort, opgeruimd. Zijn de voorwerpen zeer verslapt, of hebben dezelve reeds vele oplossende middelen gebruikt, dan zal de verbinding van de *cicuta* met den kinabast tot een bad, de voortreffelijkste uitwerking hebben.

4. *Baden van* china, cort. salicis, calam, arom. *en andere* aromatieke *zamentrekkende kruiden.*

Zulke voortreffelijke gevolgen als het inwendige gebruik van deze middelen oplevert, nog veel meer vruchten zien wij van derzelver uitwendige beziging, en ik rangschik dezelve onder de hoofdmiddelen ter *radicale* genezing van de klierziekte, bijaldien men met dezelve lang genoeg voortgaat. Zij prikkelen veel minder dan het inwendig gebruik en werken met grootere gelijkvormigheid op alle stelsels.

Gewoonlijk heb ik een begin gemaakt met de baden van *cicuta*, dezelve vervolgens met de *china* vereenigd, en met de bloote *china* of ijzerbaden geëindigd.

Men laat of 3 oncen *china*, of, hetgene even zoo sterk werkt, 4 — 5 oncen *cortic. salic.* en, om het nog krachtiger te maken, *flor. lavendulae*, *chamom. rom.* — *herb. menth. crisp. thym.*, *salviae*, *scordii* met het badwater afkoken. Bestaat er nu eene *scrofuleuse caries*, of *spina ventosa*, dan kan men zich van een bijvoegsel van *rad. calam. arom.* en *herb. sabin*, welke laat-

ste middelen voor baden zeer gepast zijn de beste uitkomst beloven.

Deze versterkende baden kunnen de zwakste, meest uitgeputte *atrophische*, klierziekige kinderen in eenen korten tijd wederom opbeuren en versterken. Zelfs beginnende smeltende en teringachtige toevallen zijn dikwerf door deze baden verdwenen.

5. *IJzerbaden.*

Zij zijn voortreffelijk, om de kracht van de chinabaden nog te boven te gaan. Men laat dezelve echter niet gebruiken bij zeer geprikkelde of wel ontstekingachtige toestanden, maar rigte zich naar de regelen, welke wij bij het gebruik van het ijzer opgesteld hebben.

Ik gebruik of de ijzerkogeltjes of het ijzervitriool (2 drachma's op een bad) en ben overtuigd, dat dezelve tot de beste middelen behooren, om de ziekte in den grond te genezen.

6. *Baden van kalk en zwavel.*

De krachten van het kalkwater en zwavel bij de klierziekte en ter oplossing van de hardnekkigste verstoppingen zijn algemeen bekend. Ik houde veel van de verbinding dezer beide middelen in baden, en laat gewoonlijk een pond (bij kinderen slechts $\frac{1}{4}$) ongebluschte kalk en even zoo veel gele zwavel, grof gepoederd, met 20 ponden water eens

opkoken, vervolgens 12 uren lang staan, waarna alsdan het *lixivium* van dit poeder afgegoten en met badwater gemengd wordt. Het zetsel wordt bewaard, en kan nog vier keeren op dezelfde wijze, door er op nieuw water bij te voegen, opgekookt, en tot vier keeren gebruikt worden.

Deze baden behooren ontegenzeggelijk tot de grootste middelen van onze kunst. Ik heb dezelve bij de hardnekkigste jigtziekten, *haemorrhoidalische* kramptoestanden en afwijkingen (waarbij de zwavel dikwerf uitwendig eene veel betere uitwerking heeft dan inwendig toegediend), bij de hardnekkigste schurftuitslagen en zweren, voortreffelijk aan de verwachting zien beantwoorden. Niet minder nogtans kunnen wij ons van dezelve beloven in de klierziekte, als een geneesmiddel voor de hardnekkigste verschijnselen, bij voorbeeld: langdurige klierverhardingen, verdikkingen van het celwijsweefsel, zwellingen van de gewrichten en uitslagen.

Het voorwerp moet echter niet te gevoelig, volbloedig, koortsig, en ook niet scheurbuikachtig wezen.

7. *Het zeëbad, het kunstmatige zeezoutbad.*

Ik houde het zeebad voor een van de voortreffelijkste middelen in deze ziekte, en talrijke ondervinding, welke gedeeltelijk in Engeland, gedeeltelijk in Duitschland, en *Doberan* en andere punten van onze kusten plaats gehad heeft, waarborgen voor de echtheid van dezelve. Men leze hierover het geschrift van VOGEL over het zeebad.

Het is niet alleen het ruime aandeel van keukenzout en zoutzure kalk, maar ook de bijzonder verlevendigende kracht van den golfslag en het inwendige leven van de zee, welke aan hetzelve zulk eene krachtdadige werking verleenen. Op dezelfde wijze werken ook de kunstmatige keukenzoutbaden, (*soolbaden*), en inzonderheid de laatste, wanneer dezelve met geestige bestanddeelen verbonden zijn, zoo als bij voorbeeld in *Pyrmont*, waar ik zelf gezien heb, dat de veelbeduidendste klierziekige klieren, in weinige weken, verdwenen waren.

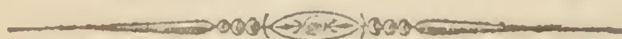
8. *Koude baden.*

Dezelve behooren geheel en al tot de klasse van de geneeskundige baden en behooren ook tot geheel andere middelen dan de laauwe baden, welke meer onder den leefregel gerangschikt moeten worden. Zij oefenen eene krachtdadige werking uit, en zijn van eenen prikkel, schok en zamentrekking vergezeld. Zij zijn derhalve nooit aangewezen bij eenen nog aanwezigen geprikkelden of ontstekingachtigen toestand, bij eenen grooten voorraad van *visciditeit* en scherpe stoffen, verstoppingen en verhardingen, ook geenszins bij longziekten. Daarentegen kunnen wij ons de heerlijkste uitwerking van dezelve beloven bij eenen zeer hoogen graad der *atonia* en van den *torpor*, en in die gevallen, waarin wij de ziekte in den grond trachten te genezen, of wederinstortingen van dezelve te verhoeden.

In het bijzonder is het bij den *rachitischen* vorm,

waarin dezelve dikwerf de voornaamste kuur kunnen uitmaken, en inzonderheid, wanneer dezelve met prikkelende bestanddeelen, bij voorbeeld: het zout, zoo als het zeebad, vermengd zijn.

De *zandbaden*, of het warme zand, kan ik niet met stilzwijgen voorbij gaan, daar ik voorbeelden ken, waarin dezelve bij de engelsche ziekte, met vrucht, gebezigd werden.

PLAATSELIJKE MIDDELEN EN PLAATSELIJKE BEHANDELING VAN DE VERSCHIJNSELEN.

Bij de veelvuldige uitwendige toevallen van de klierziekte wordt ook eene uitwendige geneeswijze vereischt, hoewel hier steeds de hoofdwet blijft bestaan: *De algemeene kuur, geenszins de plaatselijke, is de zekerste en belooft de voordeeligste uitwerking.* In de minste gevallen is de algemeene kuur volkomen toereikende om ook de plaatselijke toevallen, zonder de plaatselijke middelen, op te ruimen, zoo als ik zulks dikwerf genoeg heb waargenomen. Hierbij komt echter nog, dat men bij dezelve geene wederinstortingen te vreezen heeft, terwijl bij de plaatselijke behandeling, al heeft zij geheel aan onze verwachting beantwoord, steeds de vrees blijft bestaan, dat de zwakte of terugkeert, of op eene andere plaats ten voorschijn komt. Er be-

staan nogtans hardnekkige gevallen, waarin de medewerking van plaatselijke middelen vereischt wordt; ja, er bestaan gevallen, waarin de kwaal, nadat ook de algemeene *diathesis* is opgeruimd, als eene plaatselijke ziekte blijft bestaan, en eene plaatselijke behandeling vereischt. In het algemeen kunnen alle inwendige *antiscrofuleuse* middelen ook uitwendig gebezigd worden.

I. *Klierknobbels, verhardingen, gezwellen.*

Hier is de hoofdkuur, de *inwendige* namelijk, noodzakelijk, en zij is vaak alleen volkomen toereikende. Men moet dezelve echter somwijlen door uitwendige middelen ondersteunen. Ik zal hier de beste van dezelve opgeven.

De eerste regel, bij derzelver beziging, bestaat hierin: *dat men de knobbels en gezwellen steeds, door verettering, moet trachten te verwijderen.* Vooreerst, zijn dezelve moeijelijk tot etteren te krijgen, en, al breken zij door, dan krijgt men toch geenen goeden etter, maar er ontstaat eene langdurige, onzuivere, klierziekige zweer; ten tweeden, wordt de klierverharding bijna nooit daardoor opgelost, en men heeft dus volstrekt geen voordeel van de ettering, daar tegen veel grooter moeite om de zweer wederom te genezen.

Wanneer nu een knobbel begint rood en pijnelijk te worden, dan brenge men denzelven toch niet door warme omslagen tot rijpheid. Er is immers reeds verslapping en *atonia* de hoofdoorzaak, en deze

zoude men daardoor nog vermeerderen. Men trachte echter door nog meer oplossende en verdeelende specifieke middelen, de opslorping te bevorderen, en dezelve te verdeelen, hetwelk zeer dikwerf nog wel mogelijk is, daar de *scrofuleuse* ontsteking steeds zeer *chronisch* en *passief* is. Er wordt slechts langzaam etter gevormd, en dezelve wordt door het uitwendig gebruik van prikkelende en versterkende middelen, veel spoediger opgeheven, dan door de gewone ontstekingwerende of weekmakende middelen. In die gevallen zijn *mercurius*, *china*, *koudwater*, *cicuta* en *roborantia* dikwerf de beste ontstekingwerende middelen.

De volgende zijn het, welke ter oplossing en verdeeling. van klierziekige klierknobbels, gezwellen, *lymphatieke* ophoopingen, gezwellen in de gewrichten, zelfs verhardingen van de darmscheilsklieren, het meeste nut aangebragt hebben:

1. *Vlugtige zouten in verschillende verbindingen.*

Het gewone *linimentum volatile* (inzonderheid, wanneer men in plaats van eenvoudige olie, *kamfer*-olie en daarbij het derde gedeelte *spirit. salis ammon. c. calc. viv. parat.* neemt) bezit eene buitengewone kracht, wanneer het alle 2 uren in de verhardingen ingewreven wordt, en wanneer men daarbij de plaats steeds met flanel of wasdoek bedekt.

Eene zeer sterke zalf is de volgende, van welke ik veel gebruik maak:

Rp. *Ung. de alth. Unc.* I.
Fell. taur. recent.
Sapon. Venet. aa drachm. III.
Petrol. drachm. II.
Sal volat. C. C. Drachm. ß
Camphor. drachm. I.
M. S. *Ungtum* S. alle 3 uren 1 theelepel in te wrijven.

Dezelve heeft mij bij de hardnekkigste verhardingen de beste diensten bewezen, en niet slechts bij de uitwendige, maar ook bij de inwendige, b. v. van den onderbuik. Zoo is dezelve een gewigtig hulpmiddel bij de *atrophia*, door eene verharding van de darmscheilsklieren, wanneer men dezelve dikwerf in den onderbuik inwrijft, ook bij verhardingen van de lever. Eene niet minder gunstige uitwerking kunnen wij ons van dezelve beloven ter afdrijving van wormen, welke hier gewonelijk aanwezig zijn, vooral wanneer men *ol. tanaceti drachma* ½ daarbij voegt.

8. *Unguent. digital. purpur.*

Een zeer voortreffelijk middel, van het uitgeperste sap van dit kruid bereid, hetwelk daarenboven de huid weinig prikkelt. Het is sterk oplossend.

3. *Kwikzalven.*

De gewone kwikzalf is reeds zeer sterk, maar nog

sterker is het *Ungt. de digit. purp.*, *Unc.* ß met *Mercur. solub. Hahnem.* scrup. ß vermengd.

4. *Petroleum.*

Een sterk oplossend en verdeelend middel, hetwelk, in den onderbuik gewreven, wormen afdrijft. De beste wijze om hetzelve te bezigen hebben wij in het bovengemelde voorschrift aangewezen.

5. *Kamfer.*

Wanneer dezelve sterk gebruikt wordt, kan men wonderen daarmede doen, in de oplossing en verdeeling van de hardnekkigste verstoppingen. De volgende menging kan men als de sterkste aanzien:

Rp. *Camphor. unc.* I.
Tere cum spirit: sal. ammoniac. volat. Dr. III. *solut. adde.*
Ol. oliv. unc. sem.

6. *Opium*, *cicuta*, *belladonna*, *hyoscyamus*, versch uitgeperst in omslagen, extracten, drooge poeders (1).

7. *Gummi ammoniacum*, *galbanum*, *asa foetida*, inzonderheid in *acet. squill.* opgelost.

(1) De inwrijving van het sap van *gladiolus luteus* bij klierziekige gezwellen wordt hier aanbevolen, in het volgende geschrift: *Account of the diseases most incident to children from the birth till the age of pubertij.* Lond. 1783.

8. *Ossengal, zoowel versch als verdikt.*

Een vermogend oplossend middel. Ik maak er dikwerf gebruik van, deels in het bovengemeld *Ungt.*, deels naar het voorschrift van RONCALLIS; de versche ossengal wordt met 3 spijslepels keukenzout en even zoo veel notenolie vermengd en in de zon gezet, waarmede alsdan de verhardingen dagelijks eenige keeren gewreven worden.

9. *Squilla.*

Is uitwendig een niet minder gewigtig oplossend en verdeelend middel. — Ik weet, dat door, bij herhaling gebezigde omslagen met azijn van zee-ajuin, de hoofdwaterzucht opgeruimd werd.

Het volgende *unguentum* werd mij van een oud geoefend geneesheer als een geheim medegedeeld, hetwelk ik te regt kan aanbevelen:

Rp. *Rad. squill. rec.*
Coq. c. lixiv. caustic. fortiori.
Ad mucaginem, cola c. express.
Adde pauxillum mellis et Ungt.
Basilic. q. s. ut, F. Unguent. spissum.

De hardnekkigste klierziekige klierknobbels en *lymphatieke* gezwellen kunnen daardoor, zonder verettering, opgelost worden.

10. *Pleisters.*

Reeds de bedekking met pleisters op zich zelve,

als een middel, om een bestendig dampbad op de plaats van de huid te onderhouden, en de uitwendige lucht af te houden, is een groot oplossend middel, en dikwerf komt het op de ingredienten niet zeer aan. Men weet welk nut somwijlen eene eenvoudige pik- of harstpleister aanbrengt. — Ik geloof, dat men al te zeer van derzelver gebruik is afgeweken, en ik kan verzekeren, dat ik door dezelve verhardingen genas, welke aan zalven weerstand boden. Ik maak van dezelve, liefst vereenigd, gebruik; laat dagelijks eenige keeren zalven inwrijven, en daarbij de plaats steeds met pleisters bedekken. Van het volgende heb ik de meeste uitwerking gezien:

Rp. *Emplastr. de galb. croc.*
Cicut. aa. Unc. ß
Camphor. Dr. I.
Petrol. Dr. II.
Sal. volat. C. C. Dr. Sem.

M.

Op leder gestreken.

Met niet minder voordeel kan men het *emplastr. mercur.* of *Merc. solub.* daarmede verbinden.

Men vergete echter nooit, dat de harstachtige prikkel, welke in alle pleisters voorhanden is, en de ophooping van warmte en uitwaseming onder dezelve, ligtelijk eene ontstekingachtige prikkeling te weeg kunnen brengen, welke zich aan het inwendige van het gezwel mededeelen en ettering voortbrengen kan. Zoodra men derhalve eene roodwording van de huid waarneemt, late men dezelve ter zijde. Te dien

behoeve is een bijvoegsel van het *emplastr. saturninum* steeds van nut vergezeld (1).

(1) Ik kan niet nalaten hier op te merken, dat ook de Engelschman HENNIG, in een nieuw werk over de klierziekte, de harstpleisters aanprijst, ter oplossing van klierziekige gezwellen, of ter bevordering van eene goede ettering. Hij houdt het laatste voor voordeelig, echter onder die voorwaarde, dat men hetzelve in een volkomen ettergezwel verandere, hetzelve vervolgens voorzigtig opene, den etter ontlaste, en naderhand door de drukking eene *adhaesive* ontsteking bevordere. Wat het eerste aangaat, daarin kom ik geheel met hem over een, maar wat het laatste, namelijk, de verandering in een ettergezwel en deszelfs opening, aangaat, daaromtrent ben ik nog in twijfel, daar wij het slechts zeldzaam in onze magt hebben, bijaldien de opening eens gemaakt is, de ontaarding in eene klierziekige zweer en al hare langdurige gevolgen te keeren, en er, in het beste geval, steeds nog eene verharding terug blijft, die daarmede niets verbeterd is. — Latere ondervinding moet hier echter beslissen; en, het is om die reden, dat ik deszelfs geheele manier van handelen hier breedvoerig mededeel. (Zie CARMICHAEL, HENNIG en GOODLAD *ueber die Scrofelkrankheit.* Naar het Engelsch door CHOULANT. Leipzig 1818.

Zoodra men in een klierachtig deel eene opzwelling ontdekt heeft, bedekke men dezelve met eene dunnetjes op zijde of op dun leder gestrekene kleefpleister, welke de genoegzame grootte heeft, om de zwelling ruim te bedekken.

Op die wijze blijft de natuur geheel aan haren eigenen gang overgelaten. Vindt er slechts eene geringe verstopping in de klier plaats, (een bewijs, dat de opgenomene stof het ligchaam niet veel nadeel toevoegt), dan zal de matige en gelijkmatig voortdurende warmte van de pleister

11. *Salinische middelen.*

Voornamelijk *fomentationes* van *sal ammoniacus*, *spiritus minder.*, keukenzout, *alcali*, zoutzure zwaararde.

de opgenomene stof in de klier zoodanig voorbereiden, dat dezelve zonder gevaar in de algemeene ligchaamsgesteldheid kan overgaan, en de klier zal zich van zelve wederom openen, en tot hare natuurlijke grootte terug keeren, al bleef er ook eene geringe verdikking van hare vliezen, als een spoor van de aanklevende ontsteking, terug. Is echter de opgeslorpte stof nadeelig voor het ligchaam, en heeft dus de verstopping van de klier eenen hoogen graad bereikt, dan zal de pleister niet slechts de dampkringslucht afweren en alle verdere opslorping uit dezelve te keer gaan, maar ook door hare warmte den noodigen prikkel in het gezwel onderhouden.

Dit tegenovergesteld verschillende karakter van het gezwel kan binnen weinige dagen opgespoord worden, weshalve men, om daarvan zeker te zijn, den derden of vierden dag de pleister moet wegnemen. Is de zwelling kleiner geworden en bestaat er eene roodheid en gevoeligheid in dezelve, dan legge men dezelfde pleister, wanneer zij nog kleeft, daarop, of legge eene nieuwe, en geve daarbij kleine giften *calomel* des avonds, in verband met zachte ontlastingwekkende middelen, en men zal des morgens het gezwel kleiner vinden. Is echter het gezwel in omvang en hoogte toegenomen, is de gevoeligheid groot, zijn de bekleedselen rood en hard, dan bevordere men de ettering; gelijke deelen *Ungt. elemi. compos. (bals. arcaei)*, brood en gekookten melk worden in de warmte vermengd en zoo heet op het gezwel gelegd, als het zonder pijn plaats kan hebben. Deze omslag moet grooter dan het gezwel zijn en binnen 24 uren twee keeren her-

12. *Zamentrekkende middelen.*

Daar er bij klierziekige verstoppingen oorspronkelijk zwakte ten grondslag ligt, worden deze mid-

nieuwd worden. In sommige gevallen heb ik van eene menging uit gelijke deelen *therebinthinae*, *mell. despum.* en eiwit, benevens eene toereikende hoeveelheid tarwemeel, eene betere uitwerking gezien. Men moet nu het gezwel, ten minste om den anderen dag, onderzoeken, en zoodra de ettering zoo ver gevorderd is, dat men eene vochtgolving ontwaart, zal het uitstekende gedeelte van het gezwel week en elastiek zijn, maar de *basis* van hetzelve door aanklevende ontsteking verhard blijven. Op deze verzachting en verettering van deze verharding behoeft men slechts te wachten; dezelve is alleen eene eenvoudige ontsteking en heeft niets met de klierziekige klier te doen. Men steke, naauwkeurig op die plaats, waar het weeke gedeelte van het gezwel afgebakend is en de verharding begint, een speervormig puntig *lancet*, zoodanig in, dat de vlakte van het lemmet met den *horizont* parallel ligt, en zoo ver, tot dat de punt het middelpunt van het ettergezwel bereikt heeft.

Men trekke het lancet vervolgens daaruit, en, wanneer de hoeveelheid etter niet meer dan 1½ spijslepel bedraagt, wordt hetzelve geheel ontlast, en de huid zoo naar alle rigtingen vastgedrukt, dat er geen etter terug blijft. De randen van de gemaakte opening worden nu naauwkeurig aan elkander gevoegd en met twee zeer smalle strooken van zoogenaamde engelsche pleister bedekt. Boven deze beide strooken worden wederom andere, grootere en breedere, in alle rigtingen, gelegd, daar over eene gegraduëerde linnen compres, en vervolgens een halsdoek drie keeren zoo vast om den hals gebonden, als de zieke het kan verdragen. Van de dikte van de compres hangt de drukking op het ettergezwel en de losheid van het overige gedeelte van

delen, plaatselijk gebezigd, dikwerf de beste verdeelende middelen en zijn als *resolventia* aan te zien, zoo als wij hierboven reeds gezegd hebben;

den hals af. Na verloop van twee dagen kan men met de drukking aflaten, ofschoon het altijd goed is, wanneer de strooken pleister twee of drie dagen langer blijven liggen. Veroorzaken zij pijn, door de zamentrekking van hunne randen, dan bevochtige men dezelve met eene vochtige spons.

Op deze wijze vergroeijen de inwendige vlakten van het ettergezwel en er blijft geene door *granulatie* eerst op te vullen holte over; de uitwendige opening geneest zonder veretteriug en laat een zeer klein, somwijlen naauwelijks zigtbaar, likteeken terug. Het klierziekig vergift is niet opgeslorpt en in de vochten gebragt, maar op eens ontlast geworden.

Bevat echter het ettergezwel meer dan 1½ spijslepel etter, dan sluite men de opening terstond, op de bovengenoemde wijze, met strooken pleisters, zoodra men zulk eene hoeveelheid ontlast heeft. Compressen worden hier niet gebezigd, intusschen kan men steeds met vrucht een doek om den hals, of in de liezen de *spica inguinalis* aanleggen en matig vast aantrekken. Na verloop van twee dagen neemt men het strookje pleister met eene vochtige spons weg, ontlast de nog teruggeblevene stof, wanneer die ook niet meer dan 1½ spijslepel bedraagt.

In zulk een (zeldzaam) geval dient men eene derde ontlasting te bewerkstelligen, echter telkens zorgvuldig te letten, dat de gemaakte opening naauwkeurig gesloten worde, en er geene lucht kan indringen. Is eindelijk het ettergezwel volkomen ontlast, dan legge men de compressen, zoo als te voren, op de pleisterstrooken. Het is altijd goed, de compressen ten minste alle 2 dagen, of wel elken dag te wisselen, om eene gelijkvormige drukking te houden; geschiedt zulks niet, dan geeft het

zij zijn voornamelijk aangewezen bij algemeene teekenen van verslapping en traagheid, en wanneer er reeds vele verslappende *resolventia* zijn gebezigd geworden.

gedeelte hetwelk niet genoeg gedrukt wordt, aanleiding tot eene nieuwe ontsteking en verettering.

Men kan ook, wanneer het ettergezwel gedeeltelijk moet ontlast worden, een zeer klein stukje spons, waaraan men een zijden draadje vestigt, om de spons naar willekeur daaruit te trekken, tusschen de randen van de opening brengen. Bij deze methode verdient de loodpleister de voorkeur boven de engelsche pleister. Wordt de gemaakte opening door *coagula* en vlokken verstopt, dan stoote men dezelve noch met de *sonde* terug, noch verwijde de opening, maar men trekke de vlokken behoedzaam met eene fijne staarttang daaruit.

De hard- en roodheid, de verschijnselen van eene aanklevende ontsteking, zullen, worden die aan zich zelve overgelaten, allengs verdwijnen; ter geruststelling van den lijder laat ik echter de volgende zalf, een of twee keeren dagelijks, in de verharde en wankleurige plaatsen inwrijven:

Rp. *Camphor. c. spirit. vin. trit. gr.* XV.
Calomel. drachm. I.
Cerati plumb. Goul. ℥ I.
M.

Wordt nu deze geneeswijze bij tijds in het werk gesteld, dan zal de ettering zekerlijk niet terug blijven. Heeft men echter reeds vroeger verdeelende middelen gebezigd, dan zal men, met moeite, ontsteking en verettering voortbrengen. Ontwaart men, bij het gebruik der aangewezene middelen, binnen acht dagen nog geene teekenen van ettering, dan legge men het *emplast. lytharg. compos.* dik op leder gestreken, of het volgende meng-

De stovingen met *china* of een afkooksel van *corticis salicis*, loodwater, witte vitriool, aluin, ijzerwater, koude, kunnen in dit geval als de beste aangezien worden.

Door al deze uitwendige middelen heb ik dikwerf aanmerkelijke kliergezwellen en knobbels zien verdwijnen.

Nog onlangs heb ik zulk een merkwaardig geval waargenomen, waarin zulk een verschrikkelijk groot

sel, hetwelk langzamer, maar met minder pijn werkt, en dat ik van KIRKLAND ontleen, daarop:

Rp. *Ol. oliv. lib.* I.
Cerae flav. lib. I. ß
Thuris.
Mastich.
Myrrh. aa ℥ III. ß
Minii. ℥ III.
Camphor. ℥ ß
M.

Niet zeldzaam wordt de lijder na verloop van acht of veertien dagen door het barsten van het ettergezwel en deszelfs plotselijke ontlasting verrast. Men heeft alsdan niets verder te doen, dan de pleister weg te nemen, de opening met eene spons of met strooken van engelsche pleister te sluiten en het ettergezwel, zoo als wij reeds gezegd hebben, te behandelen. Dat echter de opening van het ettergezwel van veel meer nut is, maak ik om de volgende redenen op: 1 het verstoringsproces gaat daarbij niet zoo ver, dat het de bekleedselen aantast, 2 de door een scherp werktuig gemaakte opening is veel meer geneigd door de eerste vereeniging te genezen, 3 de keuze van de opening en de hoeveelheid der te ontlasten stof, wordt aan den heelmeester overgelaten, 4 het indringen van de lucht kan te keer gegaan worden.

scirrheus gezwel van de *parotis* en *glandula submaxillaris*, door eene klierziekige oorzaak ontstaan, en hetwelk reeds kankerachtig was, ondragelijk stinkend vocht ontlastte, en gevaarlijke bloedingen verwekte, waarbij de krachtdadigste middelen te vergeefsch waren gebezigd geworden, toch eindelijk door eene gezadigde oplossing van aluin met wijnazijn, uitwendig gebezigd, opgeruimd werd.

II. *Het kropgezwel.*

Er bestaan hier eenige *specifica*, waaraan hetzelve zeldzaam, wanneer de lijder nog jong, en de ziekte niet bij overerving ontstaan is, weerstand biedt. De voornaamste onder dezelve zijn: *gebrande spons*, *schalen van eijeren*, *aethiops mineralis*, en *mur. barytae*. (*Jodium*) — Van de volgende methode heb ik dikwerf de voortreffelijkste uitwerking gezien.

Eerst laat ik een ontlastingwekkend middel nemen, vervolgens:

Rp. *Spong. ust.* ʒ ß
Conch. ppt.
Aeth. mineral aa ℈ ß
Elaeosacch. anis. ℈ I

M. F. *pulv.* D. S. 2 poeders daags; droog te gebruiken.

Daarbij laat ik alle 8 dagen een *laxans*, uit kwikmiddelen bestaande, toedienen. flanel om den hals dragen, en denzelven des morgens en des avonds met een *linim. volat. camphor* inwrijven. Somwijlen hazenvet, hetwelk voortreffelijk oplost. Met de-

ze middelen heb ik binnen 14 dagen of drie weken aanmerkelijke kropgezwellen zien verdwijnen.

Zijn het zwakke, gevoelige voorwerpen, vooral, wanneer zij geene goede borst hebben, dan laat ik liever het *lixivium spong. ust.* gebruiken.

Ontwaart men echter van de gebrande spons in dien tijd geene beterschap, dan diene men de oplossing van de *mur. barytae* toe; deze heeft somwijlen geholpen, waar de vorige middelen geene de minste voordeelen aanbragten.

Men kan deze kuur van het kropgezwel ondersteunen, door daarbij pillen van de spiesglaszeep van KAEMPF te laten gebruiken.

III. *Huidsuitslagen.*

De kuur bestaat slechts in de bovengenoemde inwendige middelen. Daarbij kan men uitwendig, met veel nut, zout- zeep of zwavelbaden aanwenden. Fontenellen hebben ook niet minder heilzame gevolgen bij zeer hardnekkige huidsuitslagen.

Bij zeer hardnekkige gevallen heb ik uitwendig het wasschen met zoutwater of eene oplossing van *mur. baryt.* of *tart. emetic* voortreffelijk bevonden. Het inwrijven van de zalf van WERLHOFF, van *merc. praecipit. alb.*, in den omvang, verdient ook aanbeveling.

IV. *Oogontstekingen.*

De hoofdzaak bestaat hier in de inwendige en al-

gemeene behandeling, waardoor ik dikwerf dezelve geheel en al genezen heb. In hardnekkige gevallen, nogtans, heeft de zalf van *merc. praecipit. rub.* de beste uitwerking.

Voor de klierziekige oogontsteking der klieren van MEIBOOM bestaat er geen heerlijker middel dan deze zalf. Ik heb echter opgemerkt, dat de gewone zalven van dien aard niet steeds zoo spoedig werken, deels, omdat zij al te zamengesteld zijn; deels, omdat dezelve te weinig *praecipitaat* bevatten. Ik maak om die reden steeds van de volgende zalf gebruik: gelijke deelen fijn gepoederden *merc. praecipit. rub.*, ongezouten boter en was, worden, bij eene matige warmte, na lang roeren goed vermengd, en daarvan alle avonden, slechts de grootte van eene *lens*, op den inwendigen *canthus* van het ooglid gebragt, en des morgens het oog met warme melk uitgewasschen.

Somwijlen ontstaat er een active ontstekingachtige toestand; die alsdan bloedzuigers vereischt. Bij de hier dikwerf aanwezige buitengewone lichtschuwheid hebben stovingen van *hyoscyamus* eene voortreffelijke uitwerking.

V. *Opengebrokene zwerende klieren, — klierziekige zweren.*

Deze gevolgen van de klierziekte behooren gedeeltelijk tot het gebied van de heelkunde. Ik zal hier intusschen nogmaals daaraan herinneren, dat, zoodra men overtuigd is, dat eene zweer eene klierziekige geaardheid heeft, men terstond het hoofdoog-

merk op de inwendige kuur dient te rigten. Zonder deze zullen de beste plaatselijke middelen niet de minste voordeelen aanbrengen. Daarentegen geneest de zweer dikwerf geheel alleen bij eene juiste inwendige behandeling, zonder plaatselijke middelen.

Men vermijde echter hierbij al de vette zalven en verslappende middelen, welke de zweren buitengewoon onzuiver maken. De stovingen van *cicuta* of een afkooksel van *china* en *sublimaat*, of *aq. phagadenica* en kalkwater verdienen hier de meeste aanbeveling.

Bij hardnekkige zweren van dien aard kan ik niet genoeg de versch geperste bladeren van *tussilago*, *bardana* en *brassica* ter genezing aanprijzen. Ik heb eene klierziekig kankerachtige zweer in het aangezigt, die reeds een groot gedeelte van den mond had weggevreten, en aan alle middelen weerstand bood, slechts door het opleggen van versch geperste bladeren van de witte kool met het vocht daarvan, om de drie uren ververscht, zien genezen.

Zelfs het inwendige gebruik van de versch geperste kruidensappen doet hier dikwerf wonderen. Ik heb eens, bij een zesjarig kind, eene kankerklierachtige zweer in den hals, welke reeds de lel gedeeltelijk had weggevreten, waarbij echter alle middelen, zonder vrucht, waren toegediend geworden, ten laatste door het versch uitgeperste sap van *tussilago*, *bardana*, *nasturt. aquatic.* en *chelidonium* zien genezen.

VI. *Beenziekten, paedarthrocace, caries.*

Ook in deze gevallen staat de inwendige kuur op den voorgrond. Men kan dezelve echter door plaatselijke middelen, welke voornamelijk op de beenderen werken, waaronder ik zoowel algemeene als plaatselijke baden, *sabina*, *calamus*, *rub. tinct.* rangschik, ondersteunen. Omslagen van een afkooksel van *cicuta* met *sublimaat* of *merc. nitrosus* verdienen hier aanbeveling.

VII. *Atrophia.*

Behalve de bovengenoemde algemeene middelen, zijn het ook de plaatselijke, welke hier met vrucht kunnen gebezigd worden.

Klijsteren van zeepwater, kalkwater met *taraxacum*, *china*, *rub. tinct*, *cicuta*, *tussilago*. Daardoor kan men de middelen onmiddellijk aan de darmscheilsklieren brengen.

Uitwendige wrijvingen en *pleisters* op den onderbuik. Men kan het *ungt. alth.* met zeep, *fell. taur.* en vlugtig zout, een paar droppels *ol. anis.* of *menth. cr.* laten inwrijven, of *ungt. digit.* met *neapolit.* vermengd. — *Empl. cicut.* en *galban.* of *cataplasmata* van *cicuta*, *digitalis*, *chamomill.*, *china.* Inzonderheid is het hier ook het bestendige dragen van versterkend *aromatieke* kruiden en gordels om den buik, bij voorbeeld van *china*, *cortic. quercus.*, *menth. crisp.*, *majoran.*,

kamillen en *caryophyll. arom.*, welke de heerlijkste gevolgen opleveren.

VIII. *Het witte gewrichtsgezwel.*

Is hetzelve van eenen klierziekigen aard, dan lette men op het volgende: Men opene hetzelve nooit, al ontwaarde men eene vochtgolving, want de gevolgen zijn hoogst noodlottig. Er ontlast zich slechts weinig *lympha* en bloed, en er ontstaat nu eene kwaadaardige, diepe beenzweer, somwijlen vergezeld van spoedig zich vormende sponsachtige voortbrengsels Er komt eene uitterende koorts bij, en gaat men niet tot de afzetting over, dan bezwijkt de lijder.

Men trachte derhalve alles door in- en uitwendige middelen te bewerken. Inwendig de krachtdadigste *antiscrophuleuse* kuur: *mercurius*, *antimonium*, *digitalis*, *cicuta*, *guajac*, *dulcamara*, *cortex mezeraei*. Uitwendig: zwavelbaden, *cicuta*-baden, fontenellen digt bij het gezwel, — *cicuta*, *belladonna*, *digitalis* versch geperst, *ungt. digit.* met kwik- en vlugtige zouten. Het uitwendige gebruik van zwavel; bij eenen ontstekingachtigen toestand bloedzuigers.

Eene bijzondere aanbeveling verdient het *gummi ammoniacum* in *acet. squill.* gekookt, tot dat het de *consistentie* van eene pleister heeft, op leder gestreken en over de geheele knie gelegd. Het kleeft, en men laat het zoo lang liggen, tot dat het van zelve losgaat. Ik heb zulk eene pleister drie, vier weken

lang vast zien liggen, en na het afvallen was de knie genezen. Ook andere sterkklevende pleisters, inzonderheid de roetpleisters verdienen aanbeveling. Ik heb *vesicatoria perpetua* met vrucht gebezigd. Ik heb ook van vlas met poeder van *colophonium* bestrooid en dikwerf met *spirit. vin.* bevochtigd, eene gunstige uitwerking gezien.

IX. *Engelsche ziekte.*

Behalve de bovengenoemde versterkende geneeswijze en plaatselijke middelen, zal men met vrucht van wasschingen der ledematen met brandewijn, *spiritus formicarum*, baden van *china* of eikenbast, *calamus*, *rub. tinct. sabina* en ijzerbaden gebruik maken,

AANHANGSEL.

I.

OVER DE VERGROEIJING EN KROMMING VAN DEN RUGGEGRAAT, DERZELVER OORZAKEN EN GENEZING.

Deze ziekten staan met de klierziekte in zulke naauwe betrekking, en zijn zoo dikwerf als de voortbrengselen van dezelve aan te zien, dat ik het hier voor de geschiktste plaats achte, eenige geheel eenvoudige, slechts uit de ondervinding genomene, opmerkingen nopens derzelver ontstaan, genezing en nog meer van dezelver voorbehoeding, mede te deelen. Ik ben zeer dikwerf in de gelegenheid geweest, het ontstaan van dezelve waar te nemen, en was eenige keeren zoo gelukkig, door de navolgende middelen eene genezing van de reeds tamelijk aanmerkelijke kromming van den ruggegraat te weeg te brengen.

De hoofdzaak berust echter ook daarop, dat men de oorzaken, waaruit deze droevige gevolgen ontstaan, en van die menige nog zeer weinig gekend en behartigd zijn geworden, opspore, en de hoofdregel, welke ik hier als de grondlag van de geheele behandeling kan voorstellen, bestaat daarin: men zoeke de oorzaken van de vergroeijing veel

minder in de *mechanieke* en uitwendige schendingen (zoo als zulks gewoonlijk plaats heeft), maar veel eerder in eene zwakte van het geheele ligchaam en in uitwendige gebreken, en lette toch ook bij de genezing niet zooveel op uitwendige, werktuigelijke hulpmiddelen, dan wel op de inwendige behandeling en algemeene versterking.

Het zijn immers geenszins de kinderen, welke de meeste beweging hebben, en aan alle werktuigelijke schendingen het meest zijn bloot gesteld; het zijn geenszins de kinderen van boeren en landlieden, welke aan ziekten van dien aard onderhevig zijn; maar wel de kinderen van stedelingen en voorname personen, welke ingetogen leven, en op het zorgvuldigst opgepast worden, en juist door deze ingetogene en vertroetelde opvoeding, eenen zwakken toestand van de vezelen, beenbanden en van het geheele ligchaam bekomen.

De voornaamste oorzaken, welke ik waargenomen heb, en welke de kromming van den ruggegraat voornamelijk onder de meer aanzienlijke standen zoodanig bevorderen, zijn de volgende:

I. *Algemeene zwakte van de vezel, of eene bijzondere van de beenderen en beenbanden.*

Zij kan aangeboren, of ook door de eerste opvoeding ontstaan zijn. — In één woord, alles, wat te warme, verwijfde, verslappende en vertroetelde behandeling van de kinderen genoemd kan worden,

veroorzaakt ook eene voorbeschiktheid tot vergroeijing en kromming van den ruggegraat, want de inwendige kracht en vastheid van de banden en spieren is het eigenlijk, welke aan het ligchaam die regte rigting verleent en hetzelve daarin houdt, en alles, wat deze verzwakt, berooft natuurlijk het ligchaam van dit voorregt.

II. *Alles, wat de klierziekte of den aanleg tot dezelve kan voortbrengen.*

Al de in het eerste hoofdstuk opgesomde oorzaken, onzuiverheid, bedorvene lucht, slecht voedsel, enz.

Buiten kijf eene der gewigtigste oorzaken van de vergroeijingen! Een kind, hetwelk klierziekig is, bevat ook reeds de kiem van deze ziekte, en kan door de minste aanleidinggevende oorzaak, ja, dikwerf nog laat, daardoor aangetast worden.

De klierziekte kan op meer dan eene wijze de oorzaak van de vergroeijingen worden. Of door de verzwakking van den algemeenen *tonus* en van de beenbanden in het algemeen, een natuurlijk gevolg van de klierziekte; of door gebreken van de beenvoortbrenging en opslorping; zoo goed als door den aanleg tot klierziekte engelsche ziekte, dat is: eene algemeene gebrekkige vorming van de beenderen, zoowel in de stof als den vorm, ontstaan kan, even zoo kan ook in enkele beenderen, en inzonderheid in die van den ruggegraat, zulk eene gebrekkige beenzelfstandigheid, en daardoor eene wanvormigheid te

weeg gebragt worden; of eindelijk door verplaatzing van de klierziekige scherpte op de beenderen en banden van dezelve, waardoor prikkeling, opzwelling, vernaauwingen en ongelijke zamentrekkingen van de banden, ook wel *extravasaten* voortgebragt worden, welke, wanneer dezelve den ruggegraat treffen, zeer ligt afwijkingen of krommingen veroorzaken kunnen.

III. *Veel zitten, staan, en iedere lang volgehoudene eenvormige houding van het ligchaam in de jaren van de kindschheid.*

Het zitten in het algemeen, deze hoekige toestand van het ligchaam, is eene genoeg gekende bron van onderscheidene ziekten van den laatsten tijd, waarvan de ouden niets wisten, welke meer lagen dan zaten.

Maar inzonderheid is het de onberedeneerde, en zoo zeer met de eerste wetten van de natuur strijdige, gewoonte, de kinderen tot het zitten te dwingen, welke hier het meeste afdoet. De ruggewervelen worden in dit geval steeds op elkander gedrukt, bij gevolg wordt derzelver vrije uitzetting verhinderd, en daardoor al ligtelijk verstoppingen te weeg gebragt. Daarbij komt echter nog, dat bij een aanhoudend zitten, (hetwelk men voor een kind als eene pijniging moet aanzien) het ligchaam in geene regte rigting kan blijven. Het zal zich derhalve steeds of naar voren of naar de zijde buigen, en dan is niets gemakke-

lijker dan dat de wervelbeenderen van elkander afwijken, of het geheel eene schuinsche rigting verkrijgt, welke door den sterken wasdom, in dien ouderdom, zeer spoedig gebreken van de vorming voortbrengt. Bij het zitten houdt ook de inspanning van de rug- en lendenspieren, een voornaam middel, waardoor de regte rigting van den ruggegraat veroorzaakt wordt, op. Behalve den ruggegraat krijgen, door het lang zitten, de heupen en het geheele bekken (en zulks dikwerf nog meer wegens den daarbij veroorzaakten hoek) eene scheve rigting. Vooral is het het zitten des avonds en in den nacht, hetwelk het meeste nadeel doet; en ik ken huisgezinnen, waar de kinderen bijkans alle scheef geworden zijn, omdat men dezelve tot in den laten nacht tot zitten gedwongen heeft. Hetzelfde vindt plaats bij het zitten bij het schrijven, waarbij de scheve rigting nog veel onvermijdelijker wordt.

Zoo ook kan het staan, zonder tusschenpozing, nadeel berokkenen, omdat een kind niet lang op eene plaats kan staan, zonder den last van het ligchaam dan eens op deze, dan weder op gene zijde te leggen, en daardoor tot scheefheid aanleiding te geven.

IV. *Gebrek aan vrije en gelijkvormige beweging en oefening van het ligchaam.*

In de kindschheid bevindt zich de groeibaarheid van het ligchaam op den hoogsten trap, hetzelve zet zich naar alle punten uit; de *massa* van de kracht en de stof moet hier onophoudelijk in ieder

punt vermeerderd worden. De hoofdzaak, waarop bij deze gewigtige verrigting alles aankomt, is, dat de ontwikkeling en vermeerdering der kracht en van de stof gelijkvormig en volkomen plaats hebbe, en dit kan slechts door *active* beweging en menigvuldige, steeds afwisselende, oefeningen en stellingen van het ligchaam geschieden. Hierdoor worden niet alleen de vochten, maar ook de krachten gelijkvormig verdeeld. Slechts door deze vrije en menigvuldige oefening van de *organen*, door deze *active* en algemeene inspanning, wordt de harmonie van het geheel en eene volmaakte en schoonere groei voortgebragt. Immers, om die reden legde de natuur, zoo wijs, deze drift tot bestendige beweging in het kind. Maar wat doen wij gewoonlijk? Wij onderdrukken met geweld deze weldadige drift, en houden ons bezig met de ontwikkeling van de zielsvermogens, laten de ontwikkeling van het ligchaam uit het oog, en stellen alles in het werk, om de kinderen uit dien natuurlijk *activen* toestand in eenen lijdenden te verplaatsen. Dikwerf wordt zelfs, wat meer is, als een gevolg van deze goede opvoeding, op niets anders dan op deze liefde tot het zitten en ligchamelijke traagheid, dus reeds een onnatuurlijk *passiven* toestand, gelet. De gevolgen echter zijn alsdan slechte vorming en ontwikkeling, ongelijke verdeeling der krachten en vochten, menigvuldige gebreken van den vorm (van de gebreken der stof willen wij hier niet spreken). Men begeve zich slechts in sommige fabrieken en weeshuizen, alwaar de kinderen vroeg van de beweging terug gehouden, en aan het zitten

gewoon worden, en men zal de bewijzen daarvan honderdvoudig bevestigd vinden.

Zoo kan echter ook de beweging, wanneer zij niet gelijkvormig, maar eenzijdig is, bij voorbeeld: het vechten, zagen, kegelen, voorttrekken van eene last enz., in de kindschheid, tot kromwording aanleiding geven.

V. *Afwijkingen van den slaap en bij den slaap.*

Men moet den slaap als het tijdperk aanzien waarin een kind het meest groeit, en waarin de gewigtige verrigting van deszelfs ontwikkeling in voortdurende wording voltooid wordt. Het is derhalve een allergewigtigst tijdvak, (als het ware de stille werkplaats van de stilscheppende natuur) en moet dus bij de natuurlijke opvoeding als een hoofdonderwerp aangezien worden. Niet alleen de slaap zelfs en zijne afwijkingen, maar ook alles, wat in dien tijd op den mensch werkt, is van het grootste belang. Zoo zijn, bij voorbeeld, eene ongezonde lucht, eene gebrekkige ligging van het ligchaam, in dit tijdperk hoogst gevaarlijk, omdat zij daarin het spoedigst wortel vatten, ons meer eigen worden, en als het ware met de geheele ligchaamsgesteldheid voortgroeijen

Op de kromming van den ruggegraat kunnen de volgende afwijkingen van den slaap werken.

1. Wanneer kinderen te laat naar bed gaan.

Eene zeer verderfelijke gewoonte, des avonds ont-

breekt het den spieren en de banden aan kracht om den ruggegraat regt te houden. Houdt men nu de kinderen van het liggen af, dan zitten zij in kromme en scheve stellingen, slapen daarin in, en groeijen scheef op. — Zoodra een kind moede is en slaperig wordt, moet het gaan liggen.

2. Wanneer het kind niet lang genoeg slaapt.

Men doet niet wel den slaaptijd van de kinderen dusdanig te verkorten, want men berooft de natuur van den besten tijd tot hare scheppende en voortbrengende werkzaamheid, en reeds de stem van de natuur gebiedt zulks; hoe jonger de mensch is, des te meer verlangt hij naar den slaap. Het is mij altijd aangenamer dat een kind te veel, dan te weinig slaapt.

3. Wanneer de slaap in eene zittende rigting van het ligchaam plaats heeft.

Iets waarop zoo weinig gelet wordt, waarvoor ik echter niet genoeg kan waarschuwen. Vele ouders houden het voor zeer nuttig, wanneer de kinderen hoog met het hoofd en de borst liggen en rigten dus het bed volkomen hoekig in. Wien echter de regte opgroeijing van zijne kinderen ter harte gaat, late deze verderfelijke gewoonte varen; want hierdoor blijft het ligchaam 8—9 uren na elkander in eene kromme stelling, en wel in eenen tijd, waarin voornamelijk de wasdom plaats heeft. Deze wordt derhalve te keer gegaan, en neemt zeer dikwerf dezelfde rigting aan; wijders, in plaats dat bij het liggen de ruggewervelen van elkander verwijderd worden en rusten, worden dezelve in de

zittende stelling op elkander gedrukt, moeten gedurende den geheelen nacht de last van het ligchaam dragen, zonder dat de spieren en banden de noodige kracht daartoe hebben, en de gevolgen zijn, dat de ruggegraat op deze of gene zijde afwijkt en krom wordt. Daarbij komt nog, dat er eene gewoonte en behoefte te weeg gebragt wordt, om op die wijze te slapen, en menige nadeelen voor den onderbuik daaruit kunnen voortkomen.

Nog andere scheve en kromme liggingen gedurende den slaap zijn nadeelig. Het beste is, wanneer een kind uitgestrekt op den rug slaapt, waartoe de later te melden slaapstede de beste hulp toebrengt.

4. Het slapen in vederbedden.

Dit is ook niet minder eene niet genoeg gekende oorzaak van kromwording van den ruggegraat. Hij verkrijgt op de volgende wijze eene voorbeschiktheid daartoe. Vooreerst door de verzwakking en verslapping, welke de te groote warmte van de vederbedden, en de daaruit voortkomende zweetingen, in de banden en vezelen te weeg brengen.

Ten tweeden door het medegeven van dezelve. Men drukt het bed bij het nederliggen in, en komt in eene kromme ligging, het vederbed neemt dezelve ook aan, en zoo blijft men dikwerf, gedurende den geheelen nacht, met eenen krommen rug in zulk eenen zelfs gedrukten kuil liggen. Ik ken onderscheidene voorbeelden, waar kinderen op die wijze alle nachten dezelfde scheve ligging aannamen.

VI. *Gebreken in de kleeding.*

Naauwe kleederen, welke niet passen, (inzonderheid zoodanige, welke door anderen reeds zijn gedragen geworden), vaste banden, vooral echter stijve keurslijven, welke al meer en meer in de mode geraken. Het ware wenschelijk, dat men den schadelijken invloed van dezelve meer en meer bekend maakte.

VII. *Het lange rijden, met een zittend ligchaam, in eenen stootenden wagen, of op onevene wegen.*

Door het lange rijden en schokken worden de banden van den ruggegraat verzwakt, het kind tracht zich het zitten gemakkelijk te maken, en zit krom, of slaapt wel daarbij in. Duurt zulks nu lang voort, dan kunnen ligtelijk zulke afwijkingen daardoor ontstaan. Een kind moet zich door gaan en loopen, in een woord, *actief* bewegen, maar niet veel, ten minste niet lang rijden. Is er echter reeds eene vergroeijing aanwezig, dan kan zulk eene beweging al ligt tot eenen hoogen graad van die ziekte aanleiding geven. Ik ken onderscheidene voorbeelden van dien aard.

VIII. *Verplaatsingen van ziektestoffen.*

Veelal is de oorzaak van die ziekte daarin gelegen. De eerste kiem van de kromming is dikwerf

niets dan zulk eene verplaatsing op de banden van den ruggegraat. Meestal is dezelve echter van eene klierziekige geaardheid, of verplaatsingen van uitslagen, pok- en mazelenscherpte, zeerhoofd, *rheumatieke* en koortstof. Men lette dus zeer op alle ziekten van dien aard, en men zal wel willen toegeven, dat hier inwendige middelen eerder dan uitwendig aangewezen zijn.

IX. *Alle soorten van ziekten, welke lang liggen, inzonderheid in eene gedwongene houding, te weeg brengen.*

Zoo kunnen beenbreuken, koortsen met zijdewee en andere pijnelijke ziekten vermengd, tot vergroeijingen aanleiding geven. Het tijdperk van zulke ziekten is zeer dikwerf de eerste oorzaak van de ziekte en, wel is waar, uit meer dan eene oorzaak: vooreerst, omdat dezelve verzwakken, en iedere zwakte dezelve begunstigt; ten tweeden, omdat men hierbij dikwerf meerdere weken in eene onnatuurlijke stelling doorbrengt, welke het ligchaam des te eerder in deszelfs vorm opneemt, omdat men in koortsen dikwerf buitengewoon groeit, en eindelijk omdat ook somwijlen stofverplaatsingen terugblijven, welke eene nieuwen graad van vergroeijing te weeg brengen. Men verdubbele derhalve in het tijdperk van de beterwording zijne oplettendheid. Ik heb dikwerf de regtste kinderen in zulke gevallen scheef zien worden.

X. *Het al te spoedige opgroeijen.*

De tijdperken van den spoedigen wasdom, het al te spoedige opgroeijen, zijn zeer gevaarlijk voor deze ziekte. Het zijn juist de tijdperken van verzwakking, waarin de banden het ligtst zich mede geven, en tevens van eene omwenteling in het watervatenstelsel, waarin de werkzaamheid van hetzelve vermeerderd, en de toevloed van de voedende *lympha* versterkt is, en waardoor dus het spoedigst een verkeerde omloop van dezelve, verstoppingen, *extravasaten* en verplaatsingen ontstaan kunnen. De ondervinding leert ook, dat dikwerf, in het zesde of zevende jaar, of eerst in het tijdperk van de huwbaarheid, in één woord, wanneer de wasdom met vermeerderde kracht toeneemt, de eerste sporen van eene vergroeijing zigtbaar worden.

XI. *Mechanieke schendingen, stooten, vallen, schokken en uitzettingen.*

Ofschoon dezelve wel degelijk als de oorzaken kunnen beschouwd worden, is het, aan den anderen kant, ook waar, dat dezelve dikwerf slechts als aanleiding gevende oorzaken in die gevallen dienen, waarin de zwakte reeds *predomineert*. Immers, in een vast en sterk ligchaam zullen zij zelden wanstaltigheid te weeg brengen.

Uit deze gewigtige oorzaken van de vergroeijingen kunnen wij nu gemakkelijk de middelen afleiden,

waardoor deze ziekten bij kinderen kunnen gekeerd worden. Het maakt een wezenlijk punt van de natuurlijke opvoeding uit, en ik kan verzekeren, dat ik daar, waar men dezelve stiptelijk naarkwam, nooit vergroeijing heb zien ontstaan. De geheele kunst bestaat in het volgende:

1. Men wassche de kinderen, van het begin aan, dagelijks koud over het geheele ligchaam, inzonderheid den ruggegraat, en bade dezelve wekelijks, eene of twee keeren, in laauw water. Dit bevordert eene geregelde ontwikkeling van het ligchaam en eenen weligen groei van hetzelve; keert alle wanstaltigheden van hetzelve, en lost zelfs pas ontstane verstoppingen op. Bij zwakke kinderen, of bij den eersten aanvang van eene kromming, wassche men den ruggegraat dagelijks met brandewijn.

2. Men geve dezelve gezond voedsel en steeds zuivere en frissche lucht, — het beste, versterkende middel.

3. Men late het ligchaam *actief*, maar gelijkvormig en ongedwongen, bewegen, en nooit bij aanhoudendheid zitten of staan; — dus loopen, dansen, en andere *gymnastische* oefeningen (onder behoorlijk opzigt uitgeoefend). Daardoor verkrijgt het ligchaam eene geregelde kracht, eene harmonische ontwikkeling, eenen vasten *tonus* van de vezel, en dit is onloochenbaar een van de gewigtigste voorbehoedende middelen, Het versterkt het meest, wanneer de bewegingen in de open lucht in het werk gesteld worden.

4. Men late de kinderen op matrassen van paar-

denhaar, kaf, varen of iets dergelijks, en niet op vederbedden, slapen. Daardoor vermijdt men de bovengemelde nadeelen van de vederbedden, en heeft men nog dat dubbele voordeel, dat het ligchaam vooreerst, gedurende den slaap, eene regte houding aanneemt, hetwelk bij vederbedden nooit in dien graad plaats kan hebben; en ten tweeden, dat hetzelve door eene elastieke, vaste en koelere ligging veel meer versterkt wordt.

Men moet beide proefondervindelijk kennen, om het onderscheid gewaar te worden. Slaapt men echter in vederen, dan is men vroeg moede, verslapt en zwaar; men kan niet uit het bed, men moet zich eerst eenigen tijd bewegen, alvorens men wederom geheel frisch is. Slaapt men daarentegen op matrassen dan gevoelt men vroeg de verkwikking en de ligtheid, welke een gezonde slaap veroorzaken moet, en behoeft niet eerst het *phlegma* van het bed af te schudden. Ik houde derhalve dezen maatregel voor een hoofdpunt van de voorbehoedende geneeswijze.

5. Men lette naauwkeurig op alle kwade gewoonten, met betrekking tot het dragen en rigten van het ligchaam, inzonderheid bij het zitten, staan en liggen, en houde steeds op eene regte houding aan.

6. Men lette op ieder klein begin van de ziekte en onderzoeke de kinderen dikwerf naakt, vooral wanneer zij spoedig groeijen en na ziekten.

7. Men verwijdere alle bovengenoemde oorzaken, nadeelen door de kleeding, van den slaap, enz.

Is nu echter de ziekte reeds wezenlijk voorhan-

den, dan kan ik de volgende middelen uit ondervinding aanbevelen.

I. *Al de bovengenoemde maatregelen, met betrekking tot de voorbehoeding en den leefregel.*

Oplettendheid op de houding van het ligchaam; veel *active* beweging; weinig zitten en staan; het slapen op matrassen, enz.

II. *Dagelijks koude wasschingen en baden.*

Daardoor heb ik de reeds ontstane ziekte wederom kunnen opruimen. In het begin en in die gevallen, waarin men verstoppingen of verplaatsingen vooronderstellen kon, hebben laauwe baden, van enkel water, of met zeep en aromatieke kruiden gekookt, eene voortreffelijke uitwerking. Is er eene groote verzwakking en verslapping aanwezig, dan kieze men baden met mout, *cortic. salic.* of *calamus* in kina gekookt, ook wel water met een vierde gedeelte spoeling van brandewijn vermengd, hetwelk de beenderen en banden buitengewoon versterkt. Naderhand kunstmatige of natuurlijke ijzerbaden.

III. *Inwendige middelen, naar gelang van de oorzaken.*

Is de ziekte van eenen klierziekigen aard, of met engelsche ziekte vermengd, dan diene men *antiscro-*

fuleuse middelen toe; ontstaat dezelve door zwakte en verslapping, dan geve men versterkende en *tonische*. Is dezelve echter door ziekelijke stofverplaatsing ontstaan, dan moeten dezelve met het karakter van de oorzaak strooken, bij voorbeeld: *asa foetida cicuta*, *antimonium*, *mercurius*, zwavelbaden.

IV. *Uitwendige plaatselijke middelen op den ruggegraat.*

Verdeelende en oplossende middelen op de plaats van de zwelling of verstopping, of het *extravasaat*, zoodra er iets van dien aard ten voorschijn komt. Inzonderheid zijn het pleisters, welke hier veel nut aanbrengen. Eene gewone pleister van pik of *mastix*, wanneer dezelve maanden lang gedragen wordt, of ook wel een *emplastr. saponariae Barbett.* met *emplastr. cicut.* of *mercur.* of *petrol.* vermengd. Bij eene *metastasis* of beginnende kromming van den ruggegraat, bestaat er geen krachtiger middel, dan kunstmatige zweren ter wederzijde van de kromming, lang en diep onderhouden. Van daar, dat fontenellen beter zijn dan oppervlakkige huidzweren, en in het hardnekkigste geval de *moxa* zelfs.

Daar er echter steeds meer of minder eene zwakte van den ruggegraat aanwezig is, dienen versterkende en opwekkende middelen, op den geheelen ruggegraat geappliceerd te werden. Reeds de wasschingen met koudwater hebben eene goede uitwerking. Of wasschingen met wijn, *spirit. vin. saponat*, met *ess. galban.* en *spirit. sal. amm. volat*

spirit. formicar. Wijders het wasschen met *china* of een afkooksel van *cortic. salic.* of met ijzerwater. Ik kan te dien behoeve, als bij alle plaatselijke wasschingen, inzonderheid aanbevelen eene oplossing van eene *drachma* ijzervitriool in 2 ℔ water, of eene aluinoplossing.

V. *Het hangen met de armen aan een touw of eene lus. De regt uitgestrekte ligging.*

Een zeer voortreffelijk middel! Door niets kan men den ruggegraat zoo regt houden dan door de eigen zwaarte van het ligchaam, doordien tevens juist daardoor de wervelbeenderen van elkander verwijderd, en ook de rugspieren tot eene *active* beweging gebragt worden. Men kan zulks eenige keeren daags herhalen en steeds zoo lang, als men het kan uithouden, vooral, wanneer men de lus met zachte zelfstandigheid laat inwikkelen. De dagelijks eenige keeren, bij herhaling voortgezette, regtuit plaatshebbende, ligging op eene plank of kast, zal ook nut aanbrengen.

VI. *Mechanieke middelen.*

Men zij echter voorzigtig met de aanwending van zulke middelen, welke slechts door eene werktuigelijke drukking, door eenen *passiven* toestand van het ligchaam, de rigting van hetzelve zullen verbeteren. Zulk een dwang veroorzaakt toch ligter eene

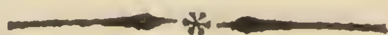
kwade en onnatuurlijke houding des ligchaams dan de natuurlijke, inzonderheid daar er reeds eene zwakte of verbuiging plaats heeft. Daarbij komt nog, dat edeler deelen daardoor benadeeld kunnen worden, en eenen anderen vorm aannemen, waardoor nadeelen ontstaan, waartegen deze voordeelen niet kunnen opwegen. Ik keur derhalve al de gewone harnassen en scheenen volstrektelijk af.

Men moet echter niet de mechanieke middelen verwerpen, wanneer dezelve met voorzigtigheid in het werk gesteld worden. Zij kunnen een dubbel nut aanbrengen: *vooreerst*, daardoor dat zij het ligchaam tot eene regte houding aansporen; gewis, het gewigtigste gedeelte van hunne goede uitwerking! *ten tweeden*, doordien zij de zwakke rugspieren en banden eenigen onderstand verleenen. Hiertoe is echter een gewoon keurslijf reeds toereikende, hetwelk in den rug en onder de okselen met baleinen stijf gemaakt wordt, en de borst vrij laat. In erge gevallen is de machine van JÖRG zeker de doelmatigste.

In het algemeen echter kan ik ten opzigte van alle mechanieke hulpmiddelen niet genoeg de volgende opmerking aanbevelen: Men zal door gewelddadige en spoedig werkende mechanieke hulpmiddelen veel minder ten uitvoer brengen, dan door zachte, maar, bij voortduring, volgehoudene, waarnaar zich het ligchaam allengskens geheel en al rigt. Zoo zullen, bij voorbeeld: de kromme beenen van kleine kinderen door alle schroeven en scheenen niet zoo goed regt te krijgen zijn, dan door de methode, de

beenen dikwerf daags, met eene vast rondom dezelve geslotene hand, van boven naar beneden regt te strijken. Ik ken eenige gevallen, waarin zorgvuldige en met volharding bezielde moeders, slechts door deze eenvoudige hulp, na verloop van een vierdendeel of een half jaar, de kromme beenen van hare kinderen regtgekregen hebben. Even zoo kan, bij de krommingen van den ruggegraat, zulkeene wrijving en strijken van denzelven, naar deszelfs geheele lengte, de grootste voordeelen opleveren.

De menschen houden echter, helaas! gewoonlijk meer van hevige en spoedig werkende middelen, dan van zachte en langzaam werkende. Zij zijn trouwens oneindig meer met den gang der natuur overeenkomende, maar zij vereischen geduld en volharding, waaraan het de meeste menschen ontbreekt.

II.

HIJDATIDES IN DE HERSENEN, DOOR KLIERZIEKIGE OORZAKEN ONTSTAAN.

Ik heb nu twee keeren *hydatides* in de hersenen, welke klaarblijkelijk door eene klierziekige oorzaak ontstaan waren, en beide plotselings met den dood eindigden, waargenomen. Beide gevallen zijn van kinderen, welke aan de duidelijkste klierziekige verschijnselen leden, en in beide gevallen was tevens de waterzucht van de holten der hersenen voorhanden.

De volgende gevallen zijn het, welke ik waargenomen heb:

Zeker meisje van 5 jaren, van zwakke ouders geboren, was steeds geheel gezond geweest. Derzelver ligchaam was wel gezond en ontwikkeld, het had goed leeren loopen, en openbaarde genoegzame spierkracht. In haar uiterlijk voorkomen lag echter iets sponsachtigs en opgezets, derzelver gelaatskleur was zeer wit, met, als het ware, geschilderde roodheid, en gaf blijken van eene buitengewone ontwikkeling der zielsvermogens. Het kind sprak veel, de buik was steeds te sterk, de halsklieren steeds minder of meer opgeloopen, het was nooit zonder zinkingen, en de bovenlip was steeds gezwollen, zeer dikwerf gesprongen en met eenen roofachtigen uitslag bedekt.

Dit waren immers genoegzame bewijzen van eenen klierziekigen aanleg en eene reeds aanwezige klierziekte.

De gewone zinkingen bleven echter eenklaps weg. Men merkte tevens op, dat de slaap onrustig werd, en dat de lijderes vaak in denzelven luidkeels schreeuwde. Na verloop van veertien dagen kreeg het kind eene ligte koorts, gebrek aan eetlust, loomheid, en slaperigheid. De koorts had geen bepaald karakter, de tong was redelijk schoon; er waren geen hoest, geene belemmerde ademhaling, niets zinkingachtigs, geene misselijkheid of braking voorhanden.

Gedurende den dag was er geene koorts zigtbaar, maar des avonds nam dezelve toe. Het kreeg eene menging van *tart. tartaris*, *manna*, *vinum antimonii*, een weinig *nitrum* en water in kleine giften. Dit middel veroorzaakte eenige dunne ontlastingen en allengs zulk eene beterschap, dat het den ganschen dag rondliep en niet in de kamer wilde blijven. Den vierden dag klaagde het over eene spanning in den hartkuil, eene gewaarwording van volheid in het ligchaam, de tong was meer beslagen, en eetlust was er niet. Ik liet het nu den vijfden dag vroeg eene oplossing van braakwijnsteen gebruiken. Na den tweeden lepel braakte het vier keeren eene spaansgroenachtige vloeistof.

Dadelijk daarna begon het te sluimeren, werd na eenige uren wakker, begeerde iets te eeten, en at soep en gestoofde appelen met veel smaak.

De pols was kalm; des maandags bevond het zich wel, behalve dat het geene ontlasting had. Des

avonds sliep het. Na een uur tijds begon het te woelen, angstig te worden, het deksel van zich te werpen. Tegen middernacht ontstonden er geneigdheid tot braking en tevens algemeene stuiptrekkingen. Ik vond het tegen 12 uren geheel zinneloos; in de vreeselijkste stuipen, met stiere oogen, geslotene tanden, schuim voor den mond, het hoofd zeer heet en de ademhaling met verstikking gepaard. Er werden krampwerende en prikkelende klijsteren *geappliceerd*, echter zonder vrucht; men liet kamferolie, met *liq. C. C. succin.* en *laud. liq. sydenh.* vermengd, in den onderbuik en ruggegraat wrijven, krampwerende stovingen op den buik, mostaardpappen aan de voeten leggen, eindelijk een bad van laauwe melk gebruiken, en bloedzuigers achter de ooren zetten. Alles was echter te vergeefs. Het hoofd werd ontzettend gezwollen en rood, er ontstond een reutelen, en nadat het omtrent één uur in eenen toestand van beroerte gelegen had, stierf het des morgens tegen half drie uren.

Bij de lijkopening vonden wij het volgende:

De vaten van de hersenen waren opgepropt van bloed tot in de fijnste vliezen; zelfs de zelfstandigheid van de aderen van het oog waren als met bloed opgespoten. De zijdelingsche holten van de hersenen waren zeer wijd en vol water, tot onder het *tentorium cerebelli*, hetwelk te zamen wel 6 tot 8 lood bedroeg. In den *plexus choroideus* vond men kleine klierziekige knobbeltjes en *hydatides*, en boven de *glandula pinealis* was eene waterblaas van één duim lengte en eenen halven duim breedte,

welke bij het open rijten inzakte en eene heldere *lympha* ontlastte.

Het hart en de longen waren gezond, behalve dat dezelve door de verstikking met bloed opgevuld waren. De lever was ook gezond slechts (door dezelfde oorzaak) bloedrijker dan gewoonlijk, de galblaas ledig. De maag bevattede slechts weinig van den genomen drank en was, voor het overige, als de darmen, natuurlijk geschapen. In het darmkanaal vond men eenen spoelworm, en op de plaats waar dezelve gehuisvest had, was de darm roodachtig opgeloopen, zoo als ik zulks dikwerf heb waargenomen.

Het geheele darmscheil was vol verharde klieren.

Zekere jongen van zes jaren, was, van zijne vroegste jaren af, met klier- en engelsche ziekte behebt geweest. De beenen waren krom, de beeneinden gezwollen, deszelfs uiterlijk voorkomen was bleek en opgezet, de ruggegraat krom, de buik dik, de klieren aan den hals gezwollen, het hoofd met eene hardnekkige *tinea* bedekt, welke slechts naliet, wanneer de oogen ontstoken waren. Hij klaagde ook wel eens somwijlen over vliegende pijn door het hoofd. Het kind was bijna 3 maanden lang met *antiscrofuleuse* middelen, inzonderheid met zoutzure zwaaraarde, *cicuta*, thee van *sassafras* en bij herhaling gebezigde ontlastingwekkende middelen, behandeld geworden, toen het eenige dagen kleine koortsaanvallen kreeg, welke echter spoedig verdwenen. Er volgde nu een dag, dat hetzelve zoo levendig en vrolijk was, als het nooit geweest was,

en liep zelfs in de kamer rond, hetgeen het langen tijd niet had kunnen doen.

Denzelfden dag echter kreeg het des avonds in de armen van de moeder plotselijks stuiptrekkingen, waar onder het na een half uur tijds *apoplectisch* bezweek.

Bij de lijkopening vond men in de hersenholten eene groote hoeveelheid waterachtig vocht en in den *plexus choroideus* klierknobbeltjes en *hydatides*. In de borst- en buikholte vond men ook *geextravaseerd* water. Het darmscheil was vol verharde klieren, het *colon* zeer uitgezet, de endeldarm vernaauwd.

Hieruit maak ik nu de volgende gevolgtrekkingen op:

1. De waterzucht van de holten der hersenen is somwijlen van eene klierziekige geaardheid, en geenszins steeds een gevolg van eene ontsteking in de hersenen. Immers, in beide gevallen bestond hiervan niet het minste kenteeken, terwijl beide kinderen eene klierziekige geaardheid hadden, en in de hersenen zelfs *scrofulae* hadden.

Men weet wijders zeer wel, hoe ligt een klierziekige toestand, door eene belemmerde opslorping, ophoopingen van water en *extravasaten* kan te weeg brengen. In het eerste geval scheen deze ophooping in het hoofd voor den steeds aanwezigen *catarrhus* eene soort van afleiding te ondergaan. Zoodra nu deze afleiding ophield, nam de ziekte spoedig toe.

2. Er bestaan soorten van deze waterzucht, welke eerst onbemerkt, en vervolgens doodelijke gevolgen na zich slepen.

3. Waarschijnlijk is een gedeelte van het water in *hydatides* opgesloten (waarvan onderscheidene voorhanden waren). Er kan een van deze barsten, en, bijaldien nu de menigte van het daarin vervatte water veel, of de zitplaats van dezelve op een zeer edel of voor het leven noodig deel van de hersenen was, door de plotselijke overstrooming, zulk eenen prikkel in de hersenen te weeg brengen, dat nu eenklaps stuiptrekkingen en eene doodelijke beroerte ontstaan. — Hier bestaat derhalve eene soort van *hydrops saccatus cerebri*, en men zoude in het onderhavige geval hetzelfde, hetwelk STOLL (1) van *hydrops saccatus abdominis* schrijft, kunnen zeggen: *Si hydrops saccatus rumpitur, abit in hydropem universalem, plerumque syncope sequitur, quae aliquoties in veram mortem transit; ratio est, quia circulus sanguinis repente valide immutatur disrupto sacco. Haec quoque est causa, cur homines, multis jam annis hydrope saccato laborantes, in aliquo exercitio corporis repente moriuntur.*

4. *Hydatides* zijn niet steeds blaaswormen, kunnen echter door iederen vasten plaatselijken prikkel in een watervat ontstaan, welke door eene *chronische* zamentrekking onderhouden, den voortgang van de *lympha* stremt, en achter dezelve eene ophooping te weeg brengt. Nu kunnen niet alleen *ovula* van *hydatides* zulks voortbrengen, maar ook andere plaatselijke prikkels, hetzelfde te weeg brengen.

(1) Ratio medendi V. II. p. 229.

III.

EENE SOORT VAN ELEPHANTIASIS DOOR EENE KLIERZIEKIGE OORZAAK.

Een meisje van eene klierziekige ligchaamsgesteldheid, hetwelk, als kind, dikwerf aan loopende ooren, zwerende oogen en andere verschijnselen van eenen klierziekigen toestand geleden, in het elfde jaar de kinderziekte goed doorgestaan had, en het volgende paar jaren zeer wel geweest was, kreeg in het dertiende jaar een gezwel aan den linkervoet, hetwelk zich tot aan de kuit uitstrekte. Na onderscheidene algemeene in- en uitwendige middelen, verdween hetzelve wel, maar kwam toch na verloop van korten tijd terug, en nam zoodanig toe, dat zich hetzelve eindelijk van den teen af tot aan het heupgewricht uitstrekte; de eene voet was wel eens zoo dik als de andere; meer koud dan warm, bleek, en het gezwel was zoo hard, dat men geene groeven daarin drukken kon. De lijderes was daarbij redelijk gezond, had eene blozende kleur, was opgeruimd van aard, somwijlen echter met benaauwdheid en eenen ongerusten slaap gekweld; de natuurlijke en levensverrigtingen waren zeer goed.

Nadat zij op die wijze een half jaar doorgebragt

had, zonder iets te gebruiken, werd de hulp van eenen geneesheer ingeroepen, welke haar met ontlastingwekkende middelen behandelde. Zij werd daarbij zeer zwak, verloor hare kleur en de eetlust; de voet werd niet beter. Men ging met haar niet verder voort, en nu herkreeg zij binnen weinige maanden hare vorige krachten en vrolijkheid terug.

Eenigen tijd daarna kwam er aan den kranken voet binnenwaarts over de knie een blaasje, waaruit van zelve een geelachtig vocht vloeide. Deze uitvloeijing droogde op, maar kwam na eenigen tijd wederom terug. De ontlaste stof zag er uit als geronnen melk, en werd zeer scherp, zoodat de bij gelegene deelen daardoor ontstoken werden. De voet werd steeds dikker en harder, zoodat de huid op vele plaatsen geheel knobbel- en lederachtig werd. De andere voet bleef volkomen wel. Zij kreeg toen ook, eenige keeren, hevige koortsige aanvallen van angst, ijling en ophoopingen van bloed in het hoofd, welke door de steeds naderende *menstruaal* bewegingen veroorzaakt werden.

Eenige maanden daarna werden haar, daar zij nu 16 jaren oud was, en de ziekte, welke nu drie jaren geduurd had, steeds toenam, de loog van *spongia tosta* en *rad. serpentaria* met pillen van *squilla* en een afkooksel van pokhout voorgeschreven; uitwendig omslagen van kruiden met vlugtig *alcali* in *kamfer*, en op de loopende plaatsen loodwater gebezigd.

Deze middelen verwekten darmontlastingen, somwijlen brakingen, vermeerderde afscheiding van *urine*,

verbeterden echter den voet niet, behalve dat de vochtige plaatsen drooger werden. Men ging met de middelen voort. Na verloop van eenige weken kwam er een van de bovengemelde aanvallen, vergezeld van angst, ijling en beweging in het bloed, ten voorschijn. Deze hield eenige dagen aan. Het gezwollen been werd terstond minder of meer slapper en kreeg eene roode en met blaauw vermengde kleur. Onder de kuit ontstond eene glinsterende en zeer gespannen vlek, en de lijderes klaagde over eene sterke klopping in dezelve.

Zij ging voort met de eerste middelen, maar met een bijvoegsel van de sublimaat pillen van *Hoffmann*. Na 14 dagen ging de plaats onder de kuit in eene sterke ontsteking over, brak open, en ontlastte een *sanieus* etter. De plaats boven de knie werd ook wederom natter; de voet werd op eenigen tijd wederom dunner.

Nu werden gedurende een jaar de krachtdadigste middelen, *sublimaat*, de pillen van PLUMMER, *arnica*, *asa foetida*, witte vitriool, *cicuta*, wrijvingen van kwikzalf, berookingen van *cinabaris*, oplossende baden, drupbaden van zwavel- en staalwateren gebezigd.

De dikte en de hardheid van den voet verminderden niet, maar namen nog veel meer toe. Er ontstonden nog, buiten de reeds genoemde gaten, meerdere harde klierknobbels, welke in ontsteking overgingen, openbraken, en slechten etter gaven, waarbij de lijderes de hevigste pijn in den voet had. Van dien tijd af kwamen koortsaanvallen, welke eenigen

T

tijd duurden, en gewoonlijk eene verergering van den voet naar zich sleepten. De maandelijksche zuivering brak in het midden van het jaar door, zonder dat deze vreesselijke ziekte in het minst veranderde.

Op het laatst van het jaar kreeg het been eenen geweldigen omvang, werd tot aan den onderbuik overal hard en knoestachtig, en hier en daar met roofachtige, etterende en ontstokene plaatsen bedekt. — En, het merkwaardigste was, de lijderes was daarbij volkomen wel opgegroeid, had hare stonden geregeld, at en dronk met smaak, en alle verrigtingen hielden haren geregelden gang. De ziekte bleef geheel plaatselijk.

Zoo leefde zij nog drie jaren, waarin de ziekte steeds nog meer toenam, en zij bezweek eindelijk aan eene uitterende koorts.

Dit zeer merkwaardig geval heb ik uit de papieren van wijlen mijnen vader ontleend. Naar alle verschijnselen, naar den geheelen loop, was het niets anders dan eene ziekte van de klier- en watervaten van dit deel, bij gevolg eene klierziekige ongesteldheid, en men ziet hieruit, welk eenen vreesselijken graad dezelve kan bereiken, en hoe lang dezelve plaatselijk kan blijven.

Ten opzigte van den vorm, welken de ziekte hier aannam, vond ik niets, dat daarmede overeenkwam, dan de ziekte, welke HILLARIJ (1) onder den naam

(1) *Beobachtungen über die Veränderungen der Luft und krankheiten auf der Insel Barbados*, vertaald door ACKERMANN, 1776.

elephantiasis beschrijft, en welker uitstekendste kenteekenen in eene ijsselijke harde en klierachtige opzwelling van het been, met geheel verhard celwijsweefsel, en schubvormige en opengescheurde oppervlakte, bestaan, waarbij de lijder dikwerf 20 jaren lang, zonder storenis van de overige verrigtingen, leven kan. Hij had ook nu en dan koortsige bewegingen waargenomen, welke de ziekte steeds verergerden en steeds als nieuwe stofverplaatsingen naar het zieke deel te beschouwen waren.

IV.

TAFELEN EN GEVOLGTREKKINGEN VAN DE SCHEIKUNDIGE ONTLEDING VAN DE KLIERZIEKIGE URINE.

Ik heb in het vijfde hoofdstuk, bladz. 79, van de proeven gewaagd, welke de heer GAERTNER, over de scheikundige ontleding van de urine, in het werk gesteld heeft, en geef nu hier eene naauwkeurigere beschrijving van dezelve, welke hij de goedheid gehad heeft mij mede te deelen, en welke tot opheldering en bevestiging van het bovengezegde verstrekken kunnen.

1. De tot deze proeven genomene *urine* van onderscheidene klierziekige lijders, werd steeds des ochtends, terstond na het opstaan, opgevangen.

2. De hoeveelheid van de, tot deze proeven, genomene *urine*, bedroeg juist twee oncen geneeskundig gewigt.

3. De vergelijkingen met de gezonde *urine* werden steeds op denzelfden tijd en onder dezelfde omstandigheden in het werk gesteld.

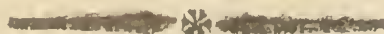
4. Het noodige kalkwater werd steeds versch bereid, en werd naar het gewigt zoo lang toegevoegd, tot dat geene troebelwording plaats had.

5. Het, ter verzadiging van de, door dit bijvoegsel, vrij gewordene *alcali's* gebruikte, verdunde

zoutzuur stond in eene verhouding tot het overgehaalde water = 80 : 82; dit bijvoegsel had steeds droppelswijze plaats.

6. De verdamping van het *lixivium*, hetwelk van het neerplofsel door het *filtrum* afgescheiden werd, had bij zeer matige warmte plaats, tot droogwording toe.

7. Daar men hier slechts het in de *urine* vervatte *phosphor*zuur zocht te bepalen, was de verzadiging van het kalkwater en vervolgens de afscheiding met zoutzuur toereikende, zonder zich in de fijnere ontleding van de bestanddeelen van het neerplofsel in te laten; want het gewigt van het neerplofsel alleen toont hier reeds genoegzaam de hoeveelheid van *phosphor*zuur, waarop het hier aankomt, aan.

I. TAFEL:

OVER DE BETREKKELIJKE HOEVEELHEID VAN HET TER VERZADIGING VAN HET ZUUR IN DER URINE NOODIGE KALKWATER,

Dag.	*rhachit.*	*rhachit.*	*scroful.*	*scroful.*	*scroful,*
1.	—— ——	—— ——	—— ——	—— ——	*Unc.* II:
2.	*Unc.* V. *dr.* II.	*Unc.* IV $\frac{1}{2}$.	*Unc.* VII.	—— ——	*Unc.* II. *dr.* VI.
3.	*Unc.* III.	*Unc.* IV.	*Unc.* VI.	—— ——	*Unc.* III. *dr.* VI.
4.	*Unc.* III.	*Unc.* III $\frac{1}{2}$.	*Unc.* V $\frac{1}{2}$.	—— ——	*Unc.* III. *dr.* V.
5.	*Unc.* III $\frac{1}{2}$.	*Unc.* III $\frac{1}{2}$	*Unc.* IV $\frac{1}{2}$.	—— ——	*Unc.* III. *dr.* II.
6.	*Unc.* III $\frac{1}{8}$.	—— ——	*Unc.* VII.	*Unc.* VI $\frac{2}{3}$.	—— ——
7.	*Unc.* III $\frac{1}{2}$.	—— ——	*Unc.* VI.	*Unc.* V. *dr.* VI.	—— ——
8.	*Unc.* III. *dr.* III.	—— ——	*Unc.* VI $\frac{1}{2}$	*Unc.* V.	—— ——
9.	*Unc.* IV.	—— ——	*Unc.* V $\frac{1}{2}$.	—— ——	—— ——

Het geevenredigde *quantum* van het, ter verzadiging des *alcali's* noodige verdunde, zoutzuur, verschilde bij de, aan engelsche ziekte onderhevige, lijders van 24 tot 30 en bij de klierziekige *urine*, van 38 tot 44 droppels. Bij de *urine* van gezonde volwassene menschen daarentegen van 32 — 16, bij een gezond kind 20 — 26 droppels.

TAFEL.

OVER DE BETREKKELIJKE HOEVEELHEID VAN HET, DOOR HET BIJVOEGSEL VAN KALKWATER, GEKREGEN NEERPLOFSEL.

	rhachit.	*rhachitisch.*	*scroful.*	*scroful.*	*scroful.*
1.	— —	$3\frac{2}{8}$ *gr.*	$5\frac{1}{8}$ —	— —	$2\frac{4}{8}$ *gr.*
2.	$5\frac{1}{8}$ *gr.*	$5\frac{1}{8}$ *gr.*	$8\frac{1}{8}$	— —	$4\frac{1}{8}$ —
3.	3 — —	$4\frac{7}{8}$ —	$7\frac{7}{8}$	— —	$3\frac{4}{8}$ —
4.	$2\frac{4}{8}$	3 —	$6\frac{4}{8}$	— —	$4\frac{7}{8}$ —
5.	5 —	5 —	$7\frac{4}{8}$	— —	$4\frac{2}{8}$ —
6.	$5\frac{1}{8}$ —	— —	11	$9\frac{4}{8}$ —	—
7.	$4\frac{2}{8}$ —	— —	$10\frac{4}{8}$	10 —	—
8.	$7\frac{2}{8}$ —	— —	$9\frac{6}{8}$	$9\frac{2}{8}$ —	—
9.	$4\frac{3}{8}$ —	— —	8 —	9 —	—

Het neerplofsel door kalkwater uit dezelfde hoeveelheid *urine* van een gezond volwassen mensch bleef vrij vast tusschen 6 — 7 en bij een gezond kind 3 — 4 grein.

Het overschot, na het verdampen, bedroeg bij *rachitische* 38 — 44, bij de twee eerste *scrofuleuse* 54 — 60, bij den derden 30 — 40 grein. Bij den gezonden 44 — 48.

De kleur van de *rachitische urine* was doorgaans helder, geel als wijn. De reuk, na het koud worden zelfs, pisachtig en wat scherp. Het *sedimentum*, na het koud worden, onbeduidend, en bestond slechts in een naauwelijks zigtbaar wolkje. Het *specifieke* gewigt verschilde weinig van datgene, hetwelk het water heeft (80 : 81). Dezelve verrotte onder dezelfde omstandigheden veel later dan de *scrofuleuse*, maar eerder dan de gezonde *urine*. Er ontwikkelden zich ook minder *alcali's* daaruit, dan uit de *scrofuleuse*. Derzelver reuk kwam met dien van gebrande vederen overeen.

De kleur van de klierziekige *urine* was steeds meer bleek en troebel, de reuk als bij de *rhachitische*, maar *intensief* sterker; daarbij echter steeds, inzonderheid bij den voortgang van de ziekte, een wit- en poederachtig zetsel. Het gewigt verschilde weinig van de zwaarte van het overgehaalde water, (80 : 82). —— De verrotting ontstond steeds spoedig, dikwerf reeds na verloop van weinige uren, (misschien door de groote hoeveelheid van daarin vervatten dierlijken lijm). Er ontwikkelde zich daarbij eene groote hoeveelheid vlugtig en loogzoutachtig luchtzuur *alcali*; het *sedimentum* waaruit ook de verrotting scheen voort te komen, verspreidde echter telkens den onaangenaamsten reuk.

